

IMDi-rapport 10-2008

Ungdom med innvandrerbakgrunn

Verdier, normdannelse og livsvalg
– en kunnskapsstatus

Visjon

**Like muligheter og like levekår
i et flerkulturelt samfunn**

Illustrasjonsfoto forside: Mikkel Østergaard / Samfoto

Design: 07 Gruppen AS - 12.08

Opplag: 4000

ISBN papir: 978-82-92757-69-7

ISBN elektronisk: 978-82-92757-70-3

ISSN: 0809-9677

www.imdi.no/rapporter

Kjære leser,

Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) har gitt Institutt for samfunnsforskning (ISF) i oppdrag å utarbeide en kunnskapsoversikt om utvikling og påvirkning av ungdoms holdninger til likestilling, kjærlighet og familiedannelse.

Monica Five Aarset, Hilde Lidén og Idunn Seland fra ISF har skrevet rapporten *Ungdom med innvandrerbakgrunn. Verdier, normdannelse og livsvalg – en kunnskapsstatus*.

IMDi er ansvarlig for gjennomføring av fire tiltak i regjeringens Handlingsplan mot tvangs-ekteskap. Behovet for kunnskap er stort blant alle som arbeider med barn og unge. Kunnskapsstatusen er ment å gi oversikt over hva vi vet og synliggjøre hva vi trenger mer kunnskap om.

Takk til ISF for godt samarbeid både med denne rapporten og i prosjektet *Dialogarbeid i skolen om verdikonflikt og livsvalg* som er grunnlag for rapporten.

Kunnskapsoversikten publiseres i serien IMDi-rapporter for å sikre lett tilgang til kunnskap blant alle som arbeider med integrering generelt og barn og unge spesielt.

IMDi ønsker tilbakemeldinger fra deg som leser. Vi vil gjerne ha ros og ris. Særlig nyttig er tilbakemeldinger på innhold og forslag til tema for nye rapporter. Vennligst send dine innspill på e-post til **post@imdi.no**.

God lesning!

Oslo, vinteren 2008/09

Osmund Kaldheim
Direktør
Integrerings- og mangfoldsdirektoratet

Innhold

Sammendrag	4
Anbefalinger	5
Summary	5
1. Innledning	7
Unge med innvandrerbakgrunn – hvem snakker vi om og hvor mange?.....	7
Integrerings- og kjønnspolitik i Norge, Sverige og Danmark	8
Verdikonflikt og livsvalg	9
Multikulturalistiske problemstillinger.....	10
Migrasjonsforskning og forskning på de unge	10
Rapportens oppbygning	12
Fokusgruppeintervjuene	13
Familie og slekt	13
2. «Vi former en slags annen kultur når vi er her. Vi tar litt fra hver.»	13
Søsken.....	14
Kjønnnet oppdragelse	14
Ekteskap	14
Sammensatte individer.....	14
Venner og jevnaldrende.....	15
Identitet og tilhørighet	15
Rasisme og diskriminering	15
Skolehverdagen	16
Rådgivere ved skolen	16
Minoritetsrådgivere.....	16
Fremtidsplaner	17
3 Unge med innvandrerbakgrunn og integrering	18
International Comparative Study of Ethnocultural Youth 2006.....	18
Ung i Oslo 2006	19
Levekårsundersøkelse fra Statistisk sentralbyrå	20
4 Familie	22
Familie og migrasjon	22
Kjønnede normer og verdier som "smertepunkter"	22
Familielojalitet – forpliktelse og tilhørighet	24
Autonomi-forståelse	25
Rykter og sladder som sosial kontroll.....	27
Studier av mannlighet	27
Ekteskap	29
Dansk undersøkelse om pardannelse blant unge med innvandrerbakgrunn	29
Ekteskap og arrangement	30
Forhandling, deltakelse og grad av innflytelse.....	32
Nye ekteskapskanaler	33
Arrangement vs. tvang	34
Tvangsekteskap i bestemte familier?	35
Ære og æresrelatert vold	36

Ulike forståelser av og perspektiver på æresrelatert vold.....	38
Æresdrap	39
Kvinnelig omskjæring	41
Gutters holdning til kvinnelig omskjæring	43
5 Én skole – mange hensyn	44
Skolen som arena for integrering	44
Innvandrereleven	45
Språkopplæringen	47
Skolen – reproduksjon av forskjeller?	47
Spesialundervisning	49
Studier fra skolehverdagen	49
Dialogarbeid i skolen	54
Minoritetsspråklige foreldres forståelse av skolen og skolens forståelse av minoritetsspråklige foreldre	56
Aktuelle verdikonflikter.....	57
KRL-faget	59
Verdikonflikter mellom barn og foreldre – utenfor skolen.....	61
Ungdomstiden som Other-time	63
6 Jevnaldrende	63
Islam som fellesskap	64
Hybrid ungdomskultur	65
Idrett, kropp og kultur	66
Ungdommer, gjengatferd og æresbegrepet.....	67
7 Avslutning	68
Familie	68
Familie og nettverk som trygghet og kontroll	68
Kjønnede normer, rykter og sosial kontroll	68
Ekteskap	69
Når tvang er med i bildet	69
Gutter med innvandrerbakgrunn.....	70
Foreldrenes stemmer	70
Transnasjonale relasjoner og praksiser	70
Økonomiske og strukturelle perspektiver	71
Skole	71
Hjem-skole-samarbeid	71
Håndtering av aktuelle konfliktsituasjoner.....	72
Rådgivning	72
Jevnaldrende.....	73
Vennskap	73
Sosial endring og ungdommenes identitetspolitiske prosjekter	73
Diskriminering og rasisme.....	73
Mangfoldige og sammensatte	74
Hvite felter	74
Anbefalinger til arbeid mot tvangsekteskap i videregående skoler.....	75
Litteraturliste	77

Sammendrag

Rapporten er basert på prosjektet *Dialogarbeid i skolen om verdikonflikt og livsvalg* som Institutt for samfunnsforskning (ISF) har utført på oppdrag av Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi). Bakgrunnen for prosjektet er IMDis behov for kunnskap og verktøy i forbindelse med etableringen av en ordning med minoritetsrådgivere i videregående skoler. Etableringen av en minoritetsrådgiverordning utgjør tiltak 4 i regjeringens handlingsplan mot tvangsekteskap (Barne- og likestillingsdepartementet 2007). IMDi etterlyser i denne sammenheng kunnskap om hvordan ungdom og foreldre med innvandrerbakgrunn opplever at ungdoms holdninger og verdier blir påvirket og utviklet på sentrale områder som likestilling, kjærlighet og familiedannelse. *Dialogarbeid i skolen om verdikonflikt og livsvalg* er et todelt prosjekt. Hoveddelen består av en kunnskapsstatus som omfatter en gjennomgang av relevant forskning. I tillegg har ISF gjennomført en avgrenset kvalitativ studie bestående av fokusgruppeintervjuer med ungdom med innvandrerbakgrunn ved ulike videregående skoler i Oslo, om deres verdiforankring og håndtering av verdikonflikter.

Denne rapporten inneholder kunnskapsstatusen og deler av dataene fra den kvalitative delstudien. Kunnskapsstatus omfatter en gjennomgang av relevant forskning fra Norge, Sverige og Danmark om verdikonflikt, normdannelse og livsvalg i handlingsfeltet mellom familie, skolen og jevnaldrende de siste 10-12 årene. Det blir lagt særlig vekt på kunnskap om spenning og konflikt mellom grunnleggende verdier knyttet til kjønnsroller og autonomi. Selv om det finnes enkelte større kvantitative undersøkelser, er fagfeltet preget av avgrensede studier basert på kvalitativ metode. Kunnskapsstatusen er inndelt i tre hovedtemaer: familie, skole og jevnaldrende. Dette er en analytisk inndeling; i empirien vil disse temaene gli over i hverandre. Det sammensatte og ofte overlappende forholdet mellom disse arenaene gjenspeiles

imidlertid kun til en viss grad i forskningen som er gjennomgått.

Rapporten peker på at det fra de nordiske regjeringenes side kommuniseres et bekymringsbudskap overfor handlingsrommet til jenter og kvinner med innvandrerbakgrunn som berører temaer som patriarkalsk kontroll, vold, isolasjon og mangel på valgfrihet, og at denne bekymringen preger deler av forskningslitteraturen. Spesielt når det gjelder forskning på familiefeltet, preger forskernes normative ståsted i stor grad problemstillinger og tolkninger.

I tillegg til å si hva som kjennetegner forskningsfeltet, peker rapporten også på områder som er lite belyst, og på viktige områder som det bør forskes videre på. De mest sentrale av disse er:

- *Gutter og menn.* Guttene er underrepresentert i studier som har fokus på familiefeltet.
- *Foreldrene.* Foreldrenes situasjon i verdikonflikter i familien, f.eks. ved ekteskap, er underbelyst.
- *Transnasjonal tilhørighet og praksiser.* Mye av forskningen er rettet mot hvordan innvandrerbakgrunn, familien, identitet og deltakelse hindrer eller fremmer ulike former for integrasjon. Studiene avgrenses derfor ofte til nasjonalstaten.
- *Økonomiske og strukturelle dimensjoner.* Når det gjelder forklaringer og perspektiver, er det også påfallende at økonomiske og strukturelle dimensjoner nedtones til fordel for ulike perspektiver på identitet og kultur.
- *Konfliktsituasjoner i skolen.* Det eksisterer relativt få studier av hvordan skolen i praksis håndterer dilemmaer og konflikter som skolen møter i skjæringspunktet mellom ulike verdier og rettigheter.
- *Skole-hjem-samarbeid.* Det finnes svært lite forskning på foreldresamarbeid på videregående skoler.

I fokusgruppeintervjuene fikk vi deltakerne til å reflektere over egne og andres erfaringer med verdivalg innen og på tvers av familie, skole og jevnalderfellesskap. Temaene som ble diskutert var knyttet til familie, slekt, kjønn, oppdragelse, ekteskap, venner, identitet, tilhørighet, rasisme og diskriminering, skolehverdagen, (eventuell) bruk av skolens rådgivere og fremtidsplaner. I samtalen med ungdommene kom det tydelig frem hvordan de tok i bruk flere ulike forståelsesrammer og praksiser på en og samme tid. De forholdt seg ikke enten til individuelle eller kollektive identitets- og familieforståelser, men tok i bruk og blandet ulike forståelser i arbeidet med å forme sin hverdag og selvforståelse.

Ungdommene fortalte i relativt liten grad om store konflikter med foreldrene, men slike konflikter forekom. Svært få av ungdommene sa at de hadde brukt eller kunne tenke seg å bruke skolens rådgivere ved konflikter med foreldrene.

Anbefalinger

Avslutningsvis kommer rapporten med anbefalinger når det gjelder IMDIs arbeid mot tvangsekteskap i videregående skoler.

- Tvangsekteskap må settes i sammenheng med oppvekstvilkår og autoritær oppdragelse.
- Det bør igangsettes forskning som kan bidra til å forklare hvorfor unge som trenger hjelp og råd, ikke oppsøker skolens rådgivningstjeneste.
- Rådgivere må vise overfor de unge at de er kvalifiserte samtalepartnere med kunnskap om de unges sammensatte livssituasjon.
- Elevene må være rådgivernes målgruppe. Det er med utgangspunkt i elevene at foreldrene eventuelt kan trekkes inn i et dialogarbeid.
- Det bør innhentes erfaringer fra arbeidet i den svenske skolen mot æresrelatert vold.
- Foreldrenes situasjon må synliggjøres.
- Det bør forskes mer på guttenes situasjon.
- Betydningen av jevnaldrende venner i konfliktsituasjoner bør synliggjøres.

Summary

This report sets out the results of a project called *Dialogue Work in School on Value Conflicts and Life Choices* undertaken by the Institute for Social Research (ISF) on behalf of the Norwegian Directorate of Integration and Diversity (IMDi). In connection with the Norwegian Government's action plan to tackle forced marriages and efforts to improve school performance of minority students, students will have access to minority counsellors in upper secondary schools (Ministry of Children and Equality 2007). IMDi therefore felt a need to learn more about the situation and the most effective practical techniques/methods.

The report reviews a decade or so of research in Norway, Sweden and Denmark on immigrant youth and families, value conflicts, norms and life choices. Most of these studies focus on families, schools, and peer groups, and on tensions arising from conflicting value systems, gender role expectations and views on autonomy. Anthropological and sociological case studies predominate, though we also looked at some comprehensive statistical studies which are included in this status report. Parts of the literature share with governments a concern about minority ethnic girls and women in contexts of patriarchal control, violence, isolation and lack of freedom of choice.

In addition to reviewing and evaluating the research, the report also seeks to highlight other issues that are more or less absent in the research literature but require further attention, such as,

- *Boys and young men*. Boys are under-represented in family and gender relation studies.
- *Parents*. There are relatively few studies that examine the situation of parents and inter-generational value conflicts in the family.
- *Transnational belongings and practices*. The studies are often limited geographically to their own country.
- *Economic and structural dimensions*. There is less emphasis on the structural

and economic dimensions than on identity and culture.

- *Conflicts at school.* Only a few studies examine how different schools tackle conflicts between values, and rights.
- *School–home collaboration.* There is little research on how upper secondary schools work together with students' families.

In addition to this review, ISF interviewed groups of minority students attending some upper secondary schools in Oslo. Some of the data from these interviews are included in this report, mainly in chapter 2. In the interviews the participants reflected upon their own and others experiences with value choices within and across family, school and peer groups. Topics that were discussed related to family, relatives, gendered socialisation, marriage, friends, identity, sense of belonging, racism and discrimination, school, school counsellors and plans for the future.

Only infrequently did the students refer to conflicts with their parents, but conflicts did exist. And only a small number said that they had seen or intended to see a school counsellor for problems at home.

The report sets out certain recommendations for IMDi on minority counselling pertaining to forced marriages:

- Forced marriages must be understood as part of broader complex of problems related to authoritarian upbringing.
- We need more research to understand why some youngsters in need do not seek help from school counsellors.
- Counsellors should be trained and qualified and able to understand the complexity of the youngster's wider situation.
- The students must be the counsellors' primary focus.
- Much can be learned from the work done by Swedish schools to tackle honour related violence.
- More research is needed in relation to parents.
- More research is needed in relation to boys and young men.
- The importance of friends, also in relation to domestic conflicts, has to be taken into account and examined further.

1 Innledning

Bakgrunnen for denne rapporten er IMDi behov for kunnskap og verktøy til bruk i opplæring av minoritetsrådgiverne. IMDi har etterlyst kunnskap om hvordan ungdom og foreldre med innvandrerbakgrunn opplever at ungdoms holdninger og verdier blir påvirket og utviklet på sentrale områder som likestilling, kjærlighet og familiedannelse. I den sammenheng har Institutt for samfunnsforskning (ISF) utført prosjektet *Dialogarbeid i skolen om verdikonflikt og livsvalg på oppdrag fra IMDi*. Prosjektet er todelt; hoveddelen består av en kunnskapsoversikt som omfatter en gjennomgang av relevant forskning om verdikonflikt, normdannelse og livsvalg i handlingsfeltet mellom familie, jevnaldrende og skolen. I tillegg til kunnskapsoversikten har ISF også gjennomført en avgrenset kvalitativ studie bestående av fokusgruppeintervjuer med ungdom med innvandrerbakgrunn om deres verdiforankring og håndtering av verdikonflikter. Vi vil komme tilbake til den kvalitative delstudien i kapittel 2.

Kunnskapsoversikten omfatter en gjennomgang av relevant forskning fra Norge, Sverige og Danmark de siste 10-12 årene om verdikonflikt, normdannelse og livsvalg i handlingsfeltet mellom familie, jevnaldrende og skolen. Oversikten inneholder en oppsummering av foreliggende kunnskap om:

- hvordan holdninger og verdier til ungdom med innvandrerbakgrunn blir formet og påvirket
- hvilken innflytelse jevnaldrende, foreldre, slektninger og aktører i skolen har som verdileverandører
- områder for verdikonflikt som ungdommene kan oppleve i skjæringspunktet mellom verdisyn og holdninger, herunder tvangsekteskap
- samspill mellom skole og foreldre, og skolen som arena for dialog og håndtering av verdikonflikt

Det blir lagt særlig vekt på kunnskap om spenning og konflikt mellom grunnleggende verdier knyttet til kjønnsroller og autonomi.

Vi har valgt å gi en kommentert fremstilling av sentrale problemstillinger og perspektiver på feltet, fremfor en detaljert og kronologisk gjennomgang av enkeltstudier. Vi har gjort brede innledende litteratursøk på tre felt: familie, skole og jevnaldrende, og begrenset litteraturgjennomgangen til forskning som særlig belyser verdikonflikt og normdannelse. Rapportens inndeling i tre hovedtemaer, familie, skole og jevnaldrende, er en analytisk inndeling; i empirien vil disse temaene gli over i hverandre. Familien, skole og jevnaldrende er arenaer som er sentrale i de fleste unge menneskers liv, og som er nært knyttet sammen. Familiens forhold til skolen vil ha innvirkning på de unges erfaringer med skolen. Det samme gjelder forholdet mellom skolen og jevnaldrende. De nære relasjonene mellom disse arenaene gjenspeiles kun til en viss grad i forskningen.

Det er flere fagfelt som forsker på minoritetsungdom. Denne kunnskapsoversikten baserer seg hovedsakelig på sosiologiske og antropologiske studier, fordi disse i større grad tematiserer verdikonflikter og verdivalg. Det betyr at store fagområder som psykologi og pedagogikk i all hovedsak vil falle utenfor denne kunnskapsoversikten. Enkelte studier fra disse fagfeltene er likevel tatt med der vi har funnet dette fruktbart. Selv om det finnes enkelte større kvantitative undersøkelser, som Ung i Oslo 2006, International Comparative Study of Ethnocultural Youth (ICSEY) og SSBs levekårsundersøkelse, er fagfeltet preget av avgrensede studier basert på kvalitativ metode.

Unge med innvandrerbakgrunn – hvem snakker vi om og hvor mange?

Det er hovedsakelig studier av unge med bakgrunn fra ikke-vestlige land som omtales

i denne rapporten. Barn med innvandrerbakgrunn utgjorde åtte prosent av folkemengden 0–17 år per 1. januar 2006 (SSB 2006). Barn fra ikke-vestlige land utgjør 89 prosent av alle barn med innvandrerbakgrunn, og Asia dominerer med over halvparten. Sett under ett er 65 prosent av barn født i Norge av to utenlandsfødte foreldre under ti år. Et mindretall av minoritetsungdom i alderen 15–19 år er født i Norge. Det kommer også stadig en del unge i denne aldersgruppen som selv har innvandret. De største gruppene er fra Irak, Somalia og Balkan. Dette er flyktninger som kom på 1990-tallet.

Når det gjelder etterkommere, bor det i dag om lag 73 500 barn som har to foreldre som har innvandret til Norge. Denne gruppen er i rask vekst. For ti år siden var de halvparten så mange. De fleste av disse barna har foreldre som kommer fra Afrika, Asia (med Tyrkia) eller Sør- og Mellom-Amerika. Seks av ti har foreldre fra Asia. De fleste har pakistanske foreldre (Henriksen og Østby 2007).

I norsk og internasjonal forskning brukes det en rekke ulike begreper og betegnelser om denne befolkningsgruppen: *andregenerasjon*, *innvandrerungdom*, *unge med etnisk minoritetsbakgrunn*, og bindestreksbetegnelser som for eksempel norsk-pakistaner. Frem til 2000 ble begrepet *andregenerasjonsinnvandrere* brukt av SSB om barn født i Norge av to utenlandske foreldre. Nå brukes betegnelsen *etterkommere* eller *personer født i Norge av to utenlandsfødte foreldre* om personer som er født i Norge av to foreldre som er født i utlandet, og som i tillegg har fire besteforeldre som er født i utlandet. Barn av en førstegenerasjonsinnvandrer og en person uten innvandrerbakgrunn er altså ikke med i innvandrerbefolkningen slik SSB definerer den.¹

1 Statistisk sentralbyrå (SSB) definerer innvandrerbefolkningen slik:

«Innvandrerbefolkningen omfatter personer med to utenlandske foreldre, eller mer presist, personer som verken har foreldre eller besteforeldre som er født i Norge. Innvandrerbefolkningen inkluderer førstegenerasjonsinnvandrere, som selv har innvandret, og personer født i Norge av to utenlandske foreldre.»

Kritikken mot begrepet *andregenerasjonsinnvandrere* har vært at begrepet bidrar til å gjøre «innvandrer» til en evig kategori som ikke kan unnsliques selv når man aldri har innvandret, men er født og oppvokst i Norge. Den samme kritikken kan rettes mot begrepet *innvandrerungdom* der dette er ment å favne både de som faktisk selv har innvandret, og de som er etterkommere av innvandrere. I noen studier skilles det eksplisitt mellom ungdom som selv har innvandret, og ungdom som er barn av foreldre som har innvandret, mens i andre tematiseres dette ikke. I denne rapporten vil betegnelsen *unge med innvandrerbakgrunn* bli brukt både om unge som selv har innvandret, og om unge som har foreldre som har innvandret. Der hvor det er viktig å få frem skillet mellom disse to gruppene, vil det gjøres eksplisitt.

Begreper som *innvandrerbakgrunn*, *etnisk minoritetsbakgrunn* og *innvandrerungdom* dekker over svært ulike migrasjonshistorier. Begrepene sier i seg selv lite om personene eller deres foreldre har migrert til Norge som arbeidsinnvandrer, familieinnvandrer, overføringsflyktning eller asylsøker. I enkelte studier er disse forskjellene i migrasjonskonteksten tematisert, mens i andre er de knapt nevnt.

Integrerings- og kjønnspolitikk i Norge, Sverige og Danmark

Vi har tatt for oss forskningslitteratur fra Norge, Sverige og Danmark, men vil hovedsakelig konsentrere oss om den norske konteksten. Det er en rekke likheter mellom de tre landene når det gjelder migrasjonshistorie og integrasjons-, kjønns- og velferdspolitik som gjør at det er interessant å se på denne forskningslitteraturen samlet. Samtidig, på tross av en rekke felles trekk i etterkrigstidens migrasjonsmønster, eksisterer det forskjeller mellom Norge, Sverige og Danmark, blant annet med hensyn til immigrasjonsvolum og innvandringsbefolkningens sammensetning.

Felles for de nordiske landene er en integrasjonspolitik basert på et ideal om individu-

elle rettigheter og likhet. Forestillingen om medborgerskap, det vil si å føle tilhørighet til et samfunn og det å delta aktivt i samfunnslivet, er nært knyttet til ideen om å bli selvstendige unge mennesker. Medborgerskap definerer forholdet mellom individet og staten. De nordiske velferdsstatene baserer seg på verdier som autonomi, personlig frihet og universelle rettigheter. Migrantfamilier, med sine ofte eksplisitte kjønns- og aldershierarkier, utfordrer idealer om den demokratiske, likeverdsbaserte familien, og har blitt en kamparena for de moderniseringsprosesser som uttrykkes gjennom statlig organiserte integreringstiltak (Engebriktsen 2007). Siden individualisering og frigjørelse fra kulturelle tradisjoner blir ansett som en selvfølgelig konsekvens av det å vokse opp i dagens Norden, betraktes en modernisering av migrantfamilier som et viktig offentlig anliggende. Tema som berører kjønn, likhet og autonomi, har dermed blitt et middel for å definere grensen mellom «oss» og «dem» (Lidén 2005).

I alle de tre landene fokuseres det i politikkutforming og media på likestilling, kvinners rettigheter og undertrykking av jenter i patriarkalske familier. Både fra de danske, svenske og norske regjeringene kommuniseres det et bekymringsbudskap overfor handlingsrommet til jenter og kvinner med innvandrerbakgrunn, som berører temaer som patriarkalsk kontroll, vold, isolasjon og mangel på valgfrihet (Langvasbråten 2006, 2008). De tre landene skiller seg imidlertid fra hverandre når det gjelder praktisk politikk og innhold i handlingsplaner. I Danmark er det vedtatt en handlingsplan som tar sikte på å bekjempe tvangsekteskap. Samtidig legger handlingsplanen opp til å bekjempe arrangerte ekteskap og søskenbarnekteskap. Den norske handlingsplanen handler mer spesifikt om tvangsekteskap. En tilsvarende svensk handlingsplan retter seg ikke mot bestemte typer ekteskap, men er mer generelt innrettet mot all undertrykking av jenter og kvinner i patriarkalske familier (ibid.).

Verdikonflikt og livsvalg

Dialog om verdikonflikter og livsvalg tar oss inn i kjernen av integreringsdebatten og grunnleggende problemstillinger i denne. Hvordan man definerer begreper som verdi og norm, er knyttet til hva slags individ- og kulturforståelse man baserer seg på. Litteraturen vi har gjennomgått, viser at kulturbegrepet, slik det brukes i antropologi og sosiologi, har endret innhold. Tidligere eksisterte i større grad en forståelse av kultur som noe avgrenset og statisk. Dette perspektivet blir kritisert for at det ikke fanger opp hvordan kulturelle tradisjoner endres kontinuerlig og at individer orienterer seg etter flere typer kunnskap og verdsett samtidig. I forskning fra de senere årene vektlegges derfor de dynamiske aspektene ved kultur, som understreker at individer er forankret i flere og ulike fellesskap og at den kulturelle kunnskapen er ulikt fordelt i en befolkning.

Hvilke livsvalg man står overfor, og hvem og hvordan disse valgene tas, henger sammen med hva slags individ og familieførståelse man har. I store deler av forskningen, og i innvandrings- og integreringsdiskursen, skilles det gjerne mellom *moderne* og *tradisjonsbaserte* samfunn. Disse karakteriseres av henholdsvis individualisme og kollektivism. «Moderne samfunn» sies gjerne å være preget av å være industrialiserte, egalitære, byråkratiske, ikke-religiøse, kjernefamiliebaserte, individ-, skylds- og rettighetsbaserte. «Tradisjonsbaserte samfunn» defineres gjerne ved at de er basert på primærnærings, de er hierarkiske (man underordner seg gruppen og Gud), religiøse, familie/slektsbaserte, kollektivistiske, skam- og pliktorienterte (Eriksen og Sørheim 1994). Om man er preget av en individualistisk eller en kollektivorientert familielogikk, vil ha innvirkning på livsvalg. Likeledes vil oppfatningen av barn som individer og/eller som del av foreldrenes privatliv og livsprosjekt ha betydning. I samfunn og grupper der ekteskapet forstås som et felles prosjekt, vil ekteskapet ofte være en avgjørelse som tas i samråd med hele (stor) familien, for eksempel. I hvilken grad de ulike studiene diskuterer og problematiserer

analytiske kategorier som individualisme og kollektivism, modernitet og tradisjon, varierer. Noen ser det som gjensidig utelukkende kategorier, og plasserer samfunn, grupper og mennesker enten i den ene eller andre kategorien. Andre ser det i større grad som et kontinuum, som elementer som kan være til stede på en og samme tid i alle samfunn, det vil si at de fleste mennesker er preget av både individualistiske og kollektivistiske forståelser på en og samme tid.

Multikulturalistiske problemstillinger

Det som ofte omtales som multikulturalismens utfordringer, dreier seg om hvordan et samfunn med flere språklige, kulturelle og religiøse minoriteter skal fungere i praksis. Et sentralt element her er avveiningen mellom grupperettigheter og individuelle rettigheter. Med dette melder spørsmålet seg om hvordan oppnå et forlik mellom fellesmenneskelige behov, likeverd og særrettigheter, som den enkelte kan ha både som enkeltindivid, og som medlem av forskjellige fellesskap. Et av hoveddilemmaene har vært kravet om å anerkjenne minoriteters kulturelle tradisjoner og religion. En konsekvens av religionsfrihet har vist seg å innebære aksept av hierarkiske maktrelasjoner mellom kjønnene som strider mot prinsippet om likestilling. Likestilling er blitt beskrevet som «det flerkulturelle demokratiets hodepine» (Borchgrevink 2002). Sentrale diskusjoner har handlet om forhold til hijab, kvinnelig omskjæring, skilsmisse og ekteskapspraksiser. Hvor går grensen for hvilke forskjeller som skal og kan aksepteres? Hvordan skal grupperettigheter ses i forhold til individuelle rettigheter? Hvem representerer gruppen?

Når det gjelder barn og unge, kommer generasjon og alder inn som ekstra dimensjon, i tillegg til kjønn. Barn er både selvstendige individer og en del av foreldrenes privatliv. Respekten for privatliv og familieliv er en grunnleggende menneskerett. Stortinget vedtok i 2003 å inkorporere FNs barnekonvensjon i norsk lov. Barnekonvensjonen gir barn individuelle menneskerettigheter, som

tanke-, tros- og ytringsfrihet. Dette innebærer at myndighetene har fått økt ansvar for å sikre barns beste, også i privatsfæren. Barnekonvensjonen slår fast at foreldrene har ansvaret for barns oppdragelse og utvikling. I den norske barneloven tolkes foreldreansvaret som de plikter og rettigheter som følger av å være foreldre. Dette innebærer en plikt til å ha omsorg for barnet, og en rett til å bestemme over det i personlige forhold, for eksempel i religionsspørsmål. Men denne rettigheten er gjort avhengig av barns modenhet og utvikling (Smith 2004, Lidén 2005). I dagens flerkulturelle Norge kan foreldre ha svært ulike oppfatninger om barneoppdragelse, om barns rett til å være med å bestemme og til hvor mye barnet skal innordne seg etter foreldrenes og familiens vilje. Et viktig spørsmål blir hvordan krav om minoritetsforeldres rett til å bevare sine tradisjoner, skal avveies med hensyn til barns rettigheter.

Den skandinaviske velferdsstaten spiller en viktig rolle som premisse for individuelle livskarrierer. Dette er et forholdsvis nytt historisk fenomen, der samfunnet har overtatt mange funksjoner fra familien, for eksempel utdanning, omsorg for barn, eldre og syke, pensjoner, forsikring og trygd f.eks. ved arbeidsledighet. Denne endringsprosessen har vært med på å minske enkeltindividenes sosiale og økonomiske avhengighet av familien,² og å gi kvinner og unge en høyere grad av selvbestemmelse. En slik samfunnsstruktur er svært annerledes enn samfunnsstrukturen i mange av migrantenes opprinnelsesland, der familien ofte er avgjørende som sosial og økonomisk støttespiller i mangel på velferdsordninger. Disse forskjellene i samfunnsstrukturer er sentrale for å forstå de endringsprosesser som en rekke migrantfamilier gjennomgår.

Migrasjonsforskning og forskning på de unge

Forskning på spørsmål tilknyttet migrasjon kom først i gang i Norge, Sverige og Danmark

² At den sosiale og økonomiske avhengigheten minsker, betyr ikke at familiens emosjonelle betydning minskes.

i forbindelse med arbeidsmigrasjonen på 1960- og 70-tallet (Brekke 1999). De tidlige studiene fokuserte i hovedsak på temaer som økonomi, arbeid og utdanning, og i mindre grad for eksempel på immigrantenes religiøse identitet (Ahlberg 1990, Jacobsen 2002). Det var først på 1990-tallet at norske innvandringsforskere markerte seg i massemedia med en viss styrke og med forskjellige synspunkter. Flere forskere viser til et skifte i forskningsdebatten på denne tiden (Andersson 2000, Fuglerud 2001, Gullestad 2002). Denne endringen innebar blant annet en kritikk av tidligere innvandringsforskning, og en debatt i forskningsmiljøet om hvordan man skulle forske på, og formidle kunnskap om mennesker med innvandrerbakgrunn. Enkelte forskere (blant annet Lien 1991, 1993 og 1997 og Wikan 1995, 2002) kritiserte andre forskere for å ha for aksepterende holdning til «den andre» og for kritisk holdning til «oss selv» i innvandrings- og minoritetsforskningen i Norge. Denne posisjonen har igjen blitt kritisert for at den mangler et refleksivt forhold til sin egen majoritetsidentitet, og at den ikke problematiserer «norskhet». Dette bidrar til å forsterke «oss»-«dem», skillet mellom majoritet og minoritet (Andersson 2000, Borchgrevink og Brochmann 2003, Fuglerud 2001, 2003, Gullestad 2002, Jacobsen 2002).

Debattklimaet i Norge er preget av tette koblinger mellom forskning, statlig styring og samfunnsdebatt (Gullestad 1999, 2002). I likhet med mediefokuseringen og den generelle samfunnsdebatten har forskning på unge med innvandrerbakgrunn i stor grad vært problemorientert og preget av myndighetenes bekymring (Brekke 1999). Skolepresentasjoner, tokulturelle oppvekstbetingelser og inntrøden på arbeidsmarkedet har stått sentralt. I forskning på unge med innvandrerbakgrunn de siste 10–15 årene kan en skille mellom tre ulike tendenser når det gjelder teoretisk perspektiv:

- «Å falle mellom to kulturer». Her oppfattes ofte foreldrenes kultur og tilhørighet til fellesskapet med opprinnelse i minoritetsmiljøer som begrensende for de unges livsutfoldelse. Relasjonen til foreldre eller

autoriteter i minoritetsmiljøene forstås først og fremst som en maktrelasjon, og kultur blir sett som et maktmiddel. Nært relatert til dette perspektivet er en kulturalistisk forståelse av identitet, tro og praksis, der disse anses å reflektere tradisjon og kontinuitet i migrantbefolkningen.

- *Hybriditetsforskning*. Et alternativ til den dominerende bekymrede innfallsvinkelen i forskning på unge med innvandrerbakgrunn, har vært et fokus på ungdomskultur som noe som går på tvers av etniske, kulturelle og nasjonale grenser. Perspektiver i denne forskningen betoner nye kreolske og hybride³ identitetsprosjekter til unge, der disse både kan hente impulser fra moderne vestlig ungdomskultur og fra foreldrenes hjemland. Kultur er her noe som velges og skapes gjennom aktive valg. Motsetninger i de unges livssammenheng blir da ressurser for kreativ utfoldelse. Innvendinger mot forskning basert på denne typen identitetsteorier, som ofte er gjort på ungdomskulturer og nye kulturelle uttrykk som klær, tekster og musikk, har vært at de mangler en kjønnsdimensjon, og at de i liten grad forholder seg til maktrelasjoner.⁴
- *Kroppsliggjøring*⁵. En tredje tendens i forskningen, ofte presentert som et motargument mot den overnevnte tendensen, har vært en vektlegging av kroppsliggjort kunnskap, primærsosialisering og familiens betydning (for eksempel Bredal 2004, Lidén 2005, Prieur 2004, Strandbu 2004, Østberg 1998, 2003). Her vektlegges i større grad det *prerefleksive*, det vil si det som ikke tematiseres og drøftes, og på hvilken måte dette preger våre handlinger og vår selvforståelse.

3 Hybriditet og kreolisering er begreper som søker å favne hvordan identiteter og kulturelle tradisjoner er en blanding av en rekke ulike kulturelle tradisjoner og forståelser, og har i denne sammenheng blitt brukt for å begrepsfeste ungdomskulturer som er en sammenblanding av ulike kulturelle tradisjoner.

4 Se blant annet Andersson 2000, Bredal 2004, Mørck 2000.

5 Kroppsliggjøring er et begrep som blant annet brukes for å beskrive hvordan erfaringer, normer og verdier lagres i kroppen og er med å forme hvordan vi mennesker handler i verden og erfarer verden, uten at dette er noe vi er bevisst og reflekterer over.

Selv om disse tre tendensene skissert ovenfor til en viss grad er reaksjoner på hverandre, er de også samtidige perspektiver. Flere studier trekker veksler på flere av de tematiske og teoretiske tilnærmingene. De er med andre ord ikke nødvendigvis motsetninger. Selv om vi kan gjenfinne spor av alle disse tre tendensene i de tre ulike temaene som kunnskaps-oversikten er delt opp i, familie, skole og jevnaldrende, kan man likevel svært forenklet si at familiefeltet er preget av et perspektiv der foreldrenes kultur og tilhørighet til fellesskapet med opprinnelse i minoritetsmiljøer, oppfattes som begrensende på de unges livsutfoldelse og/eller et fokus på kroppsliggjort kunnskap og primærsosialisering. Jevnaldrefeltet er i større grad preget av et perspektiv på kultur som noe som velges og skapes gjennom aktive valg. I en del av studiene som undersøker jevnaldersarenaer, og relasjoner til andre jevnaldrende, blir familien tematisert i liten grad. Her er oppmerksomheten rettet mot hvordan møtet med diskriminering og opplevelser av å være annerledes enn majoritetsbefolkningen former og begrenser de unges muligheter. I disse studiene trekkes familieliv og forholdet til familien inn i varierende grad.

Rapportens oppbygning

Kapittel 2 er en gjennomgang av hovedtemaene fra fokusgruppeintervjuene. I kapittel 3 presenteres sentrale kvantitative studier som gir et generelt overblikk over livssituasjonen for ungdom med innvandrerbakgrunn, og som sier noe om hvilken betydning det å ha

migrasjonsbakgrunn kan ha. I kapittel 4 om familien tar vi utgangspunkt i sentrale studier av kontinuitet og endring i verdi og normdannelse i en fleretnisk kontekst. Her vektlegges studier som drøfter kjennetegn ved autoritets- og autonomirelasjoner i familien. Tvangsekteskap og de ulike fortolkningsrammene for tvangsekteskap som trekkes frem i de ulike studiene, står sentralt. Kapittel 5 omhandler studier som undersøker skolen som verdiforankrende institusjon i et pluralistisk samfunn. Vi har valgt studiene som tar opp temaer som undervisning som arena for etiske drøftelser, verdikonflikter som skolen preges av, og hvordan de eventuelt samarbeider med foreldrene i slike saker, samarbeid mellom hjem og skole om elever i konflikt med familiens verdisyn og skolens eventuelle beredskap i denne typen konflikter. Kapittel 6 tar for seg studier som belyser unge med innvandrerbakgrunn og deres relasjoner til jevnaldrende. Vi gjennomgår studier av vennskap og av klassekamerater som verdi- og endringsagenter. Videre ser vi på studier som belyser potensialet for solidaritet mellom ungdom i forbindelse med verdikonflikt i familien, utfordringer som reises i forbindelse med verdikonflikt ungdom imellom, og jevnaldersfellesskap organisert på bakgrunn av religiøs tilhørighet, idrett og politisk overbevisning. I kapittel 7, avslutningskapitlet, oppsummerer vi noen av rapportens funn og hovedpunkter. Det blir også et tilbakeblikk til den kvalitative delundersøkelsen for å se i hvilken grad de problemstillingene ungdommene formidlet der, kan gjenfinnes i forskningslitteraturen.

2 «Vi former en slags annen kultur når vi er her. Vi tar litt fra hver.»

Hvilke problemstillinger er viktige for å dekke dialogarbeid i skolen? Vi har tatt utgangspunkt i intervjuer med ungdom for å få deres fremstillinger av livssituasjonen for unge med innvandrerbakgrunn. De momentene ungdommene kommer med, vil bli vurdert opp mot den litteraturen vi gjennomgår. Treffer litteraturen disse momentene? Hva gir litteraturen ikke svar på?

Funn fra intervjuene presenteres også i artikkelen «'Man skal ikke fortelle alt da'. Unge med innvandrerbakgrunn og fremtidige ekteskap» (Aarset 2008) i *Integreringskartet 2008*.

Fokusgruppeintervjuene

Vi har gjennomført fem fokusgruppeintervjuer med elever med innvandrerbakgrunn⁶ ved fem videregående skoler i Oslo.⁷ Det var ca. fem elever i hver gruppe. Intervjuene er i all hovedsak med jenter, men i en av fokusgruppene deltok det også gutter. Ungdommene var rundt 17 år, og hadde bakgrunn fra en rekke forskjellige land, blant annet Eritrea, Irak, Iran, Libanon, Marokko, Pakistan, Somalia, Tunisia og Tyrkia. Noen av ungdommene er født i Norge, mens andre har kommet hit sammen med familien sin som barn. Intervjuene ble utført på skolen i skoletiden, og hvert intervju varte i ca. to timer. Samtalen ble tatt opp på bånd og senere transkribert. Vi hadde på forhånd utarbeidet fire fiktive historier som på ulike måter omhand-

6 Begrepet «unge med innvandrerbakgrunn» dekker her både unge som selv har innvandret, og unge som er født i Norge, men som har foreldre som har innvandret. I vår forespørsel til skolene brukte vi begrepet «unge med etnisk minoritetsbakgrunn». Alle ungdommene vi snakket med, hadde foreldre som var førstegenerasjonsinnvandrere, bortsett fra to av jentene. Den ene av disse to jentene hadde en etnisk norsk mor og en far som hadde innvandret fra Nord-Afrika. Den andre hadde en far som var født i Norge av pakistansk-fødte foreldre. Moren var imidlertid førstegenerasjonsinnvandrer.

7 Intervjuene er foretatt av Monica Five Aarset og Hilde Rusten.

let livssituasjonen til unge med innvandrerbakgrunn. Historiene tok opp temaer knyttet til verdikonflikt og normdannelse relatert til familie, skole og jevnaldrende. Vi ba ungdommene diskutere og kommentere historiene. Vi spurte om de kjente seg igjen i dem, og om de var sannsynlige eller helt uaktuelle. Vi lot ungdommene i stor grad styre samtalen selv, men brukte de fiktive historiene som samtaleguide.

Under presenteres hovedpunktene fra intervjuene. Hva sier ungdommene om hva slags verdikonflikter de står i? Hva er behovet for støtte? Hvilke erfaringer med og vurderinger av skolen som aktør har elevene? Hvilke formeninger har de om minoritetsrådgivere?

Familie og slekt

Ungdommene forteller om nære bånd til foreldre og søsken, og til andre slektninger – i Norge, men også spredt rundt i store deler av verden. Familien er en sentral del av livet og mange tilbringer mye tid sammen med familien, noe de mente skiller dem fra majoritetsungdom. Jentene forteller om et intimt og tillitsbasert forhold til mødrene sine. Dette nære forholdet gir dem en opplevelse av anerkjennelse og større handlingsrom. De opplever at foreldrene generelt, og mødrene spesielt, stoler på dem. Denne tilliten er basert på at de forteller foreldrene mye om hva som foregår i deres liv. Flere omtaler foreldrene som overbeskyttende, noe som blir beskrevet som positivt, fordi det viser at foreldrene bryr seg om dem, samtidig som det kan bli «litt for mye av det gode». Familien er en sterk kilde til trygghet, men også til kontroll. Her er det imidlertid store individuelle variasjoner.

Ungdommene er svært bevisste det stereotypiske bildet som eksisterer av «innvandrerforeldre» blant majoritetsbefolkningen. Og de

er opptatt av å formidle at deres foreldre er annerledes enn det de kaller «typiske innvandrerforeldre».

Søsken

Det å ha eldre søsken som har gått foran og tråkket vei, og som kan være en alliert i eventuelle konflikter med foreldrene, blir trukket frem som positivt. For noen kan denne allierte like gjerne være en bror som en søster, mens for andre vil det å innvie en eldre bror forverre situasjonen. Enkelte forteller om at eldre brødre oppleves som dominerende og kontrollerende.

Kjønnopdragelse

De aller fleste mener at det er store forskjeller på hvordan foreldrene oppdrar jenter og gutter. Gutter får i større grad lov til å være ute med venner, gå på fester, dra på overnattingsturer og ha kjæresten, og de har mindre plikter i hjemmet. Jentene oppfatter dette som urettferdig og argumenterte mot kjønne-nede normer som foreskriver andre regler for gutter enn for jenter. Argumentene går ikke nødvendigvis på at de selv skal få lov til å ha kjæresten eller være mer på fest, men at guttene også bør ha forpliktelser. Jentene vil ha frihet, men hva de vil friheten skal innebære, varierer. Enkelte mener at hvis de får samme frihet som guttene, vil de ikke benytte den til å feste, drikke alkohol eller ha sex.

Ekteskap

Selv om de fleste ungdommene gir uttrykk for at det ikke er aktuelt for dem å gifte seg på flere år, er likevel spørsmålet om ekteskap noe de er opptatt av og noe som påvirker ungdomstiden deres. De fleste har foreldre som er oppvokst i samfunn hvor ekteskap tradisjonelt sett er et familieanliggende, og hvor det praktiseres ulike former for arrangerte ekteskap. Jentene forholder seg til spørsmålet om ekteskap blant annet gjennom å ha søstre, kusiner eller venninner som enten har eller skal gifte seg. Tanken på et fremtidig giftermål er også til stede i det

daglige husarbeidet og forventningene som foreldrene stiller til dem. Den norske innvandrings- og integreringsdebatten som er opptatt av migrantfamiliers ekteskapspraksiser og familieliv, minner dem også på at ekteskap inngår i deres fremtidsplaner.

Når det gjelder fremtidig ekteskap, oppleves foreldrenes deltakelse i prosessen som støttende, og flere er enige i foreldrenes krav og forventninger i forbindelse med en fremtidig partner. Men foreldrenes deltakelse blir også opplevd som problematisk. Flertallet mener at foreldrene vil godta at de velger partner selv. En forutsetning er at de velger en med samme etniske og religiøse bakgrunn. Enkelte fryktet imidlertid at foreldrene vil bestemme, uten at de selv har noen innvirkning på beslutningen.

Ungdommene forholder seg også til en rekke ulike forståelser av ekteskap og kjærlighet på en og samme tid, for eksempel både til forestillinger om romantisk kjærlighet og om «fornuftige valg». De vil gifte seg av kjærlighet, men ønsker også å finne en partner med samme kulturelle og religiøse bakgrunn. Felles bakgrunn er bra, men de uttrykker også skepsis mot det å gifte seg med en som er født og oppvokst i «hjemlandet» når de selv har vokst opp i Norge. Det vil da være for store forskjeller mellom dem til at det kan fungere, mener de.

Sammensatte individer

Gjennom familien, familiens sosiale nettverk, skole, venner og media er ungdommene omgitt av en rekke ulike praksiser og forståelser med hensyn til familie, identitet og ekteskap. De forholder seg både til forventninger som vektlegger individualisme og selvstendighet, og til mer kollektivistiske forståelser der ansvar og familiens felles interesser prioriteres. De er opptatt av retten til utdanning, og at de har samme rettigheter som gutter. De ønsker å komme i en posisjon hvor de kan «klare seg selv». Som ungdom flest skaper de en viss avstand til foreldrene og ønsker å ha kontroll over hverdagslivet og foreta sine

egne valg. Samtidig er de opptatt av å ha «respekt for foreldrene» og å ta ansvar for sitt eget og familiens rykte. Både likestilling og frihet, men også ansvar og fellesskap, er begreper jentene forstår seg selv og sin tilværelse gjennom.

Den sosiale kontrollen i de etniske miljøene

Frykten for å få et «dårlig rykte» fungerer som en sterk kilde til sosial kontroll. Det går mye rykter i de etniske miljøene, og ryktene er så å si umulig å kontrollere. Det kunne oppstå rykter av den minste ting. En liten uskyldig hendelse blir «krydret» og gjort om til noe annet. De føler at voksne fra egne miljøer overvåker dem, og at rykter og sladder begrenser deres bevegelsesfrihet. Noen forsøker å unngå rykter ved å overholde normene så godt de kan, mens andre bryter med noen normer, og tar i bruk strategier for å unngå sanksjoner. Sladder og ryktespredning er i stor grad knyttet til kjønnete forventninger og eventuelle brudd på disse. Ungdommene knytter betydningen av rykter og ryktespredning til fremtidige ekteskap og normer som foreskriver at jenter skal være jomfruer frem til ekteskapet. Ungdommene mente at ryktespredning er et generasjonsfenomen, og at når deres generasjon blir voksne, vil de ikke spre rykter i samme grad som foreldregenerasjonen.

Venner og jevnaldrende

Ungdommene forteller om betydningen av vennskap og nære venner. Venner forstår dem på en måte som verken foreldre eller rådgivere kan. Det er hos venner de søker støtte og hjelp hvis de har problemer med foreldre eller skole. I akutte kriser er venner særlig viktige. Vi blir blant annet fortalt om en jente som ble sendt til opprinnelseslandet for å bli giftet bort mot sin vilje. Det var venninnene hennes som tok affære og kontaktet Røde Kors, som fikk hjulpet jenta hjem.

Når ungdommene snakker om venner og andre jevnaldrende, tar de i bruk kategorier

som «norsk» og «utlending». Alle omtaler seg selv som «utlendinger». De forteller at på skolene er ungdommene delt opp i ulike gjenger hvor noen stort sett består av «norske» og noen kun av «utlendinger». Dette skillet var ikke like tydelig i barndommen, hvor «alle lekte med alle». Ungdommene knytter denne endringen til det å ha «forskjellige interesser» og at «de norske» har begynt å drikke, drar på fester og har kjærester. Skillet «norsk» og «utlending» er imidlertid ikke like tydelig når de beskriver konkret hvem de er sammen med. Mange har nære venner med majoritetsbakgrunn, og om en person er «norsk» eller «utenlandsk», er ikke vesentlig når de snakker om enkeltpersoner.

Identitet og tilhørighet

Det «å leve mellom to kulturer», som flere av ungdommene kaller det, er både en kilde til styrke og stolthet og noe som kan være problematisk og slitsomt. De mener det er viktig å ha kjennskap til sin kulturelle og religiøse bakgrunn, og være stolt av den. Samtidig opplever mange at de må forholde seg til en rekke problemstillinger og prioriteringer og ta flere hensyn enn det majoritetsungdom må. Dessuten er opplevelsen av å bli sett på som «annerledes», både i foreldrenes opprinnelsesland og i Norge, vanskelig. Mange har sterke bånd til det etniske miljøet og til «hjemlandet», samtidig som de føler seg svært annerledes enn jevnaldrende som har vokst opp i «hjemlandet».

Rasisme og diskriminering

Ungdommene forteller om møter med rasisme og diskriminering på flere plan. Det kan være direkte diskriminering i form av rasistiske utsagn og handlinger, men også mer indirekte former for diskriminering. Ungdommene uttrykker sterk frustrasjon over det de mener er stereotypiske fremstillinger av innvandrere generelt og muslimer spesielt i media og i resten av storsamfunnet. De møter forestillinger om at 'alle somaliske jenter er omskåret', 'pakistanske gutter er kriminelle', 'musliske jenter er undertrykt' og 'innvandrere forel-

drene tradisjonelle og dominerende'. Dette er forestillinger som er vanskelig å slippe unna, og som de stadig vekk må argumentere mot. Ungdommene er for eksempel svært opptatt av å formidle at tvangsekteskap, æresdrap og kvinnelig omskjæring ikke har grunnlag i islam.

Skolehverdagen

Ungdommene trives stort sett på skolen. Når det gjelder eventuelle konfliktsituasjoner som er forbundet med deres minoritetsbakgrunn, blir blant annet svømmeundervisning og hijab trukket frem. Ungdommene mener hijab-bruk på skolen og kjønnsdelt svømmeundervisning burde være uproblematisk. Av dem som selv bruker hijab og/eller ikke vil delta i felles svømmeundervisning, forteller noen om forståelsesfulle lærere, mens andre har negative opplevelser. Det kan for eksempel være at de får nedsatt karakter fordi de ikke ble med på en tur i svømmehallen, eller får høre av læreren at «en må gjøre som nordmenn gjør, eller så kan man bare dra tilbake til 'hjemlandet'». Lærerne tror som regel at hijaben eller spørsmålet om kjønnsdelt svømmeundervisning er noe foreldrene presser på dem, mens ungdommene mener at dette er valg de selv tar og er stolte av. De opplever det som sårende å ikke bli trodd på. De synes også det er slitsomt at andre elever ikke forstår situasjonen deres, og anstrengende og problematisk at de må forklare dem hvorfor de ikke blir med på overnattingsturer eller turer i svømmehallen. En løsning blir å gi opp å forklare, og heller komme med noen hvite løgner.

Rådgivere ved skolen

Skole og hjem oppfattes i stor grad som to separate sfærer, og ungdommene vil helst ikke at foreldrene skal blande seg for mye inn i skolehverdagen deres. Videre forteller ungdommene at de i liten grad benytter seg av rådgivere ved skolen i forbindelse med konflikter med foreldrene. Enkelte har imidlertid vært i kontakt med helsesøstre når de trengte noen å snakke med, spesielt på ungdomsskolen. Ifølge ungdommene har rådgivere

ved skolene generelt sett for lite kompetanse til å veilede og hjelpe dem i situasjoner der det er konflikter med foreldrene. Ungdommene er redde for at rådgivernes mangel på kompetanse fører til at de håndterer situasjonen feil og gjør vondt verre. De er ikke sikre på om rådgivere vil forstå den situasjonen de og deres familie er i, eller om de vil handle på basis av karikerte forståelser av relasjonene i migrantfamilier. De stiller også spørsmål ved om skolens rådgivere tar deres behov for støtte og råd på alvor når de faktisk henvender seg til rådgiverne. Elever som hadde henvendt seg til skolens rådgivere for å hjelpe en venninne og elev ved samme skole, hadde opplevd at skolen ikke tok deres henvendelse på alvor.

Mange mener at det vil være lettere å snakke med en rådgiver med minoritetsbakgrunn, enn med en med majoritetsbakgrunn, fordi en med minoritetsbakgrunn har større innsikt i situasjonen deres og vil forstå dem bedre.

Når det gjelder rådgivning i forbindelse med valg av fag og fremtidig utdanning, har flere opplevd at lærere/rådgivere ved skolen ikke deler deres selvforståelse og vurderinger av egne evner og kapasitet. En gutt, for eksempel, ønsket å fortsette med realfag slik at han senere kunne studere medisin, men ble fra skolens side frarådet dette fordi de mente at han ikke var faglig sterk nok. Eleven selv mente at skolens råd var basert på ideer om «typiske innvandrer gutter» som bråketete og lite skoleflinke, og ikke på en vurdering av hans faktiske evner.

Minoritetsrådgivere

Intervjuene ble foretatt før minoritetsrådgiverordningen var iverksatt, og ungdommene ble spurt om tankene de hadde om den planlagte ordningen og om hvilke kvalifikasjoner de mente minoritetsrådgivere bør ha. Ungdommene peker på at kunnskap om kultur og religion er viktig, og de vil gjerne ha rådgivere som selv har minoritetsbakgrunn. De presiserer samtidig at de ikke trenger nye rådgivere – de har jo allerede de vanlige

rådgiverne. Dette kan oppfattes som paradoksalt, i og med at de i liten grad bruker rådgivere. Det kan kanskje forklares med at de opplever ubehag ved selve betegnelsen «minoritetsrådgiver» og ideen om at minoritets elever skal ha egne rådgivere. De ønsker sterkt å snakke med noen som forstår dem og deres bakgrunn, samtidig som de ønsker å bli betraktet som individer og ikke bli plassert i en «minoritets»-kategori.

Fremtidsplaner

Høyere utdanning – og etter hvert å gifte seg, inngår i fremtidsplanene deres. De fleste

hadde foreldre som støttet dem i deres ønske om å ta høyere utdanning. Flertallet ser for seg at de blir boende i Norge, avbrutt for eksempel av opphold i utlandet i utdanningsammenheng. Noen ser også en fremtid i det landet de/deres foreldre hadde emigrert fra.

Vi har brukt det som har kommet frem i intervjuene, som bakgrunn for spørsmålene og studiene vi presenterer i rapporten. I avslutningskapitlet vil vi ta opp tråden fra intervjuene, og diskutere i hvilken grad det ungdommene er opptatt av, reflekteres i de temaene og spørsmålene som det fokuseres på i forskningslitteraturen.

3 Unge med innvandrerbakgrunn og integrering

Hvilken betydning har migrasjonsbakgrunnen? Hvilke forskjeller er det mellom unge med innvandrerbakgrunn og majoritetsungdom? I dette kapitlet vil vi presentere noen større overordnede kvantitative studier som kan gi et overblikk over livssituasjonen til unge med innvandrerbakgrunn.

International Comparative Study of Ethnocultural Youth 2006

International Comparative Study of Ethnocultural Youth (ICSEY) er en internasjonal surveyundersøkelse hvor til sammen 5000 ungdommer med innvandrerbakgrunn⁸ mellom 13 og 18 år fra 13 land har deltatt gjennom å svare på spørsmål. I tillegg har også en rekke foreldre svart på spørsmål. Svarene forteller mye om hvor tilfredse eller ikke tilfredse ungdommene er, om stress og problemer på skolen og i hjemmet. Undersøkelsen viser at ungdom med innvandrerbakgrunn ikke skiller seg negativt ut. I noen tilfeller viser de seg å være mer fornøyde og tilpassede enn majoritetsungdom. Denne tendensen ser vi i alle landene, også i Norge. Blant annet går det frem at selvtiliten generelt er noe høyere blant ungdom med innvandrerbakgrunn enn ungdom med foreldre fra de undersøkte landene. I Norge er situasjonen ganske lik for de to gruppene. Det er heller ingen tegn til at innvandrerungdom har større tilpasnings- eller atferdsproblemer enn sine jevnaldrende med norsk bakgrunn. Når det gjelder spørsmål om hvor tilfredse eller ikke de er med livet, kommer innvandrerungdom best ut i samtlige land. Dette er imidlertid generelle konklusjoner. Det eksisterer individuelle forskjeller og forskjeller mellom de ulike innvandrergruppene som er undersøkt. I Norge uttrykker for eksempel pakistanerne større tilfredshet med livet enn de med norsk

bakgrunn, mens de med tyrkisk bakgrunn viser mindre tilfredshet.

Studien viser videre at innvandrerungdom og deres foreldre tror de har flere forpliktelser overfor familien og færre individuelle rettigheter enn majoritetsungdom. Immigrantfamilier fra ikke-europeiske land støtter verdier om gjensidig avhengighet mer enn de med europeisk bakgrunn. Man kunne ut fra dette forvente at innvandrerungdom hadde flere tilpasningsproblemer, men det ser ikke slik ut.

I både innvandrer- og majoritetsgruppen eksisterer det en forskjell mellom ungdom og foreldre. Ungdom generelt ser ut til å føle mindre sterkt enn deres foreldre at de har forpliktelse for familien, og de unge føler sterkere enn deres foreldre at de har rett til å ta deres egne avgjørelser om kjæresten og ekteskap. Her fant studien også få forskjeller når den så på alder og kjønn. Ifølge undersøkelsen ser generasjonskonflikter ut til å være et normalt utviklingsfenomen i både innvandrer- og majoritetsfamilier. Generasjonskonflikter kan imidlertid forsterkes av, eller være et resultat av akkulturasjonsprosesser⁹. Dette ser ut til å være delvis sant i denne undersøkelsen. Ungdom og foreldre i innvandrerfamilier ser ut til å være mer forskjellige enn unge og foreldre i majoritetsfamilier. Generasjonskonflikten er større der det også er et akkulturasjonsgap, det vil si der det er store forskjeller i foreldrenes og barnas akkulturasjonsprofil (om de kan plasseres innenfor en integrerings-, assimilering- eller en segregeringsprofil).

Forskerne bak studien finner at ungdommene benytter seg av fire forskjellige strategier for egen tilpasning:

⁸ I studien brukes begrepet «immigrant youth», som en samlebetegnelse på både ungdom som selv har innvandret, og ungdom med foreldre som har innvandret.

⁹ Akkulturasjon er den prosessen der individet gjennomgår en forandring som resultat av møtet med en annen/andre og dominerende kulturelle tradisjoner. Begrepet brukes i større grad i psykologiske forskningstradisjoner enn antropologiske.

- Den gruppen som klarer seg best, er de som respekterer foreldrene sine, men som også gjør bruk av majoritetskultur. De velger seg det beste fra flere fellesskap, og scorer høyt på selvtillit, tilpasning og livskvalitet. I den internasjonale studien utgjør denne *integreringskategorien* om lag halvparten av ungdommene, mens i Norge er de bare en drøy fjerdedel (29 prosent av de i alt 500 13–18-åringene som har vært med på undersøkelsen).
- Den største gruppen i Norge er den *etniske*, om lag 30 prosent. Disse orienterer seg mot foreldrekulturen, snakker eget språk og har venner fra egen etnisk gruppe. De scorer bra på den psykiske helse, men dårligere når det gjelder tilpasning til skole og i samfunnet for øvrig. De ønsker integrering, men søker til eget fellesskap når de ikke klarer dette.
- Verst ute er den *diffuse* gruppen, som verken kjenner seg hjemme i foreldrenes kulturelle bakgrunn eller i den norske. Denne scorer lavt på både livskvalitet og skoletilpasning. De behersker språket dårlig, står i fare for å utvikle antisosial atferd, og sliter ofte med dårlig psykisk helse. I Norge utgjør de 27 prosent.
- Den fjerde kategorien kaller forskerne den *nasjonale typen*, og denne passer bare på 15 prosent av de norske ungdommene. De går helt opp i den nasjonale identiteten på bekostning av sin kulturelle bakgrunn. De bryr seg lite om familien og deres nettverk og snakker bare majoritetsspråket. De scorer ikke høyt på livskvalitet og greier seg ikke spesielt bra.

Denne internasjonale studien avkrefter noen myter. Den dokumenterer at det å gi avkall på sitt familienettverk og kulturelle tradisjoner er en dårlig strategi. Når forskerne undersøker f.eks. hvilken rolle religionen spiller for ungdoms livskvalitet, finner de at muslimsk ungdom har best støtte i sin religion med tanke på selvbilde. Undersøkelsen viser også at minoritetsungdom ikke skiller seg negativt ut når det gjelder selvtillit, og at i noen tilfeller viser de faktisk å være mer fornøyde og tilpassede enn majoritetsungdom. Denne

tendensen ses i alle land, også i Norge. Sammenliknet med mange andre land opplever flere minoritetsungdommer i Norge å bli diskriminert. Dette kan ha med at såpass mange tilhører den *diffuse* gruppen, med ekskluderingserfaringer.

Ung i Oslo 2006

Ung i Oslo 2006 er en surveyundersøkelse gjort av forskningsinstituttet NOVA, med 11 500 respondenter i Oslo i alderen 14–17 år. Undersøkelsen belyser ulike sider ved livet til ungdom som bor i Oslo. Noen stikkord er skole, fritid, seksualitet, rusmidler og psykisk helse. Undersøkelsen er en oppfølging av Ung i Oslo 1996, og vil gi gode data for å se på utviklingen de ti siste årene. Dataene fra Ung i Oslo 2006 er presentert i flere rapporter. I rapporten *Ung i Oslo. Levekår og sosiale forskjeller* (Øia 2007) har forskerne utviklet tre ulike samlemål som beskriver ulike familietyper ut fra kommunikasjon og samhandling. Samlemålene kalles sosial kontroll, tillit og familiekonflikt. De etniske forskjellene er gjennomgående små når det gjelder disse tre samlemålene. Likevel er det en signifikant tendens til at etniske majoritetsforeldre har best oversikt over barna, og at de etniske majoritetsfamiliene preges av minst konflikter. Undersøkelsen viser også at det eksisterer forskjeller mellom jenter og gutter når det gjelder sosial kontroll, både blant majoritetsbefolkningen og blant innvandrerbefolkningen. Jenter opplever mer sosial kontroll, og de blir passet bedre på. De opplever samtidig færre familiekonflikter, og har mer tillit og nærhet til foreldrene enn det gutter har. Forskjellen mellom gutter og jenter med innvandrerbakgrunn er tydeligere sammenliknet med norsk ungdom både når det gjelder sosial kontroll og familiekonflikt. Undersøkelsen viser videre at ungdom med innvandrerbakgrunn bor i hushold med langt færre materielle ressurser sammenliknet med norsk ungdom. 55 prosent av norsk ungdom lever i familier med to biler eller mer. Tilsvarende for unge som selv har innvandret, er 20, og 30 prosent for etterkommere.

Norske ungdommer og andregenerasjons unge innvandrere har best psykisk helse. Dårligst psykisk helse har ungdom som har innvandret, og ungdom som har én norsk og én utenlandsfødt forelder. Videre viser rapporten at flere unge med innvandrerbakgrunn sliter med tanker om å gjøre slutt på sitt eget liv, sammenliknet med norsk ungdom.

Rapporten *Møter i det flerkulturelle* skrevet av Tormod Øia og Viggo Vestel (2007), er også basert på funnene i *Ung i Oslo*-undersøkelsen. Et av de mest slående funnene i undersøkelsen er økningen i andelen unge med innvandrerbakgrunn som i 2006 ser seg selv som norske. Blant unge med innvandrerbakgrunn født i Norge har denne andelen økt fra 46 prosent i 1996 til 71 prosent i 2006. Når det gjelder unge med innvandrerbakgrunn født i utlandet, har den økt fra 31 prosent til 56 prosent. Samtidig oppfatter mange med innvandrerbakgrunn seg som «utlending». Undersøkelsen viser at flertallet av unge med innvandrerbakgrunn legger vekt på viktigheten av å leve i samsvar med kultur og tradisjoner i foreldrenes opphavsområder. Videre viser den også at det har blitt vanligere å bruke enten norsk eller norsk i kombinasjon med morsmålet hjemme. Disse resultatene ser ut til å vise at kategorien «norsk» er i ferd med å utvide seg. Det å definere seg som «norsk» utelukker ikke at man også oppfatter seg som «utlending» eller at man er opptatt av foreldrenes kultur og tradisjon. Videre innebærer ikke en økt bruk av norsk språk i hjemmene et uttrykk for at kulturelle tradisjoner fra opprinnelseslandene blir mindre viktig.

Fra 1996 til 2006 er det en økning i antallet venner med norskfødte foreldre blant ungdom med innvandrerforeldre. Samtidig øker antallet venner som har bakgrunn fra andre land enn dem selv, blant disse ungdommene. I undersøkelsen finner de ingen tendens blant unge med innvandrerbakgrunn til å isolere seg og utvikle vennskapsmønstre der de kun har venner med samme bakgrunn som dem selv.

Ifølge rapporten ser en synkende andel unge med norskfødte foreldre seg selv som kristne,

mens en økende andel unge med innvandrerbakgrunn «vet det er en gud». Unge med innvandrerbakgrunn er betydelig oftere på religiøse møter sammenliknet med unge med norskfødte foreldre.

Levekårsundersøkelse fra Statistisk sentralbyrå

Rapporten *Levekår blant unge med innvandrerbakgrunn. Unge oppvokst i Norge med foreldre fra Pakistan, Tyrkia og Vietnam* (Løwe 2008) gir en bred oversikt over levekårene blant unge med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Den er basert på intervjuer med unge i alderen 16–25 år som enten er født i Norge eller innvandret til Norge før de fylte seks år, med begge foreldre født i Pakistan, Tyrkia eller Vietnam.¹⁰

Ifølge rapporten er unge med innvandrerbakgrunn mer plaget av nervøsitet, redsel, tungsinn eller uro enn andre unge. Unge med pakistansk bakgrunn har dårligere psykisk helse enn unge med tyrkisk bakgrunn, mens unge med vietnamesisk bakgrunn har best helse. 95 prosent av de intervjuede har gode venner i Norge. Det er langt flere av de unge som har gode «norske» venner enn blant eldre innvandrere. Tre av ti unge med innvandrerbakgrunn har ikke noen gode venner med norsk bakgrunn. Videre viser rapporten at andelen uten slike «norske» venner øker kraftig med alderen blant de unge. En ikke ubetydelig andel føler seg diskriminert på arbeidsmarkedet, eller av skole, politi eller utested, og nesten halvparten har følt seg forskjellsbehandlet på ett eller annet samfunnsområde. Ifølge rapporten gir et betydelig flertall (72 prosent) av unge med innvandrerbakgrunn uttrykk for at de føler godt over middels samhörighet med Norge. Kvinner, særlig pakistanske, føler noe større samhörighet enn menn.

Disse tre undersøkelsene gir i stor grad et samsvarende bilde av livssituasjonen for

¹⁰ Rapporten er en oppfølger til *Levekår blant innvandre- re 2005/2006* (Blom og Henriksen 2008), og er basert på et tilleggsutvalg til denne.

unge med innvandrerbakgrunn. Det ser ut til at tilknytning til familienettverk og kulturelle tradisjoner ikke nødvendigvis er et hinder for vellykket integrering, snarere tvert imot. Dette kan relateres til at hva det vil si å være norsk er i en endringsprosess og utvides, og at det i større grad er mulig å føle tilhørighet

til Norge og til andre land på en og samme tid. Samtidig viser dataene at en ikke ubetydelig andel unge med innvandrerbakgrunn opplever forskjellsbehandling og diskriminering, sliter med dårlig psykisk helse og opplever sosial kontroll.

4 Familie

Familie og migrasjon

Familien er det primære stedet for sosialisering og overføring av verdier. Det er i familien barn lærer de grunnleggende verdiene og utsagn om hvem de er, hvor de kommer fra, og hvor de er på vei hen i livet. Det er innenfor familien det meste av primærsosialisering foregår. Denne tidlige sosialiseringen kalles primær ikke bare fordi den kommer først, men fordi den er av en før-teoretisk, kroppslig, sanselig og følelsesmessig karakter. Denne overleveringen er imidlertid aldri ensartet eller ubestridt; gjennom oppveksten preges barn og unge også av andre faktorer og sosiale fellesskap enn familien. Barnet utvikler sin egen selvforståelse og fremtidshorison. Den norske sosialantropologen Ingrid Rudie peker på hvordan barn og foreldre tilhører to forskjellige «kulturelle generasjoner», etter som de vokser opp i forskjellige tidsepoker og følgelig har hver sine sosialiseringshistorier (Rudie 2001). Når det gjelder migrantfamilier, blir generasjonsforskjellene imidlertid ekstra tydelige på grunn av migrasjonshistorien. Den eldre generasjon har vokst opp i for eksempel Pakistan og den yngre i Norge. I migrasjonsprosessen endres ofte familiestrukturen. Mange av familiene forflytter seg fra et samfunn hvor storfamilien er den vanligste familieformen, til å bo i Norge hvor kjernefamilien er hovednormen.

Mange migrantfamilier har forpliktelser til slekt som er igjen i opprinnelseslandet, eller i andre land. Forpliktelsene kan være av økonomisk art, for eksempel det å sende penger til familie i opprinnelseslandet, og det kan være forpliktelser til å være med på å hjelpe slektninger og bekjente med å komme til Norge. Beslutninger som familien må ta, er ikke nødvendigvis kun opp til dem som bor i Norge. Avgjørelsesprosessene kan være forankret flere steder og hos flere personer enn kun dem som befinner seg i Norge. Disse transnasjonale relasjonene utgjør en sentral del av familiodynamikken for mange migrantfamilier.

Familiens betydning i migrasjonsprosessen og migrasjonsprosessens betydning for familien ligger som bakgrunn for mange av studiene som gjøres. Likevel finnes det ikke så mange studier som belyser den mer generelle sammenhengen mellom migrasjon og familieliv. Flertallet av studiene fokuserer på bestemte problematiske aspekter. De danske forskerne Olwig, Gilliam og Valentin påpeker at det er en utbredt antakelse at familien utgjør en begrensning for barnas kulturelle integrasjon (2005). At mange foreldre ønsker at deres barn skal forbli kulturelt beslektet med deres forfedres fellesskap og steder, ses som en bekreftelse på denne antakelsen.

I dette kapitlet vil vi trekke frem sentrale studier som belyser kontinuitet og endring i verdier og livsvalg knyttet til familieliv.

Kjønnete normer og verdier som «smertepunkter»

Annick Prieurs bok *Balansekunstnere* (2004) er basert på intervjuer med 52 unge mennesker med innvandrerbakgrunn fra Pakistan, Tyrkia, Vietnam, i tillegg til andre land i Afrika, Asia og Latin-Amerika. Intervjuene handlet om oppvekst, skolegang, familieforhold, arbeidserfaringer og kulturell tilhørighet. Prieur har valgt en tilnærming hvor hun ikke utelukkende ser på unge fra en bestemt etnisk gruppe, for blant annet lettere å kunne analysere betydningen av andre forhold enn bakgrunnskulturen, som for eksempel de felles erfaringer som innvandringsssituasjonen og møtet med det norske samfunnet gir. Prieur hevder at «kultur» brukes altfor lett som forklaring, spesielt i studier av «de andre», og stiller seg kritisk til kulturalistiske forklaringer. Samtidig avviser hun ikke kulturbegrepet helt. Hun mener man trenger dynamiske begreper som fanger opp variasjon, dynamikk og endringspotensial. Hun har en forståelse av kultur, etnisitet og identitet som sosiale konstruksjoner, men poengterer samtidig at det ikke betyr at «alt det faste løser seg

opp». Sosiale konstruksjoner kan være temmelig stabile og vanskelige å forandre. Etnisk identitet er en sosial konstruksjon, men det er ikke et fritt valg. Hvilken mening det har å være jente eller å være innvandrer, er ikke et individuelt valg selv om det er variasjoner mellom kulturer. Vi har begrensede muligheter til å velge hvilken kultur vi tilhører. I tillegg påpeker Prieur at individene begrenses også av at tegn har sosialt etablerte betydninger, og mange av disse tegnene kan man ikke manipulere fritt med. Når det gjelder tegn, trekker Prieur spesielt frem kroppslige tegn som hudfarge, hårfarge og språklige tegn. Mennesker har i liten grad frihet overfor språklige og kroppslige tegn, for eksempel hudfarge og innsosialisert væremåte (*habitus*). Prieur anser kjønn og familie som områder som er trege å forandre. Her tar hun i bruk den franske sosiologen Pierre Bourdieus *habitus*-begrep, som innebærer kroppsliggjorte væremåter, praksiser og verdier. Prieur trekker frem kjønn som det sentrale smertepunktet i mange innvandreres og etterkommeres liv. Hun har som utgangspunkt at det på kjønnets og seksualitetens område er en betydelig kulturell forskjell mellom Norge og utvandringslandene. Hun peker blant annet på at det ikke er lett å finne en middelvei mellom å la sine foreldre finne en ektefelle og finne en ektefelle selv, og at det ikke finnes noen middelvei mellom en norm om jomfrulighet ved ekteskapsinngåelse, og et ideal om at man skal leve ut sin seksualitet.

Her er det flere likheter med den danske forskeren Yvonne Mørcks perspektiver. Mørck tar i *Bindestregs-Danskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet* i bruk hybriditetsteorier og perspektiver, men påpeker samtidig begrensningene ved disse perspektivene og teoriene (Mørck 1998). Ifølge Mørck har hybriditetsforskningen i stor grad utforsket det handlingsrommet unge med innvandrerbakgrunn har. Mørck mener imidlertid at man også må undersøke det hun kaller «smertepunktene». Bestemte faser og områder i livet er mer preget av tradisjoners kontinuitet og enten – eller-valg enn andre, og ifølge Mørck er det spesielt på kjønnede områder

at etnisitet settes på spissen. Mørck vil hente frem og synliggjøre «smertepunktene». Ifølge Mørck er temaer som seksualitet og kvinners atferd ofte kjernekonflikter i innvandrerfamilier, nærmest uansett kulturell eller religiøs bakgrunn. Mørck påpeker hvordan kvinnen i mange sammenhenger får en kulturbærende rolle og hvordan kvinner ofte blir en symbolsk grensemarkør mellom «oss» og «dem». Kontroll over kvinners seksualitet blir i denne sammenheng særs viktig. Dette forsterkes i situasjoner med endring og utsatthet, som for eksempel ved migrasjon.

Cecilie Thuns (2004) hovedoppgave i sosiologi omhandler norsk-somaliske jenter og samliv, intimitet og seksualitet. Thun beskriver hvordan idealet for somaliske jenter er ikke å ha intim kontakt med gutter, og hvor ekteskapet er den eneste måten å være kjærestepart på. Denne «ekteskapsnormen» gjelder også for norsk-somaliske jenter, skriver Thun. Samtidig opplever jentene et annet ideal i Norge, som kalles «kjærlighetsnormen». Her aksepteres intime relasjoner mellom ugifte jenter og gutter så lenge det er kjærlighet inne i bildet og ungdommen er «modne» nok. Disse relasjonene kan også ha fullbyrdede seksuelle forhold. I spenningen mellom disse to ulike normsettene har de norsk-somaliske jentene utformet en kjærestepraksis som viser stor variasjon. Noen lever i tråd med «ekteskapsnormen», og oppfører seg som «ordentlige jenter». Men også innenfor denne gruppen finnes ulike grenser og fleksible kompromisser. Andre har brutt med «ekteskapsnormen» og opplever seg som «frigjorte» jenter som lever mer i tråd med «kjærlighetsnormen», men også blant disse er det variasjon. Thuns studie viser at jentene aktivt motarbeider tilskrevne identiteter både fra minoritetsgruppen og majoritetsgruppen. I Thuns hovedoppgave og i Fangen (2006) og Fangen og Thun (2007) trekkes det frem hvordan jentene forhandler frem sin posisjon i spenningen mellom de ulike fortolkningsrepertoarene, men også at noen kan velge å innta én posisjon i én sammenheng, som sømmelig tildekket, for eksempel, for så å være mindre tildekket sammen med venner.

Thun beskriver hvordan det å oppføre seg i strid med de religiøse normene til en viss grad kan kompenseres gjennom å begynne å bruke hijab. Fangen og Thun mener at det er mulig å forhandle frem kompromisser omkring kjønns- og seksualitetsnormer, noe som også blir trukket frem i andre studier. Dette utfordrer Prieurs (2004) argument om at det ikke er mulig å finne en gylden middelvei i slike spørsmål.

Familieloyalitet – forpliktelse og tilhørighet

I likhet med en rekke andre som studerer unge med innvandrerbakgrunn, peker Prieur og Mørck på den sterke forpliktelsen og lojaliteten mange unge med innvandrerbakgrunn føler overfor sine foreldre (Fuglerud og Engebrigtsen 2007, Mørck 1998, Lidén 2005). Ifølge Prieur bunner denne følelsen av forpliktelse overfor foreldrene i en familiehistorie som fortelles som en historie om foreldrenes forsakelser, i kulturelle tradisjoner som understreker lydighet og respekt for foreldrene, og knyttet til sterke familieverdier. De unge vet at foreldrene har ofret mye for å gi sine barn bedre fremtidsutsikter enn de ville hatt i hjemlandet, og denne vissheten skaper sterke forpliktelser. Ifølge Prieur aksepterer mange unge innvandrere å innfri foreldrenes forventninger både pga. det tilhørigheten med familien betyr for dem, og en dyptgående sosialisering. Samtidig deler mange av jentene nordiske idealer om likestillingen mellom kjønnene. Dette trekkes også frem blant annet av Christine Jacobsen (2002, 2006).

Ada Engebrigtsen og Øivind Fugleruds studie *Ungdom i flyktningfamilier* tar utgangspunkt i somaliere og tamiler, to grupper som har svært ulike migrasjonsmønstre (Engebrigtsen og Fuglerud 2007). Engebrigtsen og Fuglerud undersøker hvorvidt forskjellene i tilpasning i foreldregenerasjonene, som forskerne fant i familieundersøkelsen «*Nettverk og tilpasning, transnasjonale familier i Norge*», blir reproduisert hos barna deres, og hvordan det i tilfellet uttrykkes. Studiet er basert på intervjuer med ungdom og ungdomsarbeidere

i Oslo og Tromsø. Videre bygger den på data fra NOVAs surveyundersøkelse Ung i Oslo 2006. Engebrigtsen og Fuglerud peker på at ungdommene er svært knyttet til sin familie, og at de er avhengig av den på mange måter. Det er et gjennomgående trekk i undersøkelsen at jentene forteller om et svært intimt og fortrolig forhold til foreldrene, særlig til moren sin. Mange av jentene påpeker at de har et venninneforhold til moren sin. Ung i Oslo-undersøkelsen viser at det er en relativt høy andel ungdom både med somalisk og tamilsk bakgrunn som sier de forteller foreldrene om problemene sine, enn som oppgis av de norske majoritetsungdommene. Undersøkelsen viser at ungdommen har mange voksne mennesker som spiller viktige roller i livet deres. I tillegg til mor og far har de mange slektninger som har stor betydning for dem. Spesielt de tamilske ungdommene forteller om en oppvekst med sterk foreldrekontroll. Flere tamilske ungdommer gir uttrykk for at foreldre krever for mye av dem og tar for lite hensyn til deres ønsker og behov. Den sterke lojaliteten ungdommene har til foreldre og til sin kulturelle bakgrunn, sammen med deres klare ambisjoner om utdanning, utgjør et sosialt sikkerhetsnett som ser ut til å hindre asosial atferd, men som også hindrer deltakelse på mange norske arenaer. Konklusjonen er at ungdommenes, skolens og foreldrenes samlede innsats ser ut til å jevne ut mange av de sosiale forskjellene som finnes i foreldregenerasjonen, men at disse ungdommene må ta stilling til vanskelige valg i ung alder som ikke norsk ungdom stilles overfor.

Flere forskere peker i likhet med Engebrigtsen og Fuglerud på det nære forholdet mange unge med innvandrerbakgrunn har til sine foreldre og på forholdet mellom forpliktelse og tilhørighet. Katrine Fangen, som har forsket på etnisitet, klasse og kjønn blant somaliere i Norge, trekker også frem den nærheten de unge har i forholdet til sine foreldre (Fangen 2008). Hun beskriver for eksempel at unge jenter fremstiller sine mødre som venner. Samtidig viser hennes studie at på tross av nærhet i forholdet til foreldre opplever også foreldrenes kontroll til tider som

innskrenkende. Familien innebærer både forpliktelse og tilhørighet, og disse to lar seg vanskelig skille fra hverandre.

I en artikkel hvor hun diskuterer autonomi og avhengighet blant unge tamiler og somaliere, påpeker Engebrihtsen at lojaliteten ikke forstås som et uttrykk for kritikkløshet eller mangel på refleksjon, men den må forstås dels som et forsvar mot de angrep ungdommene føler foreldrene og familien utsettes for gjennom den norske innvandrings- og integreringsdebatten, og dels som uttrykk for en internalisert følelsesmessig tilhørighet (Engebrihtsen 2007).¹¹

Det er de store konfliktene og dramatiske brudd med familien som får mest oppmerksomhet i samfunnsdebatten. En rekke av studiene viser at det også foregår endringsprosesser som ikke fører til brudd eller dramatiske konflikter. Anja Bredal fant få tilfeller hvor de unge hadde brutt med foreldrene (Bredal 2004). Dette henger sammen med hvor langt de unge strekker seg for familiens skyld, men det handler også som den danske forskeren Marianne Nøhr Larsen skriver, at mange minoritetsjenter ønsker å forandre ting i eget tempo, uten å brenne broene til familien (Larsen 2004). Larsen mener at mange av «opprørerne» minoritetsjenter gjør, ofte er usynlige for «oss andre», men at de krever hardt arbeid av jentene. Larsen ser de fleste minoritetsjenter som aktive medskapere av eget liv, og de fleste foreldre som åpne for forandring. Larsen skriver at der hovedfokus er på de akutte krisene som krever akutt innsats, er hun opptatt av «de lange seige trekk».

Autonomi-forståelse

Reaksjonene på hvordan innvandrerforeldre kontrollerer unge jenters liv, har vært godt

¹¹ Se også Aarset (2006) og Jacobsen (2004) om hvordan muslimsk ungdom i deres studier definerer seg som annerledes enn «typiske innvandrere». Denne avstanden til «de typiske innvandrere» kan være et uttrykk for egne erfaringer av forskjellighet. De kan samtidig forstås som et uttrykk for at de har tatt innover seg nedvurderingen av «typiske innvandrere» de opplever i den norske offentligheten og vil distansere seg fra den.

mediestoff, og vurderingene av deres autoritære form blir sammenliknet med vestlige liberale ideer om oppdragelse. Kulturell fristilling og det 'å skape seg selv' symboliserer ungdoms selvstendigjøring, mens kontinuitet og tradisjon blir noe som den etniske majoriteten tillegger «de andre». Hva vi legger i begrepene autonomi og autoritet, og hvordan ungdom gjør seg mer selvstendige, blir gjerne tatt for gitt. Vurderingene gjøres ut fra en forståelse av at det å øke sin selvstendighet og å kunne ta egne avgjørelser er både riktig og naturlig. Dette blir oppfattet som det «normale» som vi vurderer «de andre» foreldrene opp mot. Men hva kjennetegner egentlig denne for «oss» «naturlige» måte å gjøre seg selvstendig på? Hva er innholdet i familierelasjonene som tenåringer gjør seg selvstendige gjennom, hvordan forhandler de med foreldrene om større frihet, og i forhold til hva? Hva legges i begreper som autoritet, autonomi og frihet når disse skal gjøres om til praksis, og vil autonomibestrebelse være klasse- og kulturspesifikke?

Anja Bredal problematiserer en definisjon av kollektivism som sier at familiens interesser kommer foran individets (Bredal 2004). En kollektiv livsanskuelse betyr ikke at familien ikke består av individer som kan ha felles eller ulike agendaer, som har bestemte roller og står i hierarkiske relasjoner til hverandre. Det handler om at disse individene er forbundet med hverandre i et fellesskap som påvirker deres individuelle prosjekter, og som har en betydning for hva det vil si å være et individ, være seg selv. Med andre ord, familien «sitter i kroppen» på godt og ondt. Ifølge Bredal er det nettopp familiens betydning for de unges identitet som kan forklare både hvorfor noen unge opplever at de bestemmer selv, og at andre føler seg tvunget. Nøhr Larsen beskriver i likhet med Bredal og Prieur hvordan familiesamholdet er en viktig verdi for mange av jentene med innvandrerbakgrunn (Larsen 2004). Hun viser til at de er oppdratt til å se seg selv som en del av en større sammenheng, og selv om det skaper vanskeligheter, står familietilknytning og dermed ansvar sentralt for jentene. Larsen

og Bredal påpeker i likhet med en rekke andre forskere at de unges tilknytning til familien kan gjøre det vanskelig å bryte med familien (se også blant annet Prieur 2004) og som noe som gjør at de som har brutt med familien, ofte vender tilbake til familien (Sareen 2003).

I storparten av studiene er det de emosjonelle og sosiale båndene til familien som trekkes frem. Samtidig er det tydelig at mange unge også har sterke økonomiske bånd til foreldrene som kan være med på å skape et avhengighetsforhold. Mørck (1998) gir eksempler på at foreldre administrerer de unges lønn. Til gjengjeld sørger foreldrene for å finansiere blant annet utdanning og førerkort, og leilighet, møbler osv. når de unge gifter seg. I sin hovedfagsoppgave i kriminologi gjør Lavleen Kaur (2004) en undersøkelse av situasjonen for ungdommer som har brutt med sin familie for å kunne ta et utradisjonelt partnervalg eller unngå tvangsekteskap. Kaur har sett på den tilværelsen hverdagen bringer med seg etter at krisen er over, og belyser ulike konsekvenser det innebærer å «klare seg» uten det nettverket familien og minoritetsmiljøet tidligere utgjorde. Kaur trekker blant annet frem den økonomiske situasjonen for dem som har brutt med familien sin. Mange av de unge kvinnene er oppdratt i en kultur hvor de ikke er vant til å måtte forholde seg til økonomiske spørsmål, for som følge av familiens fellesøkonomi har foreldrene tatt på seg det ansvaret i alle år. Hun beskriver også hvordan økonomi fungerer som pressmiddel før bruddet. De ungdommene Kaur snakket med, klarte i etterkant av bruddet med familien å stabilisere økonomien. Men da de stod midt oppe i bruddet, ble den økonomiske situasjonen opplevd som påtrengende og vanskelig.

Flere forskere har problematisert hva som ligger i autonomibegrepet. I en studie av foreldreautoritet og medbestemmelse finner Hilde Lidén (2003, 2005) at det er snakk om kontinuitet mer enn brudd i typer forhandlinger som majoritets- og minoritetselevne i en sosial sammensatt ungdomsskoleklasse i Oslo

førte med foreldrene sine. Felles var at opplevelsen av frihet i stor grad baserte seg på at de selv valgte å gjøre det som ble forventet av dem. Beskrivelsene av familierelasjonene får frem motsetningsfulle forventninger og forståelser. Majoritetselever understreker særlig selvstendighet, selv om relasjonene vel så mye formidlet gjensidighet, avhengighet, kontroll og tilpasning. Også minoritetselevne benyttet begreper som frihet, selvstendighet, egne rettigheter og likestilling for å beskrive og begrunne forhandlingene med foreldrene. Individuelle valg og preferanser ble understreket av alle. En forskjell er imidlertid at forventningene til eget handlingsrom er noe mindre hos noen av minoritetsungdommene enn hos majoritetsungdommene, særlig gjelder dette jentene. Analysen av minoritetsfamiliene viser hvordan dominerende diskurser former sosialiseringsspraksisene i disse familiene, men at disse samtidig tilpasses internaliserte oppdragelses- og familiepraksiser. Studien konkluderer med at avhengighetsrelasjoner og kontinuitet mellom generasjoner når det gjelder verdiforankring, underkommuniseres i majoritetsfamiliene, mens de tematiseres i større grad i minoritetsfamiliene. Analysen av majoritetsfamilienes sosialiseringsspraksis får imidlertid frem at det er vel så mye kontinuitet i sosial og kulturell reproduksjon i disse familiene som i minoritetsfamiliene.

Engebriksen har skrevet om autonomi og avhengighet for jenter med somalisk og tamilsk bakgrunn (2007). Engebriksen ser autonomi og avhengighet som forutsetninger for hverandre, og spenningsforholdet mellom disse verdiene er et iboende trekk ved alle samfunn. De somaliske ungdommene gir uttrykk for et mye større handlingsrom overfor foreldre og deres autoritet enn særlig de tamilske jentene. Samtidig belyser Engebriksen hvordan jentene med somalisk bakgrunn lever under en «utrygg frihet», som uttrykkes ved «den røde linjen». Den «røde linjen» representerer grensen mellom å være en skikkelig somalisk jente og en hore eller «fornorska».

Rykter og sladder som sosial kontroll

Flere studier belyser hvordan grensen mellom å være en ærbar jente og å være hore eller «fornorska» voktes og opprettholdes gjennom sladder og rykter. Det trekkes frem hvordan rykter og sladder fungerer som sosial kontroll, og hvordan dette er knyttet til forestillinger om kvinnelig seksualitet. Den svenske sosiologen Åsa Eldén har i sin avhandling *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder* (2003) undersøkt hvordan kvinner med arabisk og kurdisk bakgrunn i Sverige forholder seg til rykter, uskyld og ære. Eldén slår fast at det er det dårlige ryktet, snarere enn hva som «virkelig» har skjedd, som bringer skam over familien. Det spiller med andre ord ingen rolle om kvinnen i virkeligheten har gjort noe som går mot normene. Et rykte er tilstrekkelig for at familien og kvinnens anseelse ødelegges, uavhengig om ryktet er sant eller falskt. Mørck trekker også frem betydningen av rykter som sosial kontroll (Mørck 1998). Hun peker på hvordan forestillinger om ære og skam henger sammen med sladder og rykter som sosial kontroll. Mørck viser hvordan denne sosiale kontrollen oppleves som begrensende på de unges bevegelsesfrihet. Samtidig påpeker Mørck at det at det sladres om deg, viser at du tilhører et nettverk, og hvis du ikke sladres om, er du ikke en del av et nettverk.

Fangen og Thun (2007) diskuterer hvordan unge kvinner generelt er i en fase av livet der de forhandler frem ulike posisjoner når det gjelder seksualitet og ærbarhet. Unge jenter skal finne ut av sin egen seksualitet samtidig som de skal forvalte sin egen ærbarhet ved å ikke bli stemplet som « horer ». Grensene for hva som er tillatt, forvaltes ulikt av ulike aktører, poengterer Fangen og Thun. Der en ung norsk majoritetskvinn er risikerer mest stempeling i jevnaldersmiljøet, risikerer en ung norsk-somalisk kvinne vel så mye stempeling fra voksne med samme etniske bakgrunn. Fangen (2007) skriver om hvordan noen ungdommer med somalisk bakgrunn opplever at deres egne foreldre og andre norsk-somalier definerer det å bli « helt norsk » som et

skrekkszenario. Det å ha blitt « for norsk » var noe det måtte reageres på. Noen foreldre løste det ved å sende barna tilbake til Somalia for en periode for å « lære kulturen ». Videre skriver Fangen at de unge norsk-somalier som prøver å adoptere en norsk identitet, ofte ender opp med å definere seg som somaliske likevel, fordi de tilskrives en somalisk identitet av både somalier og av norske. Ifølge Fangen synes en norsk identitet umulig for innvandrere flest, i hvert fall etnisk identitet i betydningen myte om felles opphav og kultur, og henviser til Marianne Gullestad. Gullestad (2002) har skrevet om hvordan « innvandrere » står i begrepsmessig motsetning til « nordmann » i den norske samfunnsdiskursen, og hvordan nordmenn oppfattes som « like » og innvandrere som « forskjellige ». Det å bli « norsk » eller « for norsk » knyttes, i Fangens og flere andre studier, spesielt til seksuelle normer.

Studier av mannlighet

I studier av kjønnsrelasjoner i migrantfamilier er det en sterk tendens til at «kjønn» kun omhandler kvinner. Kjønnskonstruksjon og kjønnsidentitet hos menn derimot, er det lite fokusert på. Her vil vi trekke frem noen av de få studiene som handler om menn og konstruksjon av mannlighet.

Rapporten *Fædre, sønner, ægtemænd. Om maskulinitet og manderollen blandt etniske minoritetsmænd* av de danske forskerne Tina Gudrun Jensen og Anika Liversage (2007) er basert på intervjuer med menn med innvandrerbakgrunn i alderen 20–44 år. Mennene er både flyktninger og arbeidsinnvandrere, og innvandrede/etterkommere. Rapporten undersøker hvordan etniske minoritetsmenn uttrykker maskulinitetsforståelser, og hvordan de konkret utfyller rollen som menn i Danmark. Forskerne ser på forvaltningen av maskulinitet i mennenes nære relasjoner – i forholdet til deres far, barn, kone eller kjæreste. Rapporten peker på at den nasjonale og sosiale bakgrunn, migrasjonshistorie, relasjonene til majoritetssamfunnet, den økonomiske situasjon og mannens posisjon

på arbeidsmarkedet er sentrale faktorer som virker inn på hvordan mennene forstår og utøver manns- og farsrollen.

Generelt viser undersøkelsen det forskerne beskriver som en oppmykning i farsrollen blant menn med innvandrerbakgrunn. Flere fedre gir blant annet uttrykk for at de gjerne vil rådgi sine barn, men at det ikke vil få konsekvenser for deres relasjon hvis de ikke følger rådene. Intervjuene viser hvordan migrasjonen kan utfordre forholdet mellom far og sønn. Menn som har innvandret i voksenalder, stiller ofte svakt språklig og arbeidsmessig i det danske samfunnet. I en slik situasjon kan det være vanskelig å være forbilde for barna sine slik de tenker at et mannlige forbilde skal være, noe som igjen kan gjøre det vanskelig for sønnene å vise fedrene den type respekt som forventes. Sønnene kan være preget av det danske samfunnet hvor unge tradisjonelt har en høy grad av selvbestemmelse. Når fedrene ønsker innflytelse på barnas liv, f.eks. i valg av utdanning og ektefelle, kan de komme i konflikt med sønnenes ønsker om individuell frihet. Videre kan fedrenes svekkede posisjon føre til at sønnene får mer ansvar for at familien skal fungere både økonomisk og sosialt. Ifølge forskerne har mennene med bakgrunn i mer kollektivistisk orienterte samfunn enn det danske en forståelse av familiefellesskapet som et prosjekt med gjensidige forventninger. Dette medfører at vurderingen av ens evner som far avhenger også av sønnens atferd. Dette kan så føre til at fedrene stiller høye forventninger til sønnene og forventer at de skal ta igjen det de selv har mistet gjennom migrasjonsprosessen, blant annet når det gjelder utdanning og karriere.

Den norske sosialantropologen Thomas Walle (2004) påpeker at det overfor majoritetsbefolkningen anerkjennes et mangfold av kjønnsdiskurser der ulike mannlige og kvinnelige idealbilder fremheves. Walle kritiserer det han mener er en tendens til at etniske minoritetsgrupperinger antas å ha et snevrere repertoar for å uttrykke kjønnsidentitet enn majoriteten. Walle trekker frem hvordan

det i den norske integreringsdiskursen er en tendens til at muslimske menn fremstilles som «demoner» og muslimske kvinner som passive ofre for patriarkalske tradisjoner. Forholdet til disse kjønnsnormene beskrives som enten konformitet eller brudd (jf. også Bredal 2004). Kvinner med innvandrerbakgrunn fremstilles ofte som ofre i media og i den norske samfunnsdebatten. Walle har gjort feltarbeid både i Pakistan og blant norsk-pakistanere i Norge. Han argumenterer for at mannlighet blant menn med pakistansk bakgrunn i Norge ikke kan forstås som en direkte konsekvens av det som skal til for å være mann i Pakistan. Mannlighetsformer blant norsk-pakistanske menn formes i et komplekst samspill mellom pakistanske, lokale og individuelle forhold.

Elise Skarsaunes masteroppgave om å være mann og muslim i «Likestillingslandet» er et annet forsøk på å «kjønne» muslimske menn (Skarsaune 2006). Hennes oppgave viser mangfold, kontinuitet og endring i norske muslimske menns maskulinitetsidealer og praksiser. Den utfordrer det hun kaller en «tabloid maskulinitetsorientalisme». For selv om debattene og forskningen i Norge først og fremst problematiserer kjønn i forhold til kvinner, skapes det samtidig bestemte representasjoner av den muslimske mannen – som igjen har innvirkning på hvordan menn forstår seg selv som kjønnete personer.

I noen av studiene som har fokusert på endring og forhandling knyttet til kvinnerollen, er også endring og forhandling i konstruksjon av maskulinitet tatt med. Jacobsens (2006) studie av miljøet rundt Norges Muslimske Ungdom og Muslimsk Studentsamfunn er et eksempel på dette. Alternative muslimske maskuliniteter ble utformet gjennom forhandlinger om symbolsk og fysisk kjønns-segregering, religiøse idealer og referanser til fortellinger om hvordan Profeten Muhammed respekterte kvinner og hjalp til i hjemmet. Deltakelse i husarbeid, omsorg for barn og parforhold basert på gjensidighet var sentrale ingredienser i denne utformingen. Vi vet imidlertid lite om hvordan utforminger av

alternative maskuliniteter og femininiteter innenfor rammen av slike organisasjoner som Muslimske Studentsamfunn og Norges Muslimske Ungdom kan ha betydning også på andre arenaer, og på hvordan kjønnsrelasjoner vedlikeholdes og endres i andre muslimske miljøer.

Ekteskap

Ekteskap er en arena hvor ulike erfaringer, forhåpninger, forventninger og lojalitetsbånd møtes. Disse erfaringene, forhåpningene, forventningene og lojalitetsbåndene er kjønnede og er knyttet til ulike ideer om mannlighet og kvinnelighet. Ekteskap i innvandrerbefolkningen er et politisert tema. Forskningen er ofte problemorientert, og mye av forskningen er gjort på statlige oppdrag. Hovedfokuset i samfunnsdebatten har vært på temaer som arrangerte ekteskap, tvangsekteskap og såkalte hente-ekteskap, og på sammenhengen mellom ulike ekteskapspraksiser og sosial, kulturell og økonomisk integrering.

I undersøkelsen som er grunnlaget for rapporten *Levekår blant unge med innvandrerbakgrunn. Unge oppvokst i Norge med foreldre fra Pakistan, Tyrkia og Vietnam* (Løwe 2008), ble intervjupersonene spurt om hvor stor grad av innflytelse de hadde på både beslutningen om å gifte seg og valget av ektefelle. To av tre gifte mente de hadde svært stor innflytelse på beslutningen om å gifte seg, og nesten like mange hadde svært stor innflytelse på hvem de skulle gifte seg med. Om lag to av ti hadde stor innflytelse og én av ti middels innflytelse. Det var svært få, kun tre prosent, som svarte at de hadde liten eller svært liten innflytelse på beslutningen om å gifte seg, mens én prosent hadde liten eller svært liten innflytelse på valget av ektefelle (Løwe 2008:21). Videre viser undersøkelsen at én av ti hadde kjent ektefellen mindre enn et år. Når det gjaldt ekteskap med slektninger, svarte tre av ti av de gifte at ektefellen var søskenbarn. Det påpekes samtidig at det kun er et mindretall av denne gruppen som er gift, og at det kan være at de som har giftet seg i tidlig alder, er mer

tilbøyelig til å gifte seg med en slektning enn de som venter med å gifte seg. De aller fleste har funnet en ekteskapspartner med utenlandsk bakgrunn.

SSBs befolkningsstatistikk viser at de som er født i Norge, gifter seg senere enn første-generasjonsinnvandrere i samme alder (Daugstad 2006). Ifølge Daugstad tyder det på at ekteskapsmønsteret er i ferd med å endres. Hvilke ektefeller de etterkommerne som har giftet seg, har valgt, kan dermed ikke si noe om hvilke ektefeller etterkommere fra samme landgruppe vil velge i fremtiden. Dette fordi de som har giftet seg, har gjort det i ung alder, mens flertallet ser ut til å utsette giftermålet. Å basere prognoser på de som allerede er gift, vil med andre ord ikke gi et tilfredsstillende bilde av utviklingen.

Dansk undersøkelse om pardannelse blant unge med innvandrerbakgrunn

I 2004 ble det i Danmark utført en landsdekkende undersøkelse fra Socialforskningsinstituttet (Schmidt og Jakobsen 2004). Undersøkelsen omfattet unge i alderen 17–27 år med bakgrunn fra eks-Jugoslavia, Tyrkia, Pakistan, Libanon og Somalia. Datagrunnlaget for undersøkelsen er dels en landsdekkende spørreskjemaundersøkelse, dels kvalitative intervjuer. Undersøkelsen viser at det livet unge med etnisk minoritetsbakgrunn lever, likner det livet unge dansker lever på mange områder. Mange går på fest, og mange har kjærester. Det spesielle for unge med etnisk minoritetsbakgrunn er at de må forholde seg til at de er en minoritet – noe som kan ha betydning for pardannelser. Mellom 40 og 70 prosent av de spurte har en kjæreste med samme etniske bakgrunn som de selv. Hvem man identifiserer seg med, er ofte avgjørende for pardannelse. Både majoritets- og minoritetsbefolkningen velger som oftest en partner som likner seg selv. De unges forventninger til ekteskap er i stor grad at det skal være etablert på grunnlag av kjærlighet, felles livsverdier og felles religion. Hensynet til foreldrene ser ut til å være av mindre betydning. 80 prosent av de unge

med opprinnelse i eks-Jugoslavia, Tyrkia, Libanon og Somalia som enten var forlovet eller gift, hadde funnet sin partner selv. Tilsvarende for dem med pakistansk bakgrunn var 50 prosent. I noen familier er ekteskapet fortsatt en kollektiv prosess, men forskerne bak undersøkelsen, Schmidt og Jakobsen, påpeker at det ikke nødvendigvis er snakk om tvangsekteskap. Arrangert ekteskap er et forhandlet ekteskap, hvor visse konvensjoner og ritualer overholdes, men hvor unge og foreldre har rett til innsigelser. Arrangerte ekteskap kan bygge på hensyn til etnisitet og slektskapssystemer, men også forelskelse: Det avgjørende er at det er viktig for både unge og foreldre at ekteskapet finner sted på riktig måte.

Når det gjelder ekteskap og pardannelse, viser undersøkelsen endringstendenser. For eksempel er 40 prosent av de spurte dansk-pakistannerne gift eller forlovet med en fra Danmark. Samtidig viser undersøkelsen at de unges muligheter til å delta i ungdomslivet ofte er avgjort av deres kjønn. Kvinnene er i større grad begrenset av kulturelle forventninger til hva som er korrekt oppførsel for en kvinne. Langt flere av de unge mennene i undersøkelsen har kjæresten enn de unge kvinnene; for eksempel hadde mer en dobbelt så mange kvinner med opprinnelse i Pakistan og Tyrkia, som menn fra samme bakgrunn, aldri hatt kjæreste. Samtidig viser undersøkelsen at også kvinnene skaper seg rom for utfoldelse, og for eksempel at en eldre søster kan utvide rammene for akseptabel oppførsel for en yngre.

Undersøkelsen viser at det er viktig å se på relasjonen mellom de unge og deres foreldre for å forstå hvorfor tvangsekteskap oppstår. Videre påpekes det at man også må se på det «omvendte maktforholdet» som ofte utspiller seg mellom de unge og foreldrenes deres, der noen foreldre føler at de er deres barn underlegne. Å ha kontroll over barna blir viktig hvis foreldrene ville vinne eller hevde autoritet innenfor de etniske minoritetsmiljøene. Schmidt og Jakobsen definerer tvangsekteskap som et ekteskap hvor enten

familien eller slekt arrangerer et ekteskap for et familiemedlem uten at denne vet noe om det, eller det er i direkte motstrid med dennes ønsker. De argumenterer for at det er en glidende overgang mellom det arrangerte ekteskapet og tvangsekteskapet.

Ekteskap og arrangement

Arrangerte ekteskap er den mest utbredte ekteskapsformen i verden, og er en tradisjon i stadig endring, ifølge Bredal (2004) og Østberg (2003). Som blant annet Thorbjørnsrud (2001) viser, forekommer arrangerte ekteskap blant folk med alle typer religioner. Arrangert ekteskap praktiseres i flere minoritetsgrupper i Norden. Bredal trekker frem folk med bakgrunn fra Tyrkia, Pakistan, India, Marokko og andre land i Nord-Afrika, Midt-Østen, Sri Lanka og Somalia (Bredal 1998). På grunn av innvandrerbefolkningens sammensetning vil et flertall av dem som praktiserer skikken i Norge, være muslimer. Som Bredal (1999) påpeker, gjør endringene i betingelser som migrasjon fører med seg, det vanskelig å snakke om arrangerte ekteskap i Norden som tradisjonelle. Den fysiske avstanden til hjemlandet, i tillegg til at ekteskap også kan fungere som en migrasjonsstrategi, er med på å endre praksisen.

Det er en rekke ulike praksiser som man forsøker å favne med begrepet arrangert ekteskap; fra å gifte seg med en som familien har valgt ut som man selv ikke har møtt, til å finne sin partner selv, men hvor foreldrene blir med på den formelle planleggingen av giftermålet. Den norske sosiologen Anja Bredal har i flere år jobbet med temaet arrangert ekteskap og tvangsekteskap blant unge med innvandrerbakgrunn i Norge og Norden (se blant annet Bredal 1998, 1999, 2004). Hennes doktorgradsavhandling *Vi er jo en familie. Arrangert ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiatere* (2004) er en av hovedstudiene i Norden på dette feltet. Bredal definerer arrangert ekteskap som «et sett av giftepraksiser eller måter å gifte seg på. Felles er at ekteskapet anses som et familieanliggende; det er

ikke bare individer som gifter seg, men hele (stor)familier» (2004:16).

En slik forståelse av arrangerte ekteskap favner både situasjoner der foreldrene har funnet en kandidat som de presenterer for sin datter eller sønn, men også situasjoner der barna selv har funnet en kandidat og hvor foreldrene rådspørres og tas med i forberedelsene. Ifølge Bredal er det at ekteskapet forstås som et felles prosjekt, en sentral del av det som kan kalles en kollektiv livsanskuelse. Videre er arrangerte ekteskap ofte tilknyttet patriarkalske strukturer, der kjønns- og generasjonsrelasjoner er hierarkisk organisert. Yngre forventes å vise lydighet og respekt overfor eldre, og kvinner overfor menn. Bredal trekker frem komplementære kjønnsroller som et gjennomgående trekk, og hun peker på ære og skam som sentrale verdier. For kvinner er seksuell ærbarhet viktigst, mens for mannen står forsørgerevne og evnen til å beskytte sentralt. Seksualitet skal kun eksistere innenfor ekteskapet, og kvinner skal være jomfruer frem til de gifter seg. For mennene er kravene mer tvetydige. Foreldre til den som gifter seg, har en hovedrolle i å finne en partner, med mor som viktigste uformelle aktør og far som formelt ansvarlig, men ofte engasjerer hele slekta seg. Som grunnregel er det den unge mannens familie som formelt skal ta første skritt. Giftermålet innebærer som regel en økonomisk transaksjon – der gaver og penger overføres fra den ene familien til den andre. Arrangerte ekteskap er preget av endogami, det vil si at man systematisk går inn for å gifte seg innen sin egen gruppe. Noen har krav om at det skal være innenfor nær slekt, f.eks. søskenbarn, andre at det må være innenfor samme kaste eller klan, etniske gruppe eller religion. Motivasjon for gifte innen slektsgruppe er at eiendom forblir i familien, og at det skaper trygghet, fordi familiene kjenner hverandre.

Bredal poengterer at dette er en idealtypisk fremstilling av arrangerte ekteskap, og at i praksis vil det være store variasjoner. Hennes studie viser stor variasjonsbredde – både med hensyn til hvordan ekteskapsinngåelsen gjø-

res, og hvordan den oppleves. Det varierer fra tradisjonelle arrangerte ekteskap og ekteskap hvor paret nesten ikke har møtt hverandre før bryllupet, til dem som møter partneren selv, og ber om foreldrenes samtykke. Hun beskriver flere ulike handlingsforløp:

- foreldre finner partner, og barnet samtykker
- foreldre og barn finner barnets ektefelle sammen
- barnet finner og foreldrene samtykker
- situasjoner med konflikt, tvang og motstand

Bredal forholder seg likevel til en idealtypisk fremstilling, fordi normene og strukturene utgjør en viktig bakgrunn for de opplevelser og beslutningsprosesser informantene hennes forteller om. De kan sies å utgjøre rammeverket familiene og de unge forhandler ut fra. Arrangert ekteskap som element i en kollektivorientert livsanskuelse er en felles referanseramme for informantene. Bredal beskriver hvordan forberedelsene til giftermål er en integrert del av primærsosialiseringen. Ekteskap fremstår dermed som en selvfølgelig og naturlig del av livsløpet. Ekteskap er ikke noe man kan velge bort, og det er ifølge Bredal mer eller mindre gitt at man skal gifte seg når man kommer opp i en viss alder. Bredal bruker begrepet «giftealder» om en periode der ekteskap blir mer og mer aktuelt og presserende.

En rekke studier beskriver hvordan de unge gjennom oppveksten blir sterkt preget av refleksiv praksis (Andersson 2000, Berg 1994, Bredal 2004, Prieur 2004, Aarset 2006, Jacobsen 2002, 2006, Mørck 1998). De har observert at det finnes flere måter å gjøre ting på, og andre har bombardert dem med spørsmål om hvem de er, og hvorfor de gjør som de gjør. De unge følger ikke tradisjoner viljeløst, men har undersøkt ulike tradisjoner, gjort seg opp personlige meninger, og valgt den tolkningen de ønsker å følge. Flere av studiene viser at det pågår en debatt rundt ekteskapsinngåelser blant unge med innvandrerbakgrunn. De fleste av de unge Bredal snakket med, problematiserte praksisen med arrangerte ekteskap i større eller mindre

grad, og følte at de hadde gjort et aktivt valg, uavhengig av om de fulgte tradisjonen, i en eller annen form, eller gjorde det annerledes. Bredal mener imidlertid dette valget ikke er uproblematisk, da flere av de unge fortalte om tvil, usikkerhet og ambivalens omkring egne ønsker og behov.

I tillegg til en diskusjon om arrangement og foreldrenes deltakelse i ekteskapsprosessen, beskriver flere studier hvordan de unge diskuterer betydningene og konsekvensene av transnasjonale ekteskap og ekteskap på tvers av etniske skillelinjer. Blant de unge med innvandrerbakgrunn i Mørcks studie pågikk det en debatt rundt ekteskapsinngåelse. Noen hadde opplevd giftepress, og enkelte også tvang. Mange av de unge var opptatt av at transnasjonale ekteskap ikke var en god løsning, og flere ønsket å gifte seg med en som hadde vokst opp i Danmark (se også Aarset 2006, Bredal 2004, Jacobsen 2002 og 2006). Ifølge Kari Vogt er det en økt erkjennelse, spesielt blant de unge, av at det kan oppstå problemer når en gifter seg med en som er oppvokst i opprinnelseslandet. Vogt hevder at transnasjonale ekteskap er mindre populære enn tidligere i de muslimske miljøene i Norge (Vogt 2000).

Enkelte forskere og politiske aktører hevder at transnasjonale ekteskap forsinker integrasjonsprosessen og bidrar til en tradisjonalisering av de etniske minoritetsgruppene (se bl.a. Lien 1997 og Human Right Service 2005). Dette vet man imidlertid foreløpig lite om, da etterkommere fortsatt er såpass unge at relativt få har kommet i den alderen at de begynner å gifte seg. Dette fordrer med andre ord videre empiriske studier.

Forhandling, deltakelse og grad av innflytelse

Ifølge Bredal ligger det elementer av individualisering og personliggjøring i de unges fortellinger. Samtidig var de unge i Bredals studie opptatt av foreldrenes aksept, og de strakk seg langt for å få den. I situasjoner hvor de ikke klarte å oppnå foreldrenes

aksept, kunne det skape fortvilelse og psykisk krise. De unges opplevelse av innflytelse på situasjonen var relativt innenfor en ramme der familiens betydning for individets identitet og selvopplevelse stod sentralt. Bredal påpeker at innflytelse ikke er noe kategorisk som man enten har eller ikke har, men noe som oppleves relativt. Den samme praksisen kan oppleves forskjellig fra person til person, og den enkeltes opplevelse kan endres over tid. Selv om innflytelsen kan være relativ, praktiseres og oppleves den innenfor noen rammer som fremstår som stabile eller gitte, ifølge Bredal. To viktige dimensjoner her er den kjønnede seksuelle ærbarheten og familiefellesskapet.

Bredals studie viser en tendens til at unge foretar individuelle manøvreringer og i økende grad deltar i ekteskapsprosessen. Dette trekkes også frem i andre studier. Jacobsen bruker begrepet forhandlingsekteskap (2002:191) for å beskrive situasjoner hvor samråd og konsultasjon mellom de unge og foreldrene står sentralt. Både Aarset og Kaur tar i bruk begrepet *arranged love marriages*, og viser at det er et emisk begrep¹² (Aarset 2006, Kaur 2004). Et arrangert kjærlighets-ekteskap vil her si et ekteskap hvor de unge selv har funnet hverandre for deretter å informere foreldrene, men hvor ekteskapet utad i stor grad blir presentert som et arrangert ekteskap.

Prieur (2004) skriver at de unge i hennes studie som forsvarte arrangerte ekteskap, gjorde det ut fra en modell hvor de unge og foreldrene går sammen om å vurdere forskjellige partnere. De aksepterte ikke press eller tvang, men aksepterte at valget av ektefelle også vedrører deres foreldre. De tror foreldrene vil kunne komme med gode råd, og vil kunne hjelpe dem med å finne gode ekteskapskandidater. Prieur påpeker at ekteskap i større grad enn tidligere er et område for forhandlinger i familien; samtidig trekker hun frem at mange familier ikke er særlig åpne for forhandlinger. Dette samsvarer med Bredals funn. Ifølge Bredal er det nettopp

¹² Det vil si at det er et begrep de som blir studert, selv bruker.

familiens betydning for de unges identitet, det at familien «sitter i kroppen» på godt og ondt, som kan forklare både hvorfor noen unge opplever at de bestemmer selv, og at andre føler seg tvunget. Flere studier peker på hvordan denne kroppslige og identitetsmessige forbindelsen mellom de unge og familien kan være med på å gjøre det vanskelig å bryte med familien. Det bidrar også til at de som har brutt med familien, ofte vender tilbake til familien (f.eks. Larsen 2004, Prieur 2004, Sareen 2003). De som opplevde tvang, press og trusler, strevde med noen grunnleggende ambivalenser overfor foreldrene. På den ene siden opplevde de at foreldrene vil deres eget beste, på den andre siden at foreldrene kun tenkte på seg selv.

Som vi har vært inne på tidligere, fokuseres det i liten grad på det økonomiske aspektet og hvilken innvirkning det kan ha i denne situasjonen. Kaur trekker imidlertid frem den økonomiske situasjonen for dem som har brutt med familien sin (Kaur 2004), og beskriver hvordan mange av de unge kvinnene i hennes studie var oppdratt i en kultur hvor de ikke er vant til å forholde seg til økonomiske spørsmål.

Mikkel Rytter (2003) mener at forskningen har en tendens til å fremstille og forklare arrangerte ekteskap og/eller tvangsekteskap som uttrykk for en kollektivistisk familief orm og et tradisjonsbundet levevis blant etniske minoriteter. Denne kontrasteres med majoritetsbefolkningens ekteskapspraksis, som fremstilles som uproblematisk og uttrykk for en fremherskende individualitet og modernitet i de skandinaviske samfunn. Bredal påpeker også hvordan majoritetens ekteskapspraksiser fremstår som umarkerte, og som noe det ikke reflekteres over. Studien viser at kjærlighet, tvang og arrangement ikke er tre separate størrelser som gjensidig utelukker hverandre. Bredal beskriver at det eksisterer rom for personliggjørelse i de unges historier. Enkelte av dem som giftet seg arrangert, fortalte sin ekteskaphistorie som en kjærlighetshistorie. Det arrangerte ekteskapet betinger ikke en spesiell kjærlig-

hetsforståelse. At forelskelse og arrangert ekteskap i praksis ikke er gjensidig utelukkende praksiser, trekkes også frem i flere andre studier (Aarset 2006, Larsen 2004, Schmidt og Jakobsen 2004).

Ifølge Bredal er arrangerte ekteskap mer vanlig blant personer med lav utdanning enn i familier med høy. Dette skiller seg fra Larsens (2004) empiri hvor mange dansk-pakistanske familier med høyt utdannede unge og/eller foreldre arrangerer familieekteskaper. Larsen skriver at unge med høy utdanning ofte har bedre dialog med foreldrene, og at de også ofte velger at foreldrene skal være med i ekteskapsprosessen.

Nye ekteskapskanaler

Når tradisjonelle bånd, som utvidede familienettverk, endres eller svekkes gjennom migrasjon eller gjennom andre samfunnsendringer, svekkes eller forsvinner de gamle ekteskapskanalene, og nye arenaer og nye kanaler formes.¹³ Nettverk utenfor familien ble spesielt viktig for dem som hadde liten eller ingen familie i Norge. Venner og venner, og andre i omgangskretsen, kan formidle kontakt med eventuelle ekteskaps partnere. Flere av studiene som ikke direkte fokuserer på familief orhold og ekteskap, men på arenaer hvor unge med innvandrerbakgrunn samhandler med andre jevnaldrende, f.eks. religiøst eller etnisk funderte organisasjoner, ungdomsklubber eller liknende, viser også hvordan disse arenaene fungerer som arenaer for å finne kjæresten eller ekteskapspartner. Studiene til Aarset (2006) og Jacobsen (2002, 2006) av de muslimske ungdomsorganisasjonene Muslimsk Samfunn ved Universitetet i Oslo og Norges Muslimske Ungdom viser at i tillegg til å være et rom der de unge kunne lære om islam, utveksle tanker, stille spørsmål og oppleve fellesskap med andre muslimer, var organisasjonene

13 Dette gjelder ikke kun i migrasjonssituasjoner, men er også tilfellet i de land hvor «arrangert ekteskap» tradisjonelt er blitt praktisert. Det er synlig gjennom blant annet det store antallet ekteskapsformidlingsbyråer og kontaktannonser som dukker opp (Thorbjørnsrud 2001, Anwar 1998:110).

også steder hvor de kunne møte potensielle ektefeller. Organisasjonene ga unge kvinner og menn mulighet til å møtes og samhandle innenfor rammer som også ble godkjent av foreldrene. Aarset og Jacobsen viser at flere par hadde funnet hverandre gjennom disse organisasjonene. Foreldregenerasjonen var imidlertid ofte motvillige til å godta de nye ekteskapskanalene både fordi konsekvensen kan være par på tvers av etniske skillelinjer, og fordi foreldrene mister kontroll over prosessen.

Nye ekteskapskanaler kan også medføre nye ekteskapskonstellasjoner, for eksempel ekteskap på tvers av etniske skillelinjer. Ifølge Vogt (2000) er det en viss motstand i moskémiljøene i Norge mot ekteskap mellom muslimer med ulik nasjonal bakgrunn, noe hun, på bakgrunn av utviklingen i land som har lengre fartstid med muslimske innvandregrupper, mener vil endre seg i løpet av et par generasjoner. Aarset og Jacobsens empiri peker også i denne retningen.

Aylin Akpinar, som har skrevet doktorgradsavhandling i sosialantropologi om fraskilte kvinner med tyrkisk bakgrunn i Sverige (1998), peker på at voksne kvinner har en egeninteresse i å arrangere ekteskap for de unge. Dette er med på å opprettholde praksis og undergrave kvinnesolidaritet på tvers av generasjonene. Ifølge Akpinar er ekteskapet det eneste området hvor eldre kvinner har relativt makt. Gjennom å arrangere ekteskap for sine eller andres barn kan kvinnene få økt status. Det sosiale nettet som kvinnene er en del av, svekkes ved migrasjon, dermed blir det å arrangere ekteskap i migrasjonsfamilier ekstra viktig for de eldre kvinnene.

Bredal (2004), Prieur (2004) og Schmidt og Jakobsen (2004) har også gutter og unge menn som informanter, og beskriver hvordan disse opplever press og lojalitetskonflikter i sammenheng med ekteskap. Til tross for dette har fokuset i politikkkutforming, samfunnsdebattene så vel som i forskningen hovedsakelig vært på jentenes situasjon. Den danske antropologen Rytter har studert

ekteskapsinnngåelser blant danskpakistanere (2003, 2006). Rytter peker på at pakistanere tradisjonelt sett er virilokale, det vil si at gutten forblir boende sammen med sin familie etter at han har giftet seg, mens jenta må flytte fra sin familie til guttens familie. Rytter mener at guttene derfor har mindre å tape på å inngå ekteskap enn det jenter har. Guttene er derfor mer konservative. For jentene har valget av ekteskapspartner større betydning, fordi de må bryte med sin egen familie. Dette fører til at jentene har større behov for å gjøre opprør mot tradisjonen. I en svensk undersøkelse kommer det imidlertid frem at en forholdsvis stor del av guttene ser ut til å være veldig urolig eller urolig for ikke selv å få velge sin livspartner (Socialstyrelsen 2007). Dette er et tema som bør utforskes videre.

Arrangement vs. tvang

I regjeringens handlingsplan mot tvangsekteskap presiseres det at arrangert ekteskap er en tradisjon som ikke er i strid med norsk lov (Barne- og likestillingsdepartementet 2007). Det er imidlertid i strid med norsk lov og internasjonale konvensjoner at det anvendes psykisk eller fysisk tvang for å få den ene eller begge parter til å inngå ekteskap mot sin vilje. Hvor går så grensen mellom arrangement og tvang? Er det et klart skille mellom arrangement og tvang, eller er det glidende overganger? Hvordan forholder forskningen seg til dette?

Forskere som skriver om arrangement og tvang, posisjonerer seg ulikt. Bredal (2004) deler synet på arrangement versus tvang inn i tre hovedposisjoner:

1. «helt forskjellig»: arrangerte ekteskap og tvangsekteskap er to ulike praksiser som må holdes atskilt. Tvangsekteskap ses dels som unntak/avvik, dels som noe vesensforskjellig fra arrangerte ekteskap.
2. «egentlig det samme»: arrangert og tvang er egentlig det samme. Fordi arrangert ekteskap inngår i en kultur som anses som undertrykkende, vil tvangen alltid potensielt være til stede.

3. «gråsoner»: man skiller mellom arrangert ekteskap og tvangsekteskap som utgangspunkt. Alle tvangsekteskap er arrangerte, men ikke alle arrangerte er inngått ved tvang. Gråsoner eller kontinuum mellom frivillighet og tvang.

Den svenske rettsoskolog Astrid Schlytter mener at normene hos grupper som praktiserer arrangert ekteskap og tvangsekteskap, er basert på en forestilling om at jenter og unge kvinner ikke er i stand til å fatte egne beslutninger og sette grenser (Schlytter 2004). Mennene forvalter kvinnenens interesser og her står kontrollen over kvinnenens seksualitet sentralt. Kontrollen blir opprettholdt gjennom arrangert ekteskap, tvangsekteskap og/eller kvinnelig omskjæring. Ifølge Schlytter går det mange ganger ikke an å skille mellom tvang og arrangement. Det er snarere slik at det eksisterer momenter av tvang i de fleste tilfeller, skriver hun, og henviser til Bredals kunnskapsoversikt *Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap i Norden* (Bredal 1999).¹⁴ Schlytter mener med andre ord at arrangement og tvang «egentlig er det samme». Gullestad skriver at tvangsekteskap er en betegnelse på et avvik fra arrangert ekteskap, en skikk som praktiseres i store deler av verden (Gullestad 2002). Hun påpeker at det er viktig å opprettholde et prinsipielt skille selv om det er glidende overganger. Den danske antropologen Rytter setter opp kjærlighetsekteskap, arrangert ekteskap og tvangsekteskap som tre idealtyper, og mener at de kan plasseres på et kontinuum med glidende overganger og gråsoner (Rytter 2003). Schmidt og Jakobsen peker også på glidende overganger mellom arrangement og tvang (2004). Flere av de intervjuede i studien til Prieur (2004) er gift eller har vært igjennom en ekteskapsprosess. Prieur skriver at det er vanskelig å skille mellom frivillighet og tvang. De unge var forsiktige med å bruke ordet tvang. Hun beskriver likevel at på ett tidspunkt i prosessen sa likevel nesten alle ja til foreldrenes forslag til ektefelle.

¹⁴ Bredal (1999) skriver imidlertid ikke at det er momenter av tvang i de fleste tilfeller, slik Schlytter hevder.

Tvangsekteskap i bestemte familier?

Sier forskningen noe om hva som kjennetegner familier der de unge befinner seg i en tvangssituasjon?

Den danske undersøkelsen om pardannelse blant unge med innvandrerbakgrunn som ble presentert tidligere i kapitlet (Schmidt og Jakobsen 2004), peker mot at sosial marginalisering i samfunnet eller nettverket og foreldrenes sårbarhet og manglende autoritet overfor barna, kan være katalysatorer for prosesser som fører til tvangsekteskap. Tvangsekteskap kan, for noen familier, være et middel til å «løse» (generasjons-)konflikter og gjenopprette et opplevd tap av status, både overfor majoritets- og minoritetsbefolkningen. Rytter påpeker i sin studie fra Danmark at tvangsekteskap ofte er en sanksjon foreldrene iverksetter mot sine barn hvis de ikke lever opp til foreldrenes og omgivelsenes forventninger (Rytter 2003).

Flere av studiene argumenterer for at problemer knyttet til tvangsekteskap må ses i et bredere lys. Larsen (2004) og Schmidt (2002) poengterer at når man snakker om konflikter med foreldrene, er det flere unge som har problemer med fritiden enn med ekteskap. De jentene som opplever trusler, tvang eller vold, kommer som regel fra familier som fungerer dårlig i det danske samfunnet, påpeker Larsen. Det er familier med sosiale vanskeligheter som samtidig klynger seg til hjemlandets tradisjoner. Larsen trekker frem problemet med at jenter skyver problemet foran seg til det er for seint. De oppsøker sjelden en rådgiver, og mange rådgivere føler seg dårlig forberedt på slike problemer. En svensk undersøkelse peker på det samme problemet (Socialstyrelsen 2007). Samtidig skriver Larsen at jentene ofte snakker med en voksen på skolen eller ungdomsklubben. Larsen mener at det ikke nytter å vente til jentene selv oppsøker hjelp. Man må ut på skolene og andre steder hvor jentene er fra de er helt unge, lære dem dialog og forhandling og bistå dem når de gjør dette i familien. Videre er hun opptatt av at man må støtte jentene i deres egne

valg og type opprør – og i den skala de selv velger. Videre vektlegger Larsen viktigheten av å vise respekt overfor familien. Det er sentralt å vise lojalitet overfor jentene, men det er også viktig å vise at man respekterer familiene, og anerkjenner deres holdninger til oppdragelse. Dette er viktig både for å vise jentene at de kommer fra familier som er verdt noe, og for å skape tillit til familiene slik at de godtar at man har kontakt med jentene. Ifølge Larsen opplever noen jenter en umiddelbar frihet og lettelse når de slipper fri fra familiens tak, men ofte fører det i løpet av kort tid til stor smerte, savn og en følelse av tomhet, ofte forsterket av mangel på alternative nettverk.

Argumentasjonen om at tvangsekteskap må settes inn i en større sammenheng, er også fremtredende i rapporten *Tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer* som Anja Bredal og Lill S. Skjerven har utført på oppdrag av Barne- og likestillingsdepartementet (2007). Rapporten er en kartlegging av omfanget av tvangsekteskap og relaterte problemer i hjelpeapparatet. Rapporten viser at barnevernskontorene har befatning med relativt få «tvangsekteskapsrelaterte saker». De har derimot befatning med flere saker knyttet til «autoritær oppdragelse og kontroll av jenters seksualitet med sikte på å bevare familiens ære». På bakgrunn av dette konkluderer Bredal og Skjerven med at streng og kontrollerende oppdragelse er vel så stort problem som tvangsekteskap. Videre peker rapporten på at de fleste saker og henvendelser til hjelpeapparatet gjelder jenter og unge kvinner, og at Iran og Pakistan peker seg ut som de klart vanligste landbakgrunnene. Bredal og Skjerven trekker også frem at det er sannsynlighet for betydelige mørketall når det gjelder antall saker. Dette handler dels om at de unge ikke ber om hjelp, og dels om at de ikke blir fanget opp av systemet. Rapporten peker på en paradoksal kombinasjon av «hypersynlighet» rundt tvangsekteskap i mediene og tilnærmet usynlighet i det ordinære hjelpeapparatet.

Bredal og Skjerven (2007) argumenterer videre for at «tvangsekteskap» ofte blir et for snevert fokus, og mener man må trekke inn et bredere problemkompleks som de kaller «autoritær oppdragelse og kontroll av jenters seksualitet med sikte på å bevare familiens ære». Kontrollen kan bestå i strenge regler, overvåking og sanksjoner ved brudd på normer og frykt for potensielle reaksjoner. Dette kan være knyttet til et bredt spekter av vold, trakassering, følelsesmessig utpressing, krenkninger, og (trusler om) utestengelse fra fellesskapet. I tillegg til å bli tvunget til å inngå ekteskap kan det handle om forbud mot å ha kjærester eller guttevenner i det hele tatt. Foreldrene begrenser således sine barns rett til selvbestemmelse, bevegelsesfrihet og deltakelse i samfunnslivet. Når det gjelder innholdet i hjelpetilbud til unge i slike familier, peker rapporten på 1) manglende oppfølging av unge som bryter med familien, særlig med tanke på psykisk helse og 2) lite hjelp til dem som ikke ønsker eller trenger å bryte med familien. I tillegg påpeker Kaur (2004) at det også må tas høyde for det økonomiske aspektet i slike saker.

Ære og æresrelatert vold

I 2006 utførte Sosialstyrelsen i Sverige en spørreundersøkelse om hvordan ungdommer på 2. trinn på gymnasen opplever sin frihet til selv å bestemme over sine liv (Sosialstyrelsen 2007).¹⁵ Undersøkelsen er en del av et oppdrag fra regjeringen om en nasjonal kartlegging av forekomsten av æresrelatert vold og trusler mot ungdom fra nær familie. Rapportens definisjon av begrepet æresrelatert vold hviler på ti punkter:

1. Volden ses og uttales kollektivt som en legitim, uunngåelig handling for å straffe kvinners ulydighet, bevare familiens ære og verne om slektens sosiale overlevelse.
2. Ærestenkning spiller en avgjørende rolle.
3. Volden er planlagt.

¹⁵ Til tross for at denne undersøkelsen er omfattende, har den i liten grad blitt referert til i andre studier og i politikktutforming. Det kan ha en sammenheng med at den har en relativ lav svarprosent. Undersøkelsen omfattet ca. 9800 elever ved 160 skoler. Totalt svarte 5238 elever ved til sammen 98 skoler.

4. Volden er kollektivt sanksjonert og bestemt, i noen tilfeller også utført kollektivt.
5. Utøverne av volden beskyttes av storparten av slekten/kollektivet.
6. Volden rammer jenter og kvinner fra de er kjønnsmodne og gjennom resten av livet.
7. Volden kan også ramme gutter og unge menn om de støtter eller beskytter en jente eller kvinne som ikke underordner seg.
8. Volden er fremfor alt:
 - psykisk
 - sosial
 - seksuell
 - fysisk
9. Et rykte kan være nok for å få straff.
10. Volden kan utøves mot individer av begge kjønn på grunn av seksuell legning som av kollektivet fordømmes som avvikende, og mot kvinner fordi de ikke er fruktbare.

Denne undersøkelsen viser at 90 prosent av ungdommene trives bra i sine familier. De opplever at de har stor frihet til å selv bestemme hva de skal ha på seg, hvordan de skal se ut, hvilke venner de omgås og hva de skal gjøre på fritiden. Det samme gjelder i spørsmål om utdanning, religion/livssyn, politikk/ideologi og valg av livspartner. Samtidig viser undersøkelsen at det også eksisterer en gruppe ungdommer som ikke opplever sin familiesituasjon like positivt. Det dreier seg blant annet om at de ikke selv får ta viktige beslutninger i hverdagen eller om egen fremtid. De erfarer også begrensninger og straff av ulik alvorlighetsgrad. Undersøkelsen tyder på at en liten andel av ungdommene, et par prosent, er *veldig* eller *ganske* urolige for at foreldre eller noen andre voksne i familien skal bestemme hva de skal gjøre etter fullført skolegang, hvilken utdanning de skal velge, eller hvilket yrke de skal ha.

Ifølge undersøkelsen har de fleste av ungdommene i dette årskullet ikke vært utsatt for krenkende behandling, trusler eller vold. Men likevel oppgir 25–30 prosent av jentene og

nesten 25 prosent av guttene at de har blitt utsatt for dette minst én gang. Videre viser undersøkelsen at de ungdommene som oppgir å ha vært utsatt for krenkende behandling, vold eller trusler, opplever et større behov for å søke hjelp hos en utenforstående voksen, sammenliknet med ungdom som ikke oppgir å ha vært utsatt. Det ser imidlertid ut til at langt fra alle de utsatte ungdommene faktisk søker hjelp (jf. Larsen 2004). Av dem som mener at de trenger hjelp, har kun 25 prosent henvendt seg til en utenforstående voksen, en kurator på et ungdomsmottak, helsesøster på skolen eller sosialarbeider.

Ifølge resultatene i undersøkelsen er det en liten gruppe ungdommer som er urolige for at de ikke selv skal få bestemme hvem som skal bli deres livspartner, ca. fem prosent av jentene og tre prosent av guttene. Jentene i denne gruppen ser i større grad enn guttene ut til å leve under forhold som begrenser deres liv. Ungdommer med utenlandsbakgrunn er overrepresentert i den gruppen av ungdom som virker bekymret for ikke selv å få velge sin livspartner. En høyere andel av de bekymrede ungdommene med utenlandsk bakgrunn har vært utsatt for kontroll og sanksjoner, krenkende behandling, trusler eller vold fra sine foreldre eller andre voksne i familien, sammenliknet med dem med majoritetsbakgrunn. Undersøkelsen viser at ungdommer med utenlandsk bakgrunn ser ut til å oppleve at de er mer begrenset av sine foreldre enn ungdom med svensk bakgrunn. Videre kommer det frem at en forholdsvis stor del av guttene har vært *veldig* urolig eller urolig for ikke selv å få velge sin livspartner. Det som kanskje er overraskende, er at undersøkelsen viser at forholdsvis mange ungdommer med majoritetsbakgrunn synes å være urolige for at foreldre eller andre voksne i familien skal bestemme hvem de skal leve sammen med/gifte seg med som voksne. Når det gjelder guttene, er det her like mange med majoritetsbakgrunn som med utenlandsk bakgrunn.

Ungdom med majoritetsbakgrunn tror at foreldrene er mer tolerante om de hadde vært

homo- eller biseksuelle, enn det ungdom med utenlandske foreldre tror. I begge gruppene tror jenter at foreldrene ville ha færre problemer med å takle dette enn det guttene tror. Utover det gir undersøkelsen svært begrenset kunnskap om i hvilken utstrekning homo- og biseksuelle ungdommer kan være utsatt for æresrelatert vold.

Ulike forståelser av og perspektiver på æresrelatert vold

Hva er koblingen mellom kultur og vold? Forholdet mellom ulike former for vold og tvang er diskutert både i forskningen og i samfunnsdebatten. Noe forenklet kan man si at debatten har dreid seg om hvorvidt æresrelatert vold kan betraktes som et kulturspesifikt fenomen eller et universelt og dermed allmenngyldig fenomen.

Forskere som kritiserer forklaringsmodeller som baserer seg på kultur, peker på at kulturelle holdninger og verdier ikke er likt fordelt innen en og samme gruppe og at kultur hele tiden befinner seg i en endringsprosess. Videre påpekes det at æresrelatert vold ikke kan knyttes til religion, det vil si verken til islam eller andre religioner. Argumentene går på at æresrelatert vold også finner sted i grupper med kristen og annen religiøs bakgrunn. Mer universelle og allmenngyldige forklaringer settes ofte opp som en motsetning til kulturelle forklaringer. Disse universelle og allmenngyldige forklaringene peker ofte på at volden er basert på kjønn – da som regel menns vold mot kvinner. Her blir æresrelatert vold forstått som «kjønnsbasert vold», det vil si patriarkalsk vold mot kvinner. Argumentet går på at vold alltid utspilles innen en kulturell kontekst, men at denne konteksten er sekundær i forhold til den volden som blir begått. Et slikt skille mellom universelle forklaringer basert på kjønn og kultur, og spesifikke forklaringer, kan imidlertid problematiseres. Kjønn er ikke en gitt størrelse, men et produkt av historiske og kulturelle prosesser – kjønn kan med andre ord også sies å være kultur. Videre, som Tina Gudrun Jensen, Garbi Schmidt, Karin

N. Jareno og Maria Roselius påpeker i en rapport om innsatsen mot æresrelatert vold i seks europeiske land (Jensen et al. 2006), har kjønnsrelaterte forklaringer en tendens til å overse at hele familier, herunder kvinnelige familiemedlemmer, kan delta i organiseringen og utførelsen av æresrelatert vold.

Annicka Jemteborn har i studien «*Å stå på sig, på egna ben*» – *En fallstudie om en flicka i en hederskultur och hennes motstånd mot att inordna sig efter släktens krav* (2005) beskrevet jenter og unge kvinner i Sverige som lever i samfunn og i familier som reguleres av normer og verdier knyttet til ære. Jemteborns forståelse av æresrelatert vold baserer seg på en FN resolusjon¹⁶ som slår fast at den æresrelaterte volden blir utført i systemer med særskilte normer og vurderinger knyttet til ære. Hun anvender også Wikans forståelse av ære og æresrelatert vold.

Eldén (2003), som har undersøkt hvordan kvinner med arabisk og kurdisk bakgrunn i Sverige forholder seg til rykte, uskyld og ære, argumenterer derimot for at det ikke finnes noen reelle skiller mellom æresrelatert vold og andre former for vold mot kvinner. Hun mener at vold mot kvinner i alle kulturer skal ses som ytringer av en patriarkalsk struktur. Videre hevder hun at medias fremstilling av mordet på Fadime Sahindal har bidratt til en forskjellsforståelse av «vold mot svenske kvinner» og «æresrelatert vold». Eldén relaterer dette til en forståelse av kulturbegrepet som stiller «innvandrerkultur» opp mot «svensk kultur». Hun argumenterer for at man må fokusere på den kulturelle konstruksjonen av vold.

Jensen et al. (2006) mener at både de kulturelle og de universelle elementene må vektlegges i en definisjon av æresrelatert vold. Videre argumenterer de for at ære er hovedaspektet, og at æresrelatert vold må avgrenses i forhold til andre former for vold.

Bredal argumenterer for at vold mot minoritetskvinner er hypersynlig og usynlig på

¹⁶ (UN Document E/CN.4/2002/83)

samme tid (Bredal 2007 og Bredal og Skjer-ven 2007). Volden er hypersynlig i mediebil-let og samfunnsdebatten, men den er usynlig i myndighetenes hovedsatsing. Bredal hevder at den rådende definisjonen av og tilnær-ningen til menns vold mot kvinner i nære relasjoner systematisk ekskluderer visse voldsformer. Dette gjelder vold som utøves av mannlige og i noen tilfeller kvinnelige familiemedlemmer mot unge, ugifte kvinner som ledd i en kontroll av deres seksualitet. Det handler om kjønnslemlestelse, tvangs-ekteskap, æresrelatert vold og generelt om vold som ledd i autoritær og patriarkalsk oppdragelse. Konsekvensen av at disse faller utenfor den rådende definisjonen av vold i nære relasjoner, er at den marginaliseres og havner utenfor hovedstrømmen i myndig-hetens satsing. Bredal mener at det samme perspektivet skal legges på ulike uttrykk for vold mot kvinner. Vold mot kvinner i alle kul-turer har med kjønn og kjønnsmaktstrukturer å gjøre. I analyser av vold og undertrykkelse må man bruke samme skala for forklaringer. Der Eldén vil unngå at minoritetskvinnens undertrykkelse kulturaliseres i større grad enn majoriteten, kan man si at Bredal vil at majoriteten skal kulturaliseres like mye som minoriteten. Hun oppfordrer med andre ord majoriteten til å se på seg selv med samme blick som de ser på andre. Bredal mener dette er et viktig kunnskapsstrategisk grep. Ikke fordi kultur som overgeneralisering er en gyldig og god analyse, men fordi det er først når analysen legges på «egen» praksis, at dens mangler blir prekær, skriver hun (Bredal 2004:310).

Æresdrap

Æresdrap blir beskrevet som den mest ekstreme formen for æresrelatert vold. Sammenhengen mellom vold og kultur, og i hvilken grad æresdrap skiller seg fra andre typer drap, har vært diskutert både i forskningen og i media de senere årene.

Den norske sosialantropologen Unni Wikans bok *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*, tar opp forholdet mellom ære, vold og kultur

(Wikan 2003)¹⁷. Boka er en sammenfattende analyse av drapene på Fadime Sahindal og to andre svenske jenter med innvandrers-bakgrunn. Wikan baserer sin analyse på sin gjennomgang av materiale fra rettssaken i forbindelse med drapet på Fadime Sahindal. Wikan tar utgangspunkt i disse sakene, men har lite annen empirisk datainnsamling fra muslimer i Norge og Sverige. Wikan trek-ker imidlertid inn sine erfaringer fra egen forskning fra blant annet Oman og Egypt¹⁸ i analysen.

Wikans utgangspunkt er at kvinnens seksua-litet er direkte koblet til mannens ære. Wikan presiserer at det ikke handler om islam eller tradisjonell kultur, men om spesifikke over-veielser gjort av spesifikke mennesker preget av et bestemt livsmønster hvor patriarkalske oppfatninger og stammestruktur er gjelden-de, og hvor kvinnen blir sett på som en del av mannens eiendom. Wikan skiller mellom en forståelse av ære som en ytre komponent, dvs. sosial anseelse og en forståelse av ære som noe indre, dvs. moralsk integritet. Den første forståelsen er ifølge Wikan gjeldende i mange land i Midtøsten og Asia, mens det siste æresbegrepet, moralsk integritet, har eksistert i Europa fra ca. 1700-tallet. Det nor-ske begrep «ære» er for mangetydig, mener Wikan, og etterlyser et avgrenset begrep. Æreskodeks kan fungere som et slikt avgren-set begrep, ifølge Wikan. Æreskodeksen er et sett av regler som spesifiserer hva som gir, og ikke gir, ære. Det er altså et spesifikt sett regler som må etterfølges i og av «æresgrup-pen». En «æresgruppe» er et sett mennesker som følger den samme æreskodeksen, og som anerkjenner hverandre med å gjøre det. På grunnlag av æreskodeksen mener Wikan at æresrelatert vold skal ses i en kulturell sammenheng der en spesifikk æresideologi opprettholdes. Videre argumenterer hun for gyldigheten av begrepet «æresdrap». Hun mener at æresdrap skiller seg fra f.eks. sjalusidrap eller «familiedrap» utført av nor-

¹⁷ Inger-Lise Lien skriver også om ære i en norsk kon-tekst, blant annet i relasjon til gjengdannelser i indre Oslo (Lien 2002). Dette vil vi komme tilbake til i kapitel 6 om jevnalderrelasjoner.

¹⁸ Se Wikan 1976, 1982 og 1984.

ske menn, ved at det er tilknyttet en spesi-
fikk æreskodeks som har sitt grunnlag i en
kulturell logikk der familien og slekt presser
på for gjenopprettelse av familiens ære og
bifaller og/eller befaler æresdrap, såkalte
«applausgrupper».¹⁹ Wikan er opptatt av
forskjellene mellom æresdrap og det som ofte
omtales som familietragedier. Hun hevder at
æresdrap ikke nødvendigvis er motivert av
sjalusi, og at æresdrap handler om makt og
kontroll. Videre påpeker hun at også menn
kan være utsatt for æresdrap. Derfor mener
hun at æresdrap ikke kan forstås innenfor
rammen «strukturell vold mot kvinner» eller
«globalisert kvinneundertrykking».

Flere forskere er imidlertid kritiske til bru-
ken av begrepet «æresdrap». I en anmel-
delse av Wikans *For ærens skyld. Fadime til
ettertanke* påpeker sosialantropolog Berit
Thorbjørnsrud (2003) at det ut fra litteratu-
ren som finnes om ære, synes å være viktig
å skille mellom retorikken om ære og ære i
praktiske handlinger. Det å gi sin tilslutning
til de absolutte æresregler synes for mange
å representere en ærefull handling i seg selv,
men dette sier lite om hvordan personene
vil handle. Thorbjørnsrud mener at det å ta
utgangspunkt i muntlige utsagn om ære, kan
føre til en essensialisering av æresbegrepet.
Thorbjørnsrud etterlyser videre en helhet-
lig vurdering av konteksten. Når det gjelder
drapet på Fadime Sahindal, mener hun at kun
å vurdere farens handlinger ut fra hans for-
ståelse av æresbegrep og hans tilslutning til
en æreskodeks, er mangelfullt. Hun viser til
at faren ble oppfattet som svak av dem som
kjente ham, han var alkoholisert og uføre-
trygdet, og at dette må tas med i forklaringen
av drapet. Thorbjørnsrud argumenterer for at
nettopp fordi æresdrap skjer såpass sjelden,
noe som Wikan selv også påpeker, må man
undersøke den spesifikke konteksten og
situasjonen de involverte befinner seg i for
å se hvilke faktorer, utover en muntlig tilslut-
ning til æresregler, som kan være utløsende.
Enkelte studier av æresrelatert vold blant

innvandrere i Europa peker på selve innvan-
dringssituasjonen, og den sosiale endrings-
prosessen som følger med den, som en faktor
(Akpinar 2003, Borchgrevink 2004, Jensen
et al. 2006). Diskriminering, sosial margina-
lisering og konflikter mellom ulike verdier er
aspekter som her trekkes frem. Ifølge Jensen
et al. (2006) forekommer æresrelatert vold
oftere der det er konflikter mellom genera-
sjonene i familiene, og at konflikten kan være
relatert til at familien i forveien har opplevd
tap av sosial status eller er utsatt for sosial
marginalisering fra majoritetssamfunnet.

Per Isdal, psykolog og leder i Alternativ til
vold²⁰, kaller det «flertallets bekvemmelig-
het» når ordet æresdrap brukes om familie-
drap blant innvandrere, mens det snakkes om
«familietragedier» når de utføres av etniske
nordmenn. Han mener æresdrap er like
aktuelt når det gjelder etniske norske menn.²¹
I boka *Mord-selv mord i nære relasjoner*,
skrevet av psykiater Gustav Wik og medisins-
studentene Karen Galta og Siri Leirstøl Olsen
(2005), trekkes paralleller til æresdrap i tilfel-
ler som defineres som familiedrap. Forfat-
terne mener det er klare paralleller mellom
de såkalte familietragediene og æresdrap;
mange mord-selv mord skjer i forbindelse
med samlivsbrudd, der kvinnen har tatt
initiativet til å bryte ut. En åpenbar forskjell
er imidlertid at æresdrapene som regel ikke
resulterer i selvmord. Wik, Galta og Leirstøl
mener likevel sammenlikningen er gyldig, og
refererer til Unni Wikans argumentasjon om
at det eksisterer en «applausgruppe» i noen
samfunn hvor æresdrap forekommer, dvs. en
aksept for handlingen fra samfunnet rundt.
Wik, Galta og Leirstøl trekker frem at det
eksisterer skjulte «applausgrupper» i miljø-
ene mennene som dreper familien, ferdes i,
som forholder seg til mannsidealene der skam
og ære er sentrale begrepspar.

Forskere som skriver om ære og skam, viser
ofte til forskning fra opprinnelseslandet eller
fra andre land i Midtøsten eller Middelhavs-

19 «Når bror dreper søster» – kronikk av Unni Wikan
17/10-06. [http://www.aftenposten.no/meninger/
kronikker/article1481416.ece](http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article1481416.ece)

20 Et behandlings- og kompetansesenter for vold, med
særlig vekt på vold i nære relasjoner.

21 «Flertallets bekvemmelighet» Klassekampen 3/2-07

området. Flere (blant andre Mørck 1998, Jensen et al. 2006, Wikan 2003) viser for eksempel til Carol Delanys (1991) studie av ære og skamforståelsen i en landsby i Tyrkia. I hvilken grad Delanys funn kan generaliseres til å gjelde for personer født og oppvokst i store byer og andre land, kan diskuteres. Videre er flertallet av studiene som omhandler ære og æresrelatert vold, basert på kontakt med de unge, og ikke med foreldrene. Vi hører lite direkte *fra* foreldrene, kun *om* foreldrene. En kan dermed stille spørsmål ved om dette kan føre til en homogenisering og essensialisering av foreldregenerasjonen og antakelser om hva foreldregenerasjonen mener og tror.

Kvinnelig omskjæring²²

Kvinnelig omskjæring har vært et av hovedmomentene i diskusjoner om kultur og vold, og om multikulturalisme. Vi vil her belyse noen av de nordiske studiene av praksisen.

I forskningen på unge med minoritetsbakgrunn i Norden finner vi bare noen få studier av unge fra etniske grupper som praktiserer omskjæring, der studiene eksplisitt fokuserer på omskjæring. I studier som sammenlikner ungdom med ulik etnisk bakgrunn, er kvinnelig omskjæring sjelden berørt. Et eksempel er en stor dansk undersøkelse om pardannelser blant etniske minoriteter i Danmark (Schmidt og Jakobsen 2004), hvor den somaliske gruppen er tatt med, men hvor omskjæring ikke blir diskutert. Dette kan være fordi temaet er for privat, men også fordi det ikke er relevant i alle sammenhenger.

Nordisk forskning som er gjort på kvinnelig omskjæring, og som tematiserer hvordan migrasjon virker inn på holdninger til omskjæring, beskriver i stor grad hvordan holdninger til praksisen endres i eksil. Det er først og fremst gjort forskning på innvandrere og etterkommere med bakgrunn fra Somalia. Andre etniske gruppers refleksjoner og

eventuelle praksis rundt kvinnelig omskjæring er derfor lite kjent. Forskingen som er gjort på somaliere, viser at omskjæring og dens betydning endres i eksil.²³

Sara Johnsdotter (2007) hevder i sin forskning på innvandrere og etterkommere med somalisk bakgrunn i Sverige at å bevare jomfrueligheten hos jentene er viktig for somaliere i eksil, men at dette manifesteres på andre måter enn ved omskjæring. Holdningene overfor dydighet for unge kvinner er svært stabile, selv om holdninger til omskjæring endres. Videre hevder hun at religion får forrang foran kultur, og at somaliere vil støtte opp om syn på omskjæring ut fra religiøs fortolkning, og ta avstand fra omskjæringspraksis basert på tradisjon. Hun skisserer også hvordan ekteskapsmønstrene endres i eksil fra arrangerte ekteskap til selvvalgte partnere. Denne endringen innebærer at et forhold vil basere seg på tillit og kjennskap. Jentas beslutning om å være jomfru før inngåelse av ekteskap fjerner nødvendigheten av at hun skal være infibulert²⁴. Videre er omskjæring forbundet med et sosialt stigma i Sverige, omskårede føler seg utenfor, spesielt i møtet med helsevesenet. Foreldrene vil derfor, for å øke fremtidsmulighetene, velge å avstå fra å få sine døtre omskåret.

Når det gjelder forskning fra Norge, har Elise Johansen (2006) studert hvordan smerteerfaringen forbundet med omskjæringen, tidligere ble tillagt mening som en del av en prosess mot å bli kvinne, mister sin betydning i eksil, og dermed fordrer reforhandling om omskjæringens betydning og nødvendighet. Aud Talle (2003, 2007a, b) skriver om hvordan tausheten som ofte har eksistert rundt omskjæring i hjemlandet, blir brutt i eksil. Hun belyser videre hvordan den smerten som jentene tidligere har holdt ut i hendene på nære slektninger da de ble omskåret i hjemlandet før

23 For eksempel Johansen 2006, Johnsdotter 2007, Talle 2003, Talle 2007a og b, 2008, Fangen og Thun 2007.

24 Infibulasjon innebærer innsnevring av den vaginale åpningen med dannelse av et segl ved å kutte og sy sammen indre og/eller ytre kjønnslepper, med eller uten fjerning av klitoris. Omskjæring av type III i WHO's typologi over ulike former for kvinnelig omskjæring. Se f.eks. Lidén og Bentzen 2008.

22 Begrepet kvinnelig kjønnslemlestelse brukes i politikkutforming – for eksempel i handlingsplanen mot kjønnslemlestelse, mens i forskningsammenheng brukes som regel «kvinnelig omskjæring».

de emigrerte, mange år senere kan bli lokket frem i eksil etterfulgt av diffuse og motsetningsfylte følelser av skam og hjemlengsel, frigjøring og motstand. Fangen og Thuns studie av unge jenter tilknyttet Primærmedisinsk Verksted viser hvordan jentene var vant til taushet rundt omskjæring som tema (2007). De mente det var fint å snakke om tradisjonen og opplevde det som positivt å kunne dele sine erfaringer og meninger med andre, og å høre hva de andre tenkte om dette.

Både Talle (2007a og 2008) og Fangen og Thun (2007) beskriver hvordan jomfruelighet og ærbarhet er viktige dyder for somaliere. Samtidig viser forskning at kulturelle begreper som moral og sømmelighet har tatt en ny retning. Talle påpeker en økende tendens til at klesdrakt overtar for omskjæring i å ivareta kvinners ærbarhet. Kvinner bruker klesdrakt som et vern slik omskjæring har vært et vern tidligere. Dette henger sammen med et økt fokus på religion og kunnskap om islam. Dette innebærer at infibulasjon blir betraktet som en uopplyst tradisjon, ikke pålagt av islam, og at i den grad omskjæring støttes, er det den såkalte «Sunna»-varianten²⁵ som anerkjennes. Fangen og Thun påpeker at slik bevisstgjøring omkring religion og refleksjon over at omskjæring ikke er påbudt i islam, representerer et viktig endringspotensial. Videre påpekes det at omskjæring i mindre grad ser ut til å gi høy status blant somaliere i Norden. Det er ikke omskjæring som er viktig, men å være «normal», få et normalt samliv med ektefelle eller kjæreste.

Hilde Lidén og Tonje Bentzen (2008) ved Institutt for samfunnsforskning (ISF) har på oppdrag av Barne- og likestillingsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet gjort en studie av kjente saker og kompetanse angående kjønnslemlestelse i barnevernet og helsevesenet. Undersøkelsen er treleddet og innebærer en analyse av SSBs befolkningsstatistikk, en kartlegging

25 I praksis kan sunna innebære alle typer omskjæring, men forstås som den minst omfattende, eller som type I klitoridektomi, dvs. delvis eller total fjerning av klitoris og/eller forhud og type IV prikking. Jf. WHO's typologi anno 2007 og Lidén og Bentzen 2008.

av tilfeller av omskjæring i barnevernet og helsevesenet og intervjuer med aktører fra de berørte gruppene og organisasjoner som jobber med problematikken. Gjennom en analyse av SSBs befolkningsstatistikk for jenter/kvinner under 20 år fra seks land der kvinnelig omskjæring er mest utbredt, kommer rapporten frem til at det i dag finnes om lag 3800 jenter (innvandrede og etterkommere) i aldersgruppen der omskjæring er vanlig i opprinnelseslandet. Nesten 1300 jenter er i dag yngre enn vanlig alder for omskjæring i opprinnelseslandet. Tallene angir størrelsen på de to kategoriene, men dette sier ikke noe om hvor mange jenter som har vært utsatt for omskjæring. Gjennom kartleggingsundersøkelsen²⁶ fant Lidén og Bentzen få kjente tilfeller av omskjæring. Rapporten viser til 15 tilfeller av påvist kjønnslemlestelse, fem i 2006 og ti i 2007. Gapet mellom kjente påviste tilfeller og størrelsen på den aktuelle aldersgruppen er med andre ord svært stor. De fleste fra de berørte gruppene og organisasjonene Lidén og Bentzen var i kontakt med, mente at omfanget av kjønnslemlestelse er mindre enn det den offentlige debatten gir inntrykk av. Det er imidlertid vanskelig å anslå hvor mange som viderefører tradisjonen. De færreste kjenner til tilfeller selv, men kan ikke se bort fra at jenter bosatt i Norge utsettes for omskjæring. Noen mener at det ikke lenger forekommer i deres miljøer. Miljøene er gjennomslittige, men det er noen grupper hvor holdninger til omskjæring er lite kjent for andre: nyankomne, isolerte og kontrollorienterte grupper. Rapporten konkluderer med at selv om antall påviste kjønnslemlestelser ligger høyere enn det som er blitt avdekket gjennom ISFs undersøkelse av kjente tilfeller i barnevernet og helsetjenesten, er omfanget antakelig lite i forhold til størrelsen på den aktuelle aldersgruppen hvor kvinnelig omskjæring er vanlig i opprinnelseslandet. Rapporten støtter derfor antakelsen om at mange har sluttet med praksisen.

26 Lidén og Bentzen har foretatt en kartleggingsundersøkelse der de har summert tilfeller av utført omskjæring kjent gjennom barnevernet og et strategisk utvalg helsestasjoner, skoler og barnehager, legevakter, barneavdelinger og gynekologiske poliklinikker/fødeavdelinger.

Gutters holdning til kvinnelig omskjæring

Forskningen på holdninger til og praktisering av kvinnelig omskjæring er stort sett kun forskning på kvinner. Det eksisterer lite forskning på hvilke holdningsendringer som finner sted blant gutter og unge menn med somalisk bakgrunn når det gjelder synet på kvinnelig omskjæring. Både Fangen og Thun (2007) og Lidén og Bentzen (2008) beskriver

at unge jenter i de berørte grupper i Norge er usikre på hva gutter og menn med samme landbakgrunn tenker om kvinner som er omskåret versus de som ikke er omskåret. Det kan se ut som at det er en tendens til at unge gutter og menn i minkende grad ønsker at den de skal gifte seg med, er omskåret. Dette er imidlertid noe som fordrer videre empiriske studier.

5 Én skole – mange hensyn

Skolens oppgave som identitetsskaper og formidler av felles tradisjoner, verdier og kunnskaper har vært et sentralt motiv for utformingen av enhetsskolen. Barn og unges erfaringer fra hjem og fritid har stor betydning for skolen og læringsprosessene, kanskje langt større enn det skolen har tradisjon for å erkjenne. Ikke minst i et samfunn som er preget av internasjonal mediekultur, migrasjon og etnisk mangfold, er det viktig å spørre hvordan skolen forholder seg til kunnskaps-tradisjoner og verdiforankringer som barn og unge tilegner seg utenfor skolen. Skolen som samfunnsinstitusjon blir ofte beskrevet som den viktigste integreringsarenaen. Hvordan foregår denne integrasjonen? Hvilke betingelser er til stede for deltakelse og for tilegnelse av felles verdier?

Å gjøre barn til skolebarn er et prosjekt som omfatter både hjem og skole. Skolen setter også krav til foreldrene og familielivet. I skolens læreplan og lovverk understrekes betydningen av at hjem og skole utgjør et felles oppvekstmiljø med tilnærmet samme krav, regler, verdier og forventninger. Skolen skal utfylle foreldrenes oppdragerrolle, og må derfor trekke foreldrene med i utviklingen av skolen som læringsarena og oppvekstmiljø. Samarbeidet skal baseres på likeverd og gjensidighet. Hva sier forskning om samarbeidet? Hva skjer når det finnes spenninger på grunn av ulike forventninger og verdsett?

Kapitlet vil være tredelt. Først presenteres relevante problemstillinger i studier av skolen som verdiforankret kunnskapsformidler. Deretter presenteres forskning på hvordan minoritets elever opplever skolen som lærings- og oppvekstarena. Siste del går inn på samarbeidet hjem-skole som studiefelt, og hva denne forskningen kan vise til av erfaringer med dialogarbeid i tilfelle verdikonflikter.

Skolen som arena for integrering

Kjernen i ideen om enhetsskolen er å føre eleven inn i et større fellesskap der kunnskap, regler og normer overføres til eleven både i form av pensum og ved selve samværet med andre barn. Skolen har på denne måten en generell, samfunnsintegrerende funksjon for alle elever. Tankene om hvordan slik integrering skal foregå, har blitt utfordret ettersom omfanget av innvandring har økt, og nye grupper elever har kommet inn i skolen. Grete Brochmann skriver i *Hva er innvandring* (2006) at integrasjonspolitik i nyere tid har blitt et kompromiss mellom likhet og mangfold, eller mellom det å føye seg inn i fellesskapet, og friheten til å holde fast ved det som særmerker en som innvandrer. En motsats til denne forståelsen av integrasjon er assimilasjon, eller det å gjøre lik. Norsk integrasjonspolitik har siden begynnelsen av 1970-årene blitt ført med målsettingen som Brochmann beskriver, mens en del av forskningen om skolen hevder at skolens integrerende funksjon i virkeligheten fører til assimilering av elever med etnisk minoritetsbakgrunn. I dette kapitlet skal vi se nærmere på nyere forskning som forteller om minoritetslevers vilkår i skolen.

Alle barn som oppholder seg i Norge i mer enn tre måneder, er underlagt opplæringsplikt. Dette er den norske juridiske termen som bestemmer at barna skal gå på skole, men selve formuleringen om «opplæring» betyr at foreldrene i prinsippet står fritt til å velge bort den offentlige skolen til fordel for privat skole eller i bestemte tilfeller også hjemmeundervisning for sine barn. Den norske opplæringsloven (*Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa*) fra 1998 samlet tidligere lovverk i en felles lov, og sikret denne retten for alle. Den første norske offentlige utredningen om innvandring, laget for Kommunal- og arbeidsdepartementet og utgitt som NOU 1973: 17, stadfestet at denne retten også var hjemlet ved Norges tilslutning til internasjonale konvensjoner.

De skandinaviske landenes skolevesen betegnes hyppig som enhetsskolemodellen. Fremveksten av enhetsskolen i Norge er blant annet beskrevet av Alfred O. Telhaug og Odd A. Mediaas i boka *Grunnskolen som nasjonsbygger: fra statspietisme til nyliberalisme* (2003). Tittelen viser til at skolevesenet opprinnelig var et redskap for Kirkens dåpsopplæring, en oppgave som gradvis utviklet seg til allmennutdanning med religiøs forankring. Ordet «nyliberalisme» peker på de omfattende reformene i offentlig sektor fra slutten av 80-tallet og inn i 90-årene, et arbeid som også fikk store følger for utdanningssystemet. Mellom disse to periodene etablerte de nordiske landene seg som velferdsstater, og gjorde samtidig enhetsskolen til et sentralt redskap i den sosiale og økonomiske omformingen av samfunnet. I dag er skolen tett innvevd i velferdsstatens struktur og tjenestetilbud, og ved lovfestet rett til videregående opplæring (Reform 94) kan det hevdes at enhetsskolemodellen er utvidet til å omfatte alle barn og ungdom helt til de er 19 år (Pihl 1998). Dette kapitlet bygger på denne oppfatningen, slik at det i diskusjonen bare skilles mellom grunnskolen og videregående skole der de enkelte forskningsarbeidene gjør det.

På grunn av skolens stilling i etterkrigstidens velferdssamfunn er videreutviklingen av enhetsskolen som idé tett forbundet med sosialdemokratiet. Dette utdypes i Rune Slagstads *De nasjonale strateger* (1998) og av Francis Sejersted i *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre* (2005). Ved stabile flertallsregjeringer styrte denne bredt anlagte politiske bevegelsen den økonomiske gjenoppbyggingsfasen og ekspansjonsfasen i de første tiårene etter 2. verdenskrig, og den politiske fellesskaps-tenkningen som dominerte fremveksten av velferdsstaten, har i store trekk blitt videreført under senere borgerlige regjeringer. Utfordringen med omfattende fellesskaps-løsninger er at de kan tjene flertallet i et samfunn godt, men samtidig kan slike løsninger føre til press på dem som befinner seg i ytterkantene, og på den måten skape pro-

blemer for dem som av ulike årsaker hører til et mindretall. Barn med alvorlige lære- eller tilpasningsvansker ble i etterkrigstida skilt ut fra den øvrige elevmassen og plassert i spesialskoler parallelt med satsingen på enhetsskolen. Også elever med funksjonsnedsettelse ble plassert i spesialinstitusjoner, men senere integrert i den ordinære skolen i 1975. Skolevesenet hadde en sentral og i ettertiden sterkt kritisert rolle i norsk samepolitikk, hvor samiske elever frem til slutten av 1960-tallet måtte flytte fra familiene sine for å bo på internatskoler og motta undervisning utelukkende på norsk (Höem 2007). Mange elever med etnisk og språklig minoritetsbakgrunn strever i skolen, av sammensatte årsaker som utdypes senere i kapitlet. Slik ser vi at ideen om enhetsskolen ikke nødvendigvis alltid har betydd at alle typer elever har hatt de samme mulighetene til lik utdanning. En forståelse av begrepet er likevel viktig for å kunne gå dypere inn i en diskusjon om skolens håndtering av annerledeshet i møte med etniske, språklige og religiøse minoriteter.

Innvandreleven

Da de første mindreårige flyktninger og barn av arbeidsinnvandrere ble plassert i norske skoleklasser, ble det ikke laget særskilte ordninger for undervisning av de nyankomne elevene. Da innvandringen økte i omfang, ble det fra 1972 opprettet særskilte mottaksklasser, språkinføringsklasser og ulike integrerte undervisningsprogram i Oslo, som var byen med størst andel fremmedspråklige elever. Senere ble liknende ordninger opprettet også i andre kommuner. Fra 1976 har staten ytt særskilt tilskudd til kommunene for at de skal sørge for morsmålsundervisning og tilpasset norskundervisning i skolene. Kristin Eide (2006) har gjennomgått denne historiske utviklingen av lovverk og ulike ordninger for morsmålsundervisning og tilpasset språkopplæring. Andre oversikter over dette feltet er *Tospråklighet, minoritetsspråk og minoritetsundervisning* (Engen og Kulbrandstad 2005) og kunnskapsoversikt *Virkninger av tilpasset språkopplæring for minoritetsspråklige elever* (Bakken 2007).

På begynnelsen av 1980-tallet viste erfaringer fra andre europeiske land at barn med innvandrerbakgrunn ikke klarte seg så godt i utdanningssystemet. Dårlige faglige prestasjoner og frafall i videregående skole varslet om store problemer når denne gruppen skulle ut på arbeidsmarkedet, og myndighetene fryktet fremveksten av en ny økonomisk underklasse, der arbeidsledighet og trygdeavhengighet kunne føre til en lang rekke andre sosiale problemer. I Norge ble disse forholdene første gang omtalt i en utredning fra 1985, med tittel *Unge innvandrere i Norge* (Kommunal- og arbeidsdepartementet 1985). Denne utredningen diskuterte særlig språkopplæringen som middel for bedre integrering. Disse elevenes utfordringer i skolen har vært en vedvarende kilde til bekymring siden, og derfor også til forskning. Nylig viste tall fra en levekårsundersøkelse blant etterkommere av innvandrere fra Pakistan, Tyrkia og Vietnam at unge med slik innvandrerbakgrunn deltar omtrent på lik linje med annen ungdom i arbeid og utdanning (Løwe 2008). Når dette ses i lys av det bredt anlagte samfunnspektivet fra utredningen i 1985, kan det bety en positiv dreining i utviklingen over tid.

Ifølge Statistisk sentralbyrå var det i 2007 vel 17 000 elever i videregående skole som enten selv har innvandret til Norge eller hvor begge foreldrene har innvandret. Denne summen består av så å si halvparten gutter og halvparten jenter, med en svak overvekt av jenter. Av lærlinger i videregående skole er det færre med slik bakgrunn, til sammen 1800 personer. I denne gruppen er det nesten dobbelt så mange gutter som jenter. En ikke ubetydelig del av elevene med innvandrerbakgrunn i videregående skole er voksne, noe som er omtalt i Joron Pihls doktoravhandling fra 1998 i forbindelse med en diskusjon av konsekvensene av Reform 94. Oppdaterte tall for slik aldersfordeling mangler dessverre.

Flere undersøkelser har vist at det er et høyt frafall blant minoritetsspråklige elever i videregående skole. Berit Løddings studie

Frafall blant minoritetsspråklige. Om frafall og norsk som andrespråk blant minoritetsspråklige elever i overgangen fra 10. klasse til videregående opplæring (2003) forteller at om lag fem prosent av ungdom med innvandrerbakgrunn fra ikke-vestlige land har begynt på videregående skole uten å fullføre denne utdanningen. Dette tallet er dobbelt så stort som for ungdom med majoritetsbakgrunn. I tillegg er det flere ungdommer med innvandrerbakgrunn som aldri begynner på videregående, sammenliknet med majoriteten. Det er forskjell på studieforbereende og yrkesrettet utdanning når det gjelder frafall. Studieforbereende retning har mindre frafall, og dette er interessant fordi rekrutteringen til denne retningen er sterk når det gjelder elever med innvandrerbakgrunn. Ikke uventet viser analysen at mer tid brukt på lekser demmer opp for frafall, og det viser seg også at dersom mor til eleven har høyere utdanning, øker sjansen for at eleven forblir i skolen. Foreldres engasjement i barns utdanning i Sverige er undersøkt av Sara Högdin i doktoravhandlingen *Utbildning på (o)lika villkår* (2007). Dette engasjementet påvirkes av foreldrenes eget utdanningsnivå og integrasjon i arbeidslivet, og slike forhold diskuteres nærmere i avsnittet om reproduksjon av sosiale forskjeller nedenfor. Løddings studie viser for øvrig at antall år en elev har hatt i norsk grunnskole, ikke ser ut til å ha betydning for om videregående utdanning gjennomføres. Dette er en forklaringsfaktor som mange intuitivt vil foreslå når det gjelder ungdom med innvandrerbakgrunn og skoleresultater, men verken for gjennomføring av videregående skole eller for skoleprestasjoner generelt gir denne forklaringen statistisk holdbarhet.

Når det gjelder ungdom med innvandrerbakgrunn og overgangen mellom videregående skole og høyere utdanning, vises det til en doktoravhandling av Silje Fekjær: *Nye forskjeller – nye forklaringer? Etniske ulikheter i utdanningsvalg* (2007)²⁷.

²⁷ Om overgang mellom utdanning og arbeidsliv, se blant annet Brekke 2006.

Språkopplæringen

Utdanningsforløp og skoleresultater har vært nært knyttet til debatten om språkopplæring. Språkopplæringen av minoritetsspråklige elever har i Norge vært gitt med to hovedbegrunnelser: som et hjelpemiddel til å klare seg godt på skolen og tospråklighet som et mål i seg selv. Til den siste begrunnelsen knytter det seg forståelser om at morsmålsopplæring styrker identifisering med en minoritetsspråklig gruppe i samfunnet, noe som bl.a. er et sentralt argument i multikulturalisme som politisk teori.²⁸ En følge av dette er også at foreldre lettere kan hjelpe barna med skolearbeidet dersom barnet gjennom skolen får opplæring i språket som snakkes hjemme. Tospråklighet har videre av mange blitt beskrevet som en ressurs som vil komme den enkelte til gode i arbeidslivet og dermed øke arbeidsstokkens samlede kompetanse og landets konkurransefortrinn. Danske Thomas Gitz-Johansen (2006) observerer imidlertid fra sitt feltarbeid at merkelappen «tosproget» brukt av lærerne om elevene, har erstattet tidligere betegnelser på elever med innvandrerbakgrunn, og at nettopp disse elevenes tospråklighet blir sett på som den største utfordringen ved integrering i de danske skolene han har studert.

Bakken (2007) viser til at enkelte forskere også har hevdet at morsmålsundervisning kan være *skadelig* for barnas innlæring av et nytt språk. Forskerne har begrunnet dette med at barna vil streve med å tilpasse seg språket i vertslandet og blir forvirret av å gjennomgå parallell opplæring på flere språk. Bakken mener ved sine undersøkelser at man med sikkerhet kan slå fast at morsmålsundervisning ikke er skadelig for skoleresultatene, mens det foreligger for lite data til at man kan påvise generelle og sikre positive effekter av slik undervisning. Blant annet vet ikke forskerne nok om kvaliteten og innholdet i undervisningen. Bakken gjør rede for relevante skandinaviske og norske studier, hvorav flere dekker bare én språkgruppe (f.eks. pakistanere eller tyrkere), men understre-

ker samtidig mangler ved norsk forskning på feltet. Fagdebatten om morsmål har nemlig i høy grad blitt ført på bakgrunn av resultater fra USA og Canada. Herfra stammer også resultater som viser at tospråklig opplæring (alternering mellom majoritetsspråk og minoritetsspråk i undervisningen) gir best resultat i elevenes skoleprestasjoner. En slik undervisningsmodell ble brukt ved enkelte skoler i Oslo på 1980-tallet.

Tilbudet for tilpasset norskopplæring har vært i endring de siste årene. En del av undersøkelsen *Frafall blant minoritetsspråklige* (Lødding 2003) berører elevenes begrunnelser og ambisjoner ved å velge tilpasset norskopplæring. Diskusjonen av resultatene fra spørreskjema er kombinert med registerdata om elevenes sosiale bakgrunn og skoleresultater, men Lødding gjør oppmerksom på at utvalget av elever som besvarte spørreskjemaene, er lite.

Skolen – reproduksjon av forskjeller?

Fagfelt som utviklingspsykologi og pedagogikk vil operere med et bredt spekter av teorier i sin forskning om læring og i forklaringen av skoleresultater. Her gjør vi rede for noen teorier fra sosiologiens skoleforskning, som er opptatt av hvordan skolen fungerer som et sosialt system. En betydelig andel norsk skoleforskning viser til arbeid av den franske kultur- og utdannings sosiologen Pierre Bourdieu (se for eksempel Østerud og Johnsens *Leve skolen! Enhetsskolen i et kulturkritisk perspektiv* 2003). I sine arbeider har Bourdieu vært opptatt av at skolen ved sin virksomhet opprettholder en ulik fordeling av kunnskap og ressurser i elevmassen. Årsaken til dette er at elevene vokser opp i hjem som har gitt dem ulike sosiale og faglige forutsetninger for å klare seg godt i møte med utdanningssystemet. Skolens pensum og forventninger til elevenes oppførsel og innsats passer best for dem som allerede er kjent med liknende kunnskap og forventninger hjemmefra. For å forklare disse sammenhengene bruker Bourdieu begrepet «kapital», som beskriver elevenes ulike økonomiske,

²⁸ Se Borchgrevink 1999 *Multikulturalisme: tribalisme, bløff, kompromiss?*

sosiale og kulturelle forutsetninger. Siden utdanningssystemet ifølge Bourdieu både favoriserer høy kulturell kapital og er nøkkelten til å omdanne ulike kapitalformer til fortjeneste og selvrealisering gjennom senere yrkesdeltakelse, vil barn som faller utenfor normene i utdanningssystemet, ha svekkede forutsetninger for å klare seg godt i samfunnet (Bourdieu 1995).

Flere forskere har brukt Bourdieus tilnærming i sine analyser av språklige minoritets elever. Den danske sosialantropologen Thomas Gitz-Johansen (2006) forteller fra sitt feltarbeid ved en København-skole at enkelte lærere ble provosert av at forskerne ville diskutere elevenes problemer i lys av etnisitet og kulturell bakgrunn. Dette var fordi lærerne mente at elevenes boforhold og foreldrenes sosioøkonomiske vilkår var avgjørende som forklaring på hvorfor noen elever klarer seg dårlig på skolen og andre klarer seg bra, uansett om elevene har innvandrerbakgrunn eller ikke. Slike antakelser bygger på en *reproduksjonshypotese* om sosiale forskjeller. Reproduksjonshypotesen, både med og uten referanse til Bourdieu, blir ofte anvendt i de sosiologibaserte studier som undersøker for eksempel språkmestring, prestasjonsnivå eller utdanningsambisjoner hos elevene.

Bourdieus teorier finner vi igjen blant annet i den amerikanske teoretikeren John Ogbus arbeid med å formulere hypoteser om maktforhold mellom majoritet og minoritet i et samfunn, og hvordan majoritetens undertrykking av minoritetene gjennom utdanningsvesenet fører til ulike reaksjoner hos minoriteten, også kalt for minoritetenes utdanningsstrategier. Perspektivets anvendelse på nordiske forhold finnes i den danske studien *En bedre fremtid* (Moldenhawer 2001) eller Högdins svenske studie (Högdin 2007).

Ifølge Ogbu vil minoritetens mulige opposisjon til majoritetens normer og krav formidlet gjennom skolesystemet, være den mest dramatiske reaksjon mot skolens maktutøvelse. Som utdanningsstrategi gir denne reaksjonen uheldige konsekvenser. Flere studier som

bygger på feltarbeid i klasserom og nærstudier særlig av gutter med innvandrerbakgrunn og deres gjengdannelse, har spurt om slike gjenger dannes i opposisjon mot skjeve maktforhold i skolen (Gitz-Johansen 2006). Studier av Högdin (2007) og Bakken (2003) viser imidlertid til en annen skolestrategi, også beskrevet av Ogbu. Den handler om den ekstra innsatsen som elever med innvandrerbakgrunn legger ned i skolearbeidet, enten fordi skolen med sine språk- og kunnskapskrav oppleves som ekstra krevende for elever med slik bakgrunn, eller også fordi utdanning blir et redskap til å skaffe seg et bedre liv. Dette er eksempler på at skolesystemet anvendes av elevene for å styrke egen sosial mobilitet, i Bakkens arbeid utdypet og sammenfattet som *optimismehypotesen*. Også denne hypotesen forutsetter en oppfatning av at skolesystemet utøver en strukturell makt over elevene, men elevenes reaksjon på maktutøvelsen er annerledes enn i det første tilfellet.

Reproduksjonshypotesen og optimismehypotesen har blant forskere delvis avløst den tidlige *språkhypotesen* som forklaring på problemer som gjaldt elever med innvandrerbakgrunn i skolen (Bakken 2003). Språkhypotesen er intuitiv og dreide seg enkelt fortalt om språkbarrierene elevene møtte i undervisningen, og at disse elevenes utfordringer dermed økte betraktelig. Men sammenhengene mellom språkbakgrunn og prestasjoner viste seg å ikke være absolutte, og forskere søkte etter nye forklaringer. Reproduksjonshypotesen og optimismehypotesen er eksempler på utvikling av denne forskningen.

Endelig finnes studier som ved å anlegge et perspektiv på skolen som utøver av strukturell makt, vil vise hvordan elever med innvandrerbakgrunn marginaliseres og forarmes gjennom skolen. Pihls arbeider fra 1998 og 2005 representerer dette synet. Denne forskningen inneholder kritikk mot den offentlige skolen som enhetsskole, og betegner denne skolen som monokulturell. Det er velkjent at nasjonale skolesystemer ser det som en oppgave å la barna ta del i landets felleskultur.

Hvordan dette har foregått historisk i Norge, beskrives i Engens bidrag «Enhetskolen og flerkulturell nasjonsbygging» i boka *Leve skolen* (2003). Et viktig virkemiddel i så måte er de nasjonale læreplanene. En generell diskusjon av de norske læreplanenes innhold finnes i *Ideer som formet vår skole* (Engelsen 2003, se også van der Wel 2007, som tar for seg enhet og mangfold slik dette kommer frem i de norske mønsterplanene fra 1974 og 1987).²⁹

Ved siden av formidling av kultur og verdier skal skolen sørge for faglig undervisning og formell kompetanse hos elevene. Den formelt kompetansegivende delen av grunnutdanningen ble gjenstand for internasjonale sammenlikninger mot slutten av 80-tallet og har de siste årene vært kjent og debattert som PISA-undersøkelsene. Det er kjent at gjennomsnittet av norske ungdomsskoleelever scorer utilfredsstillende på den faglige delen av disse testene, mens elever med innvandrerbakgrunn generelt viser seg å streve mer enn sine medelever. Unntak fra denne trenden finnes selvsagt, både på individnivå og i noen tilfeller på gruppenivå der elever med særskilt landbakgrunn skiller seg positivt ut. Det er imidlertid få elever i hver landgruppe, slik at det er vanskelig å trekke allmenngyldige konklusjoner (se bl.a. Bakken 2003 og 2007 og Karlsen 2007).

Spesialundervisning

Som nevnt innledningsvis i dette kapitlet har satsing på enhetskolen blitt gjennomført parallelt med at elever med lære- og tilpasningsvansker har blitt skilt ut fra den øvrige elevmassen og plassert i spesialinstitusjoner. En undersøkelse foretatt av Pihl (2005) av henvisningspraksis og utredning ved Pedagogisk-psykologisk tjeneste for Oslo i tidsrommet 1990–2000 viser at det var en overrepresentasjon av elever med minoritetsspråklig bakgrunn i spesialundervisningen.

Det er et åpent spørsmål hvorvidt denne overrepresentasjonen skyldes reelle lære- og/eller tilpasningsvansker eller utfordringer i skolen som følge av språkproblemer og isolasjon. Et viktig funn i undersøkelsen er tjenestens bruk av språk- og intelligens tester som er innrettet mot barn som har vokst opp i Norge med norske foreldre, og hvor blant annet ordforråd og begrepsforståelse inngår i testene. Intelligenstesting har en lang historie i spesialundervisningen i Norge, og elevens skåre på slike tester vil være utslagsgivende for mange typer hjelpetilbud og behandling. Samtidig kan det være uheldig at eleven på denne måten får en merkelapp som forteller at hun lider av generelle lærevansker, hvis dette faktisk ikke er tilfelle.

Undersøkelsen viser også at utredning og henvisning av minoritetsspråklige elever til spesialundervisning kan være gjort med tanke på å hjelpe eleven i en vanskelig situasjon der den ordinære skolen har lite ressurser til ekstraundervisning og oppfølging. Spesialundervisning kan derfor være ønsket eller endog anbefalt fra sakkyndiges side for å bøte på en generell ressursmangel, selv om sakkyndige er klar over at spesialundervisningen ikke først og fremst skal avhjelpe minoritetsspråklige elevers problemer.

Studier fra skolehverdagen

Forskere har gjennom nærstudier av skolehverdagen beskrevet utfordringene som skolen har i møtet med elever med forskjellig familiebakgrunn og kunnskapstradisjoner. Dette er ikke nye utfordringer for skolen, men med økt migrasjon, flere morsmål og tilvekst av elever underveis i utdanningsforløpet har denne utfordringen blitt mer kompleks. Flere forskere har påpekt at i et samfunn som Norge, med lang tradisjon for egalitære relasjoner, har de underliggende verdier og fortolkningsrammer blitt lite utfordret, de er blitt tatt for gitt eller vært normativt begrunnet. Dette skaper særlige utfordringer i møtet med økt mangfold. Under presenteres en del studier som omhandler flerkulturell skolehverdag. Disse studiene tematiserer imid-

²⁹ Fra 1993 har det norske læreplanverket hatt en felles del for grunnskolen og videregående skole. Læreplaner utgjør et eget forskningsfelt, og blir ikke behandlet nærmere i denne rapporten.

lertid i liten grad dialogarbeid og relasjonen hjem-skole. Foreldre ser i liten grad ut til å bli inkludert i tematikken i denne forskningen.

Marie Louise Seeberg har sammenliknet skolemiljøer i Norge og Nederland (Seeberg 2001). Hun viser at norske skoler underkommuniserer forskjeller ut fra en grunnleggende likhetsideologi, mens Nederland har en lang tradisjon i institusjonalisering av forskjeller. Seeberg viser for eksempel hvordan norsk og nederlandsk skole forholder seg til forskjeller i hudfarge. Ifølge Seeberg har nederlandsk skole og nederlandske elever større erfaring med å takle annerledeshet på grunn av skillet mellom protestanter og katolikker som det nederlandske samfunn har levd med i lang tid. Å snakke om forskjeller oppfattes dermed som legitimt, og forskjell takles gjennom en inkorporering av forskjellen. Norske elever, derimot, lærer å underkommunisere forskjeller som hudfarge og at forskjeller er farlige. Konsekvensen er at forskjeller blir håndtert gjennom homogenisering og assimilering. Et eksempel er at lærere bevisst unngår å nevne elevenes hudfarge og overhører eller irrettesetter elevene hvis de gjør det. En konsekvens av dette er at elevene lærer at forskjeller i hudfarge er negativt og farlig.

Elevenes tilegnelse av skolens verdigrunnlag drøftes av Hilde Lidén (2001, 2005). Gjennom undervisningen overføres sosiale og kulturelle ferdigheter i tillegg til de faglige. Skolen formidler dermed visse standarder, og gjennom dette naturaliseres et utvalg tradisjoner, riktige holdninger og levesett. På denne måten skapes et «vi», et fellesskap der andre tradisjoner og levesett enten blir oversett, tilføyd som kontrasterende eksempler eller betraktet som noe mangelfullt. Denne utvelgelsesprosessen er i stor grad usynlig, og også de maktrelasjonene som dette gjenspeiler. Men de ulike utgangspunktene som personer og grupper stiller med, er fortsatt virksomme for hva som foregår i samhandlingen. Hun påpeker at utfordringen for skolen i dagens Norge er å bli seg bevisst hvilke premisser som ligger til grunn for undervisning og samhandling. I forlengelsen av dette reiser det

seg spørsmål om hvordan variasjonsbredde og avgrensninger kan bli bestemt innenfor rammen av demokratiske prosesser.

Også Hagelund (2007) og Gitz-Johansen (2006) observerer i klasserommene at mange lærere setter absolutte krav og forventninger til elevenes oppførsel og prestasjoner, og at disse kravene ofte regnes som unødvendige å forklare fra lærernes side, fordi «slik gjør vi det her». Slike krav fører til konkrete kontakt- og hjelpetilbud overfor elever og deres foreldre for å øke forståelsen av skolen som institusjon og elevenes innsats i undervisningen.

Lutine de Wal Pastoor (2008) har studert hvordan elever tilegner seg kunnskap i skolen. Analysen av samtaleepisoder viser at misforståelser som oppstår, ofte er resultat av en uoverensstemmelse mellom lærerens implisitte antakelse om hva som er allmennkunnskap, og minoritetselevens manglende språklige og kulturelle bakgrunnskunnskaper. Dette får konsekvenser for minoritetselevens mulighet for å lykkes i skolen.

Den danske antropologen Laura Gilliam har gjennom et feltarbeid i en københavnsk skoleklasse undersøkt hva de etniske minoritetsbarnas erfaringer i skolen betyr for deres identitetsforståelser (Gilliam 2005, 2006). Studiet viser at erfaringen av ikke å være dansk og heller aldri kunne bli riktig «dansk», å bli oppfattet som utenlandske, muslimer og problematiske for skolen, former barnas identitetsforståelser. Særlig påvirkes muslimske gutters selvforståelse omkring en rekke negasjoner av det de opplever som den danske identitet: 'vi er ikke danske, vi er ikke kristne og vi er ikke godt likte og dyktige elever, men dårlige på skolen og bråkmake'. Gilliam undersøker denne selvforståelsen og hvorfor klassens muslimske gutter har endt opp med denne opposisjonelle identiteten og motstanden til skolen. Avhandlingen diskuterer skolens flerkulturelle politikk. Lærerne ønsker å handle etnisitetsblindt og behandle elever som individer. På tross av de gode intensjonene resulterer slike likhetsorienterte tilnærminger likevel i etniske og kjønnete

mønstre når det gjelder privilegier, disiplinering og problematisering som forankres i barnas identitet.

Studien viser hvordan alle barna i klassen tar det for gitt at barn som er innvandrere, utlendinger, muslimer eller arabere, bråker mest og klarer seg dårlig på skolen. Mange av guttene med etnisk minoritetsbakgrunn vender denne tilsynelatende negative identiteten til felles styrke og opposisjon mot skolen og ofte mot det danske samfunnet. De fleste lærere på skolen ser på de etniske minoritetsguttene som problematiske bråkmakere. Gilliams poeng er at når disse guttene ender i den samme posisjonen på tross av deres forskjellige kulturelle bakgrunn og de forskjellige nasjonale rammene de befinner seg i, kan ikke dette skyldes deres «kultur». Hun mener at forklaringen må finnes i de aktuelle sammenhengene og relasjonene barna befinner seg i, samt den kategoriseringen og konstruksjonen av selvforståelse som foregår her. Hun ser på hvordan skolen og lærere håndterer tilstedeværelsen av etniske minoritetsbarn, og på hva etniske minoritetsbarn så vel som etnisk danske barn erfarer i skolen sett fra deres posisjon og perspektiv.

Gilliam mener lærernes vurdering av det «kulturelle» i barnas bakgrunn er basert på en snever kulturforståelse. Kultur blir oppfattet som bestemte fellesskapers religion, tradisjon og normer, som kan skrelles av det underliggende universelle mennesket, og ikke som de betydninger og praksiser som tilegnes og konstrueres gjennom erfaringer, og derfor danner grunnlag for all atferd og forståelse. De etniske minoritetsbarna erfarer i skolen at de, til tross for lærerens ønske om å behandle alle likt, er annerledes, og at skolen, på tross av sine flerkulturelle idealer, først og fremst er et dansk sted, hvor danske normer gjelder. Ved at lærerne oppfører seg som om de er etnisetsblinde, kommer skolens dominante kultur uvergelig til å utgjøre de normer og standarder som de etniske minoritetsbarna hele tiden blir målt mot. Dette fører til at barnas kulturelle praksis og forståelser fremstår som feilaktige og problematiske. De etniske

minoritetsguttenes atferd opprettholder en ond sirkel av kulturell marginalisering, stigmatisering, negativ selvidentitet, opposisjon og spesifikke maskulinitetsformer. Læreren inngår i sirkelen gjennom sin stigmatiserende problematisering av guttene, som dels er begrunnet av deres reelle atferd, men også av hvordan denne atferden fortolkes på bakgrunn av deres kjønn og etnisitet. Når etnisk danske gutter forstyrrer undervisningen, blir det ikke forstått på samme måte. Og dette forstår barna. De etnisk danske guttenes bråk utfordrer ikke deres oppfattelse av at det er muslimske innvandrere som lager bråk. Dette handler om at etniske danske gutter dels lager bråk på en annen måte, dels at de blir oppfattet forskjellig; de kjenner de kulturelle kodene bedre, vet når de skal stoppe osv. De muslimske innvandreguttenes stigmatiserte posisjon betyr at de dyrker deres fellesidentitet som muslimer, fellesidentitetens religiøse og ofte politiske grensdragninger, og hva det betyr i deres aktuelle situasjon; nemlig å lage bråk og være i opposisjon til skolen og til det danske.

Den danske forskeren Dorthe Staunæs har gjort feltarbeid i to 7. klasser ved to skoler i utkanten av København (Staunæs 2004). Staunæs mener at det i den offentlige debatten, i forskningsarbeid og i hverdagens samtaler, er to fortellinger som gjentas, og som har blitt gjentatt i de siste 20 årene når det gjelder den multietniske elevgruppen. Den første er det hun kaller *den store bekymringshistorien* hvor elever med etnisk minoritetsbakgrunn, «de fremmede», er upassende. Deres kultur anses for ikke å passe inn, og de blir ofte sett på som om de mangler noe eller ikke er samme sted som «oss». Den andre fortellingen er *den store negasjonshistorien* hvor det pekes på etnisk, kulturell og kjønnforskjellighet, men hvor forskjellighetene antas å være irrelevante for det som skal foregå. Det er snarere et spørsmål om «interesser» eller «kompetanser» som oppfattes som individuelle og nøytrale størrelser. I *negasjonshistorien* underkjennes betydningen av forskjeller. I begge disse fortellinger ligger en oppfattelse av sosiale kategorier som

stabile, enhetlige størrelser som individer har, og bærer med seg. Staunæs utfordrer dette synet på identitet og sosiale kategorier. Hun er opptatt av hvordan etnisitet og kjønn på forskjellig vis blir til i skolen hver dag gjennom de tolkningsrammer som skolens aktører forstår seg selv og hverandre gjennom. I et slikt perspektiv er ikke etnisitet og kjønn noe man er, men noe man gjør og skaper hver dag. Staunæs argumenterer for at skolen på ingen måte er kjønnsnøytral. Kjønn er derimot et grunnleggende organiserings- og selekteringsprinsipp i skolen. Så vel lærere som elever er med på å (re)produsere og spille ut kjønnsforskjeller i klasserommet, påpeker Staunæs. Skolen omtales ofte som en nøkkel til integrasjon, men forskningen påpeker at «integrasjonsnøkkelen» åpner forskjellige dører alt etter hvem som bruker den. Skolelivet er mer differensiert enn likhetsidealet umiddelbart antyder, og kjønn og etnisitet er to aspekter som vever seg ganske tydelige inn i differensieringssporene. Skolen er med andre ord ikke bare en møteplass for barn med medbrakte forskjeller, den er også et rom for tilblivelse av forskjellighet og subjektivitet.

Med utgangspunkt i sitt feltarbeid ved de to skolene finner Staunæs at en nedtoning av bestemte temaer i skolens politikk og praksis følges av betoning av samme tema i det levde liv. På den ene skolen nedtones etnisk diversitet og annerledeshet i skolens politikk og praksis; samtidig forekommer det en betoning av nettopp etnisitet i det levde liv. Ved den andre skolen fokuseres det i større grad på etnisitet, mens kjønn og seksualitet nedtones. På denne skolen blir nettopp kjønn og seksualitet spesielt sentralt i elevenes levde liv.

Sosiologen Anniken Hagelund nærmer seg spørsmålet om flerkulturell pedagogikk fra en annen vinkel. I artikkelen *But they are Norwegians! Talking about culture at school* (2007) reflekterer hun over hvordan det ved skolen hun har gjort feltarbeid i, har vokst frem en tradisjon for å vise frem mangfoldet som elevene representerer. Dette uttrykkes bl.a. ved å dekorere klasserom og fellesarea-

ler med flagg fra alle verdenshjørner, ved at elevene oppfordres til å opptre i nasjonale festdrakter og bringe med seg tradisjonelle retter fra foreldrenes eller besteforeldrenes hjemland ved skolens festdager. FN-dagen den 24. oktober markeres flere steder med barnetog, flagg og sanger som en slags internasjonal 17. mai-feiring. Ved å understreke disse ulikhetene vil skolene avmystifisere og alminneliggjøre det som er annerledes. Det kan innvendes at de stadige og rituelle gjentakelsene kan gi et fastlåst bilde av forskjellene mellom elevgruppene. Spørsmålet Hagelund stiller i artikkelen, er: Når slutter barna å være fra «der borte» og begynner å være fra «her hjemme»?

Marianne Hedegaard, dansk professor i psykologi, har intervjuet unge med tyrkisk bakgrunn om hvordan de opplevde skolen og hvordan deres familiebakgrunn kunne forenes med skolens krav (Hedegaard 2003). Hedegaard argumenterer for at de unge som klarer å leve med forskjellighetene mellom hjemmeliv og skoleliv, også kan klare å skape en sammenheng og mening i sin tilværelse og orientere seg mot kapasiteter og styrker som er viktige for deres fremtidige utvikling av et godt liv. Videre peker hun på at et av de områdene som bidrar til at de unge kan føle seg utenfor og ensomme, er når skolens og foreldrenes krav kommer i konflikt. Måten skolen og lærerne takler den konflikten unge med innvandrerbakgrunn befinner seg i når de ikke får lov til å være med på leirtur, delta i svømming eller på fester, er med på å prege tilværelsen for den enkelte elev langt ut over de spesifikke begivenhetene. For de elevene som har vært utsatt for press fra både skole og foreldre, for eksempel i forbindelse med turer, og som ikke møter forståelse og støtte fra noen av sidene, blir følelsen av ensomhet og av å være annerledes dominerende. Hedegaard viser hvordan jenter og gutter løser motsetningene forskjellig. Jentene møtte motsetningene i større grad gjennom å holde de to verdenene atskilt. Guttene derimot ser ut til å slite med konflikter og problemer i de tidlige skoleårene, men klarer etter hvert å finne en løsning som fungerer både på skolen og hjemme.

Når det gjelder kjønn, etnisitet og skoleresultater, viser nyere studier både fra Norge og Sverige at de sterkere prestasjonene som gjør seg gjeldende blant jenter sammenliknet med gutter, også gjenspeiles blant elever med innvandrerbakgrunn. Det nyeste norske arbeidet er Bakkens artikkel *Er kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner avhengig av klassebakgrunn og minoritetsstatus?* (2008), som sammenholdt med funn fra samme forfatter fra 2003 (se litteraturliste) kan tyde på en positiv utvikling blant elevene i den norske skolen. Högdins doktoravhandling *Utbildning på (o)lika villkor* (2007) viser til resultater fra det svenske skoleverket i 2001 som ikke bare slår fast at jenter med innvandrerbakgrunn gjør det godt i den svenske skolen sammenliknet med gutter med samme bakgrunn, men at disse jentene også gjør det bedre enn gutter med svensk bakgrunn. Denne tendensen kan man også lese ut av Bakkens arbeid, men resultatene nyanseres i større grad med hensyn til foreldres utdanningsbakgrunn og dessuten i avstanden mellom gutter og jenters prestasjoner.

For begge land gjelder at jentene oppgir å engasjere seg mer i skolearbeidet enn guttene. Fra begge land er det også kjent at foreldres engasjement i barnas utdanning øker barnas skoleprestasjoner, og fra svensk hold viser det seg at jentene med innvandrerbakgrunn mottar mindre hjelp og at deres foreldre er noe mindre engasjert i deres utdanning enn i guttenes. Jentene på sin side oppgir å motta mye støtte fra lærerne, og Högdin spør om lærerne her kompensere foreldrenes manglende engasjement. Det nyeste norske arbeidet om foreldres engasjement i barnas utdanning er *Foreldreinvolvering i skolen* (Karlsen 2007), men forfatteren av studien understreker at antallet minoritetsforeldre i undersøkelsen er lite. Det er også viktig å understreke at det kan være forskjeller mellom norske og svenske undersøkelser både når det gjelder utvalg og spørreskjema som skal undersøke slike forhold, og at de derfor ikke nødvendigvis er fullt sammenliknbare. Både Högdin og Bakken viser til studier som foreslår kjønnsroller

og kjønnsidentitet som en mulig forklaring på forskjellene mellom kjønnene når det gjelder skoleprestasjoner, forståelser som igjen kan være forbundet både med klassebakgrunn og med etniske minoriteters tradisjonelle ideer om maskulinitet og femininitet. Bakken bemerker at mye av denne forskningen dreier seg om gutter. Han etterlyser følgelig mer forskning på betydningen av jenters kjønnsidentitet når det gjelder læring, og advarer generelt mot kjønnsstereotyper på bakgrunn av slike forskjeller, fordi årsakene til forskjellene i skoleprestasjoner for elever med innvandrerbakgrunn synes å være sammensatte. Én vei ut av dette er å forske mer på forskjellene innad i kjønnskategoriene.

Foreldre som finner at skolen ikke svarer til deres verdigrunnlag, kan eventuelt velge en privat skole for deres barn, jf. menneskerettsloven § 2 nr. 2. Skolene skal drive virksomheten ut fra et særlig livssynsgrunnlag eller pedagogiske ideer. I Norge finnes det en lang tradisjon med friskoler forankret i bl.a. ulike kristne menigheter. Tidlig på 2000-tallet ble det opprettet en muslimsk skole i Oslo, men denne ble nedlagt etter kort tid. I Sverige finnes det imidlertid lengre tradisjoner med muslimske friskoler. De siste årene har det kommet flere studier av muslimske skoler og islamsk utdanning, der spørsmålet om hvorvidt muslimske skoler bidrar til eller motvirker politiske mål som integrering og mangfold, diskuteres. Francia (1999) viser at kommuner vanligvis motsetter seg etablering av muslimske friskoler ved å henvise til segregering (se også Johansson 1999 og Carlbom 2003). Andre forskere ser etablering av egne institusjoner som et tegn på integrasjon (Svanberg og Weserlund 1999). I en svensk studie har Åsa Aretun (2007) analysert skoletilværelsen med utgangspunkt i elevenes situasjon. Skolen kjennetegnes av en dobbelt oppdragelses- og utdanningsstrategi. Den religiøse oppdragelsen var farget av et tradisjonelt oppdragelsesideal. I undervisningen ble det formidlet væremåter med henvisning til muslimsk kultur og tradisjon, som gjenspeilte barnas familieliv. De tradisjonelle verdiene, kjønnssegregering og aldershierakiet ble

aktualisert på skolen bl.a. gjennom de mange søskenrelasjonene mellom elevene. Samtidig ble barnas selvforståelse formet gjennom skolens formidling og praksis, som kan betegnes som et «modernistisk» oppdragelsesideal. Målet her var å utvikle og kvalifisere barn til medborgerskap i det svenske samfunnet. Studien analyserer også det sosiale samværet barna imellom og hvordan dette bidro til å utvikle dem til selvstendige personer, til dels i motstrid til de voksnes dannelsesprosjekt. Aretun argumenterer for at den etnosentrisme som kjennetegner friskolen i måten å omtale det svenske samfunnet på, skaper utrygghet for barna i hverdagen. Skolen og foreldrenes argument har vært å beskytte barn mot en antimuslimsk verden, men ved at de blir svært tydelige som tilhørende et muslimsk fellesskap i det sosiale landskapet, utvikles en dikotomisering mellom dem og de andre beboerne i lokalsamfunnet. Dette illustrerer hvordan voksnes ønske om å forme barn kan ha uoversiktlige konsekvenser. Studien viser at voksenverdenen ikke fremstår med ett budskap, men er grunnleggende heterogent og med meningsskiller som gjør at sosialisering langt fra blir en rettlinjert prosess. Barn anvender seg av motstridende normer for egne sosiale mål som ikke samsvarer med de voksnes, noe som innebærer at deres aktørskap blir mer tydelig. De kan dermed innenfor rammene av en muslimsk skole skape seg muligheter for sosial autonomi. Elevene og deres foreldre var utdanningsmotiverte, og friskolen bidro til at elevene klarte seg godt i utdanningssystemet, noe som kan resultere i at de blir godt integrert i det svenske samfunnet på sikt.

Dialogarbeid i skolen

Hvordan fungerer samarbeidet, både formelt og uformelt, mellom hjem og skole? I hvilken grad er det anledninger for å drøfte verdiforskjeller og konflikter, og da særlig spørsmål knyttet til kjønn og etnisitet i skolehverdagen? Som nevnt ovenfor inkluderes foreldres stemmer i liten grad i studier av den flerkulturelle skolehverdagen. Her presenteres noen forskningsarbeider og prosjekter der tema er samarbeid og dialog mellom hjem og skole.

Hjem og skole er gjensidig avhengig av hverandre i barnas oppvekst, og de har en felles oppgave når det gjelder barns læring og utvikling. En forutsetning for godt samarbeid er god kommunikasjon. De nasjonale målene for samarbeidet hjem og skole understreker særlig betydningen for god kontakt og kommunikasjon med foreldre til elever fra språklige og kulturelle minoriteter. Samarbeidet skal gi gjensidig støtte, motivasjon og rettleiding – også om situasjonen til eleven utenfor skolen når det har noe å si for opplæringen.

Dialogarbeid inngår i samarbeidet mellom hjem og skole. Hovedfunnet i en kartleggingsundersøkelse om samarbeidet mellom hjem og skole (Nordahl 2000) konkluderer imidlertid med at samarbeidet i grunnskolen bærer preg av mye relevant informasjon og lite dialog, drøftinger og medbestemmelse. Foreldrene har liten eller ingen innflytelse på virksomheten i skolen. Dette er ikke i samsvar med de nasjonale målene om at skolen og foreldrene sammen skal bistå i barns utvikling, og at samarbeidet skal baseres på gjensidighet og likeverd. Dette skyldes at den reelle makten ligger i skolen og hos lærerne. Studien viser også at desto eldre elevene blir, i desto mindre grad er samarbeidet i samsvar med nasjonale målsettinger. Særlig på ungdomsskolen er foreldremedvirkningen lav. Undersøkelsen påpeker at ungdommer i slutten av grunnskolen er i en utviklingsfase der det kan være gode grunner for at foreldre og skole samarbeider. Det kan derfor være desto større grunn til å vektlegge dette samarbeidet.

Norut-rapporten *Foreldreinvolvering i skolen* (Karlsen 2007) viser at når det gjelder samarbeid i spørsmål som ikke er eksplisitt faglige, kunne foreldre ofte tenke seg et større engasjement fra skolens side i barnas trivsel. Lærerne på sin side har en klar oppfatning om at foreldrene ikke vil sette pris på innblanding i sine egne eller i elevenes privatliv, og det eksisterer derfor en avstand mellom foreldre og lærere som representanter for den viktigste profesjonen i skolen. Disse spørsmålene har ikke brakt frem særskilte resultater

for foreldre med minoritetsspråklig bakgrunn, men det kan være grunn til å spørre om avstanden fra skolens side også kan gjøre seg gjeldende i kulturelle og verdimeslige konflikter som regnes å tilhøre elevenes privatsfære.

I boka *Skolebarn og skoleforeldre* (Ericsson og Larsen 2000) gis en inngående analyse av hvordan skole-hjem-samarbeidet erfares av foreldre, barn og lærere. Den baserer seg på en kvalitativ studie av 39 familier med barn i grunnskolen, inklusive familier med innvandrerbakgrunn. Studien får frem hvordan skolen setter krav til barnas hjemmeliv. Skolens lange arm inn i privatlivet kan betraktes som en form for «pensumisering» av familielivet. Det er en stor arbeidsoppgave å ha et barn i skolen, og foreldrenes innsats består i å bidra til at barna stiller funksjonsdyktige på skolen hver dag. Studien understreker imidlertid at dagens ulike familieformer og familiestrategier ikke nødvendigvis oppfyller dette på en slik måte som skolen forventer, men at skolen setter krav til og vurderer hjemmene ut fra den felles normen. Studien viser også hvordan barna selv har et tilnærmet informasjonsmonopol i forholdet mellom hjem og skole.

Når det gjelder migrantfamiliene, finner Ericsson og Larsen det lite dekkende å betrakte disse som en felles kategori. De finner det mer hensiktsmessig å dele innvandrereforeldrene inn i kategorier ut fra strategiene de bruker i møtet med skolen. De tre kategorier foreldre de finner, er: foreldre med en hjemlandsvendt strategi, de som har en tolandsstrategi og de som har en norskvendt strategi. Forfatterne stiller spørsmål om foreldrene og skolen har samme prosjekt for hva barnet skal lære og oppdras til, og om de har et felles syn på hvordan ansvar for opplæring og oppdragelse skal fordeles mellom dem, og dermed forståelse for samarbeidet. De finner at i en hjemlandsvendt strategi blir foreldrenes oppdragelse en motvekt mot norsk påvirkning i skolen, og garantien for at barnet blir som de ønsker. I en tolandsstrategi gir foreldre skolen ansvar for å påvirke barna i norsk retning og ferdigheter, mens de selv ivaretar opplæring i

språk og kulturell forankring. Sammenføringen blir foreldrenes ansvar. En norskvendt strategi gir skolen ansvar for oppdrager- og verdiformidling, i tillegg til faglig opplæring, og er i større grad i overensstemmelse med integreringspolitikken. Forståelsen av skolens ansvar i oppdragerprosjektet og forventninger til samarbeidet og dialog om dette varierer dermed bl.a. ut fra hva slags fremtidsstrategier familiene har.

I UDI-rapporten *Rapport om rasisme og diskriminering* påpekes det at det eksisterer lite forskning som kan belyse hvordan samarbeidet mellom skole og innvandrerforeldre fortøner seg i Norge (UDI 2002:81). Selv om det de senere år er gjort noe mer forskning, er dette fremdeles et underbelyst felt. Det meste som er skrevet om hjem-skole-samarbeid og dialogprosjekter, er på grunnskolenivå. Foreldrenes posisjon i videregående skole gjenspeiler elevenes økende uavhengighet og autonomi. Det finnes svært lite forskning på foreldresamarbeid på dette skoletrinnet.

Rapporten *Gode modeller for hjem-skole-samarbeid i flerkulturelle miljøer* (Statens utdanningskontor 2001) har hentet inn erfaringer med samarbeid mellom skole og hjem fra 22 grunnskoler med ulik andel minoritetsspråklige elever og med forskjellig geografisk beliggenhet. Rapporten er basert på kun skolens erfaringer, ikke foreldrenes, da det ifølge rapporten var vanskelig å få minoritetsspråklige foreldre i tale om deres erfaringer. Skolens erfaringer var at samarbeidet mellom hjem og skole var mangelfullt, men at mange tiltak var iverksatt for å løse dette problemet. Videre peker rapporten på:

- Behov for økt skolering av lærere.
- Minoritetsforeldre har generelt sett større informasjonsbehov enn andre foreldre.
- Den personlige kontakten med muntlig kommunikasjon er viktigere enn å bruke ressurser på å oversette skriftlig materiale, da mange av foreldrene er analfabeter.
- Mange av skolene brukte tolk på foreldremøtene. Det fører til at møtene blir lange, kjedelige og oppstykkede, ifølge lærerne. Noen skoler delte foreldremøtene i to,

første del på norsk og andre del delt inn i språkgrupper med morsmåls lærer/tolk, mens noen få skoler har prøvd ut språkhomogene foreldremøter på tvers av klasser og trinn. Skolene hadde positive erfaringer med disse løsningene.³⁰

- Aktivitet er stikkord for vellykket foreldre-deltakelse. Dersom foreldrene kan bidra med noe eller delta i felles aktiviteter, så møter de i større grad opp.
- Skolene i indre Oslo øst har hatt større fokus på helhetstenkning. Her trekkes prosjekter som Carpe Matres (Grip mødrene), opprettelse av en «meklerstilling» ved Gran skole og Ressursbanken frem.
- Skolen som tilholdssted også utenfor vanlig skoletid – for eksempel at man kan leie skolen i forbindelse med ulike arrangementer.

Foreldreutvalget for grunnskolen (FUG) drev prosjektet «*Minoritetsspråklige foreldre – en ressurs for elevenes opplæring i skolen*» (2002–2004) på oppdrag fra det daværende Utdannings- og forskningsdepartementet. Hovedmålet med prosjektet var at foreldre med minoritetsbakgrunn skal få økt trygghet og styrke i sin rolle som foreldre slik at barna kan fungere godt i et flerkulturelt samfunn. Det har også vært et mål å styrke samarbeidet mellom hjem og skole. Prosjektet var i utgangspunktet knyttet til grunnskolen, men i noen kommuner ble også videregående skoler tatt med i prosjektet. Det ble arbeidet med å øke minoritetsspråklige foreldres deltakelse på foreldremøter i tillegg til etablering av MIR (minoritetsspråklige foreldrenettverk) og mødregrupper. Norut-rapporten *Evaluering av prosjektet «Minoritetsspråklige foreldre – en ressurs for elevenes opplæring i skolen»* (Bæck og Kileng 2005) konkluderer med at foreldrene er godt fornøyd med tiltakene og mener at de gjennom tiltakene er blitt bedre kjent med skolen, lærerne og barnas skole-

³⁰ Norut-rapporten *Evaluering av prosjektet 'Minoritetsspråklige foreldre – en ressurs for elevenes opplæring i skolen'* (Bæck og Kileng 2005) peker imidlertid på at flere minoritetsspråklige foreldre opplever det å arrangere egne foreldremøter for minoritetsspråklige foreldre som stigmatiserende. Gode modeller for hjem-skole-samarbeid i flerkulturelle miljøer baserer seg kun på lærernes erfaringer, ikke foreldrenes.

hverdag. Også lærerne vurderer prosjektet positivt. Den største gevinsten for lærerne ser ut til å være bevisstgjøringsprosessen som dette prosjektet har ført med seg. Det fremkommer imidlertid verken av Norut-rapporten eller sluttevalueringen av prosjektet (Rambøll Management 2007) i hvilken grad disse forane er blitt benyttet til dialogarbeid i forbindelse med verdikonflikter og problematikk knyttet til tvangsekteskap.

Foreldreutvalget for grunnskolen har også utviklet en håndbok, *Broer mellom hjem og skole* (2005), med konkrete eksempler på hvordan skoler har fått til godt samarbeid mellom minoritetsspråklige foreldre og skole. Det gis råd om hvordan skolen skal bedre kontakten med foreldrene og få foreldre til å komme på foreldremøter. Her tas imidlertid i liten grad eventuelle verdikonflikter opp.

Det inntrykket vi sitter igjen med, er at hjem-skole-samarbeid i grunnskolen i stor grad handler om lesetrening, språkutvikling, og om hvordan få kontakt med foreldre og få foreldre til å komme på foreldremøter o.l., og i mindre grad om dialogen mellom skole og foreldre når det gjelder verdikonflikter knyttet til oppdragelse, livssyn og livsvalg.

Minoritetsspråklige foreldres forståelse av skolen og skolens forståelse av minoritetsspråklige foreldre

Hva sier forskning om minoritetsspråklige foreldres forståelse av skolen og av skolens forståelse av foreldrenes tradisjoner og verdier? Som nevnt ovenfor inkluderes foreldres stemmer i liten grad i studier av den flerkulturelle skolehverdagen. Her presenteres forskningsarbeid hvor foreldrene og familielivet i større grad er inkludert.

Sissel Østberg, som har studert religion og hverdagsliv blant norsk-pakistanske barn og unge i Oslo, fremhever at muslimske foreldre stort sett er positivt innstilt til den offentlige norske skolen (Østberg 2003). De ønsker at barna skal gå på skolen, og at de skal gjøre det bra. Barna ble oppfordret til å jobbe

hardt, og mulighet til å bli velutdannet ble nevnt som en av grunnene til å bli i Norge. Samtidig peker Østberg på at foreldrenes verbale støtte til norsk skole ikke alltid ble fulgt opp i praksis. En del foreldre unngår for eksempel foreldremøter hvis mulig. Østberg beskriver videre skolen, ved siden av hjemmet og moskeen, som den viktigste sosialiseringarenaen for barna. Skolehverdagen er full av uformelle forbindelser til en verden utenfor skolen. Østberg beskriver barna som sterkt knyttet til skolen, og at nærheten til læreren er meget sterk, spesielt blant de yngste barna. Når det gjelder kulturell og religiøs annerledeshet, beskriver Østberg at barnas stolthet over for eksempel å klare å faste under ramadan, blir møtt med en skeptisk holdning av skolen. Hun skriver at enten har skolens negative holdninger ingen betydning i det hele tatt, eller så virker den indirekte forsterkende på deres bevissthet om å være annerledes. Også i studiene til Jacobsen (2002), Aarset (2006) og Førde (2006) vises det til eksempler på hvordan unge med muslimsk bakgrunn møtes med liten forståelse fra skolen når de begynner å bruke hijab.

I sin bok *Islam, muslimer och den svenska skolan* (2000) tar Jonas Otterbeck opp forholdet mellom islam og den svenske skolen. Otterbeck peker på at det for mange i skolen er et problem at muslimer viser til religiøse forestillingsverdener. Møte med en religiøs symbolverden fører til at lærere blir usikre, skriver Otterbeck. Otterbeck mener det er viktig å ha en forståelse av at religion er i kontinuerlig endring. Islam er ikke en ferdig størrelse som elevene og deres foreldre slutter seg til, og som skolen respekterer eller ikke, men noe som er foranderlig og gjenstand for uenighet «innad», fremhever Otterbeck. Skolens utfordringer blir dermed ikke mindre krevende, for hvilke versjoner av religionen skal skolen respektere? Hvordan skal skolen forholde seg til at kampen om å definere hva som for eksempel er og skal være en god muslim, pågår i skolehverdagen, og at skolen ikke kan unngå å ta stilling? Otterbeck beskriver en scene fra en svensk skole der en gutt med muslimsk bakgrunn tar

en pølse i matsalen, hvorpå en av matpersonalet roper til gutten at han ikke skal spise pølse for han er muslim. Matpersonalet løper etter gutten og får til slutt tatt fra ham pølsen. Otterbeck stiller her spørsmål ved hvem som i siste instans bestemmer hva gutten skal spise? Foreldrene, matpersonalet eller gutten selv?

Aktuelle verdikonflikter

I de senere årene har en del foreldre ønsket barna fritatt fra undervisningen med begrunnelse i religiøse og/eller kulturelle tradisjoner. Dette gjelder blant annet deltakelse i obligatorisk svømmeundervisning og KRL-faget. Skolen har også blitt involvert i konflikter som barn og særlig unge har med foreldre angående egen autonomi, deltakelse i fritiden og med tanke på fremtiden.

Ett område der verdikonflikter mellom hjem og skole har oppstått, er jenters deltakelse i deler av undervisningen som jentenes foreldre og/eller jentene selv finner upassende, ubehaglig eller utrygt. Dette gjelder blant annet felles gym og/eller svømmeundervisning for gutter og jenter, dusjing uten klær etter gym, leirskoler med overnatting, i tillegg til påkledning. Her ligger det en potensiell konflikt mellom skolens likestillingsprosjekt og enkelte foreldres kjønns-spesifikke oppdragelse. Skolen skal som offentlig institusjon bidra til likestilling mellom kjønnene (se f.eks. NOU 2007: 6 *Formål for framtida*). Det foreligger lite konkret politikk om mulige konflikter mellom etnisitet og jenters rettigheter i skolen. Et forbud mot bruk av religiøst motivert hodeplagg i skolen var vært diskutert den senere tid, bl.a. ut fra en begrunnelse om likestilling. I den nyeste stortingsmeldingen om integreringsspørsmål, *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse* fra Kommunal- og regionaldepartementet (2004) understrekes det at det ikke har vært vanlig å regulere verken elevenes påkledning eller bruk av religiøse symboler i norsk skole, og at det ikke foreligger dokumentasjon på at bruk av slike hodeplagg er et problem for opplæringen i skolene i Norge i dag. Videre står det:

Regjeringen mener at det er uakseptabelt hvis jenter og kvinner blir tvunget til å bære hodeplagg. Et forbud mot bruk av religiøse hodeplagg vil imidlertid ikke være en god løsning. Forbud risikerer å skape avstand, sterkere motsetninger og konflikter, og kan styrke religiøs fundamentalisme. Både det å forby og det å tvinge noen til å bære hodeplagg begrenser jenter og kvinners rettigheter og valgfrihet. Et forbud vil derfor ikke bidra til mer selvbestemmelse og likestilling for kvinnene. Tvert imot kan det hindre muslimske jenter og kvinner i å delta i offentlig skole og på arbeidsmarkedet (Kommunal- og regionaldepartementet 2004:24).

Nyere artikler om hijab-debatten, dog ikke begrenset til skolen, finnes bl.a. i boka *Hijab i Norge* (Høstmølingen 2004). Et forbud mot å bære heldekkende ansiktsslør (niqab) i skolen ble utredet av Justisdepartementet i 2007 på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet etter at skoler i Oslo ønsket å innføre en slik ordning. Lovavdelingen i Justisdepartementet konkluderte med at pedagogiske hensyn (nødvendigheten av å kunne se elevens ansikt i kommunikasjonen i undervisningen) berettiget et forbud mot alle typer plagg som skjuler ansiktet helt eller delvis, og at dette ikke kom i strid med nasjonalt eller internasjonalt lovverk som Norge er underlagt. Lovavdelingen bemerket i sitt brev til Kunnskapsdepartementet at «Selv om forbudet er generelt utformet, kan det tenkes at det vil ramme én bestemt gruppe, muslimske jenter, i så stor grad at det kan reises spørsmål om det kan sies å innbære en indirekte diskriminering», men understreket samtidig at en slik saklig forskjellsbehandling ikke vil stride mot konvensjonsvernet mot diskriminering. Det norske forbudet har en parallell i Sverige, diskutert av Hillborn med tittel *Flickor med burqa/niqab i skolan* (2003).

I forskningen om minoriteter i skolen blir likestilling diskutert med utgangspunkt i dilemmaet mellom forbud og rettigheter, som utdraget fra stortingsmeldingen gjengitt ovenfor viser. På den teoretiske siden drøftes

universelle menneskerettigheter som for eksempel religionsfrihet mot kvinners rett til frihet fra undertrykkelse. Spørsmålet om kjønn, likebehandling og rettigheter er teoretisering over disse emnene som ikke nødvendigvis er forbundet med skolen. Like mye kan de samme spørsmålene diskuteres omkring demokratiet, eller i skjæringspunktet som oppstår mellom offentlige og private sfærer i samfunnet. Antropologen Tordis Borchgrevink gjengir i *Likestilling. Det flerkulturelle demokratiets hodepine* (2002) flere internasjonale forskeres syn på motsetningene mellom liberal sekularitet og islam, og formulerer selv dilemmaet i form av et todelt spørsmål: Er det legitimt for en stat å tvinge sine liberale verdier på ikke-liberale grupper? Og kan man på den annen side la være? Spørsmålet har også relevans for skolen. Er det legitimt at skolen påtvinger minoritets elever sine normer om at gutter og jenter skal undervises sammen? Og omvendt: Hvilke hensyn blir oversett dersom skolen ikke gjennomfører en likebehandling av alle elevene?

Hva gjør skolen når konflikten ikke ligger mellom foreldres oppdragelsespraksis og skolens likestillingspolitikk, men mellom elevene? Hvordan forholder for eksempel skolen seg til at jenter som ikke bruker hijab, eventuelt kan bli trakassert av andre muslimske barn? Dette er et aktuelt tema i Inger-Lise Liens analyser av skolehverdagen i indre Oslo øst (Lien 2002). Dette er skoler hvor de etnisk norske elevene er i mindretall, og der elevene, ifølge Lien, domineres av en «æresmoral» som blant annet har resultert i en sterk kyskhetsnorm for jenter. Lien knytter ikke denne moralen spesielt til muslimske barn, men jentenes strategier for å bevare et godt rykte preges av kjønnssegregering og anstendig påkledning «etter muslimsk kleskode» (ibid.:260). Hos Lien gjelder bekymringen jenters utsatthet for seksualisert trakassering og horestempel, ikke majoritetens kulturelle dominans.

Mens det finnes en egen disiplin av forskning som tar for seg de overgripende teoretiske spørsmålene med eller uten referanse til skolen, er det færre studier som viser hvor-

dan slike spørsmål blir løst i skolen. I forskning om praktiske forhold i skolen vil den teoretiske tilnærmingen danne bakgrunn for en diskusjon av hvordan skolemyndighetene løser problemstillinger knyttet til kropp og påkledning, atskillelse av gutter og jenter i undervisningen – for eksempel i svømmeundervisningen, og at jenter holdes borte fra sosiale tiltak på kveldstid, for eksempel fester i skolens eller klassens regi.

Siden det ikke eksisterer noen uttalt statlig politikk på området, løses slike spørsmål lokalt i skolen. Her vil det selvsagt være store variasjoner, fordi noen skoler har få eller ingen elever med innvandrerbakgrunn, mens det andre steder er mange slike elever. Elevenes landbakgrunn er også ventet å ha betydning for hvor sentrale slike spørsmål er i undervisningen. Det er derfor vanskelig å si noe entydig om hvordan disse forholdene arter seg i skolen som helhet.

Ifølge UDI-rapporten *Rapport om rasisme og diskriminering* (2002) forteller muslimer om varierende praksis og uklare retningslinjer når det gjelder godkjenning av gymtøy og dusjing for muslimske elever. Tilsvarende forhold beskrives i studier fra 1990-tallet (se Larsen 1996 og Opsal og Skauge 1996). Det er interessant at ansatte ved den muslimske skolen *Urtehaven friskole*, da denne fungerte, anså at islam ikke krever atskilt kroppsøving for gutter og jenter, slik mange muslimske foreldre ber om i den offentlige skolen (Loe 2004). Dette kan tyde på at årsakene til konflikter mellom skole og foreldre i slike spørsmål innebærer mer enn konflikter over religiøse tolkninger.

Svenske Högdin (2007) gjorde i forbindelse med sin doktoravhandling en undersøkelse der hun spurte elever om de fikk delta i svømmeundervisningen og seksualundervisningen, og om foreldrene ga dem lov til å være med på klasseset eller skolefester. Tidligere studier har vist at foreldre til jenter med innvandrerbakgrunn i større utstrekning hindrer dem fra å delta i slike aktiviteter sammenliknet med andre grupper elever, noe

som gjenspeiles i Högdins utvalg. Her fremgår det dessuten at også gutter med innvandrerbakgrunn opplever restriksjoner, men i mindre grad enn jentene.

KRL-faget

Kristendoms-, religions- og livssynsfaget (KRL) ble gradvis innført i grunnskolen fra skoleåret 1997–98. I videregående skole gis faget religion og etikk, som ikke har vært gjenstand for samme debatt som KRL-faget. Siden KRL-faget ikke berører videregående skole, vil vi her bare kort gjøre rede for sentrale konfliktlinjer ved innføringen og utviklingen av faget fordi det så tydelig viser avveiningene mellom fellesskapsløsninger og særordninger for elever med religiøs minoritetsbakgrunn i skolen.

KRL-faget erstattet det tidligere kristendomsfaget i grunnskolen. I den offentlige utredningen som la grunnlag for utviklingen av faget, NOU 1995: 9, ble det lagt stor vekt på at religion kan ha stor betydning både for den enkeltes identitet, og for samfunnet som bærer og formidler av verdier. Dette ble fremstilt som en motvekt til det utredningen beskrev som normoppløsning og fragmentering av samfunnet. Videre ble det gjort rede for kristendommens betydning i norsk historie og kulturarv. Det er interessant at denne første utredningen bare i liten grad diskuterte betydningen av nyere innvandring i forhold til det nye faget. Utredningen slo fast at det nye faget ikke er konfesjonsbundet, det vil si at det ikke gir opplæring i én bestemt tro. Dette begrunnet utvalget med at Kirken siden 1969 har hatt ansvaret for sin egen dåpsopplæring, mens dette tidligere var en del av den offentlige skolens oppgave. Nettopp spørsmålet om konfesjonsbinding har etter dette vært kjernepunktet i debatten om fritak fra faget, som har vært det mest problematiske både for religiøse minoritetsgrupper og for tilhengerne av sekulære livssyn.

Utviklingen av faget har delvis vært drevet frem av rettssakene om fritak og fagets innhold, delvis på bakgrunn av forskning. I 2000

gjennomførte to ulike fagmiljø hver sin evaluering av faget på oppdrag fra myndighetene. Rapporten fra *Et fag for enhver smak?* og rapporten *Foreldres, elevs og lærers erfaringer med KRL-faget* viste begge at foreldre i utgangspunktet var enige i at elevene kan lære om religion i form av et felles fag, mens det var mange ulike meninger om innholdet i dette faget. Størst problemer skapte det nye faget i forhold til *foreldreretten*, som er den juridiske betegnelsen på foreldres rett til å bestemme over sine barn, og i dette tilfellet, hva slags religionsundervisning deres barn skal få. Denne retten står sterkt både i internasjonale konvensjoner og i den norske lovgivningen, og ligger også til grunn for foreldres rett til å velge privatskole for sine barn. Foreldreretten anvendt på KRL-faget får konsekvenser for foreldrenes mulighet til å be sine barn fritatt fra undervisningen, og evalueringene avdekket til dels stor usikkerhet og problematiske forhold lokalt med hensyn til praktisering av fritak.

Elementer ved KRL-faget har vært hyppig gjenstand for flere hovedfags- og masteroppgaver. Her nevnes noen av de nyere arbeidene som eksplisitt behandler problemstillinger knyttet til religiøse minoriteter:

- Ellen M. Weigård (2007). «*Ei kristen og moralsk oppseding?*» *En fagdidaktisk undersøkelse av religions- og livssynsminoriteters holdninger til grunnskolefaget kristendoms-, religions- og livssynskunnskap*. Denne masteroppgaven i religionshistorie tar for seg livssynsminoritetenes kritikk mot faget og foreslår mulige endringer inspirert av blant annet to britiske undervisningsmodeller.
- Helene Lindquist (2006). *Foreldet og fjern eller høyst aktuell? Om presentasjonen av islam i grunnskolens KRL-fag*. Denne masteroppgaven i religionsvitenskap finner at presentasjonen av islam er ensartet og forenklet, og tildekker det faktum at ingen mennesker tilhører en verdensreligion som sådan, men en lokal eller regional tradisjon av religionen. Lindquist mener også at faget i seg selv viker unna konflikter mellom religionene.

- Gunn Vedøy (2002) *KRL i flerkulturelle klasser*. Denne hovedoppgaven i flerkulturell og utviklingsrettet utdanning bygger på feltarbeid og intervjuer foretatt i en kommune på Sør-Vestlandet. Den undersøker hvilke spor som finnes av den nasjonale og politiske legitimeringen av faget i den faktiske undervisningen.

En relevant fagdebatt fulgte Peder Gravems *KRL – et fag for alle? KRL som svar på utfordringer i en flerkulturell enhetsskole* (2004). I boka gjengis utviklingen og endringene i faget, samt en fagdidaktisk vurdering av hvordan faget behandler religions- og livssynsminoritetene. Boka har blitt kritisert av Lindholm og Borchgrevink Hansen (2006) ved Norsk senter for menneskerettigheter (Universitetet i Oslo) for å være et forsvar av faget, og de mener at boka ikke tar for seg selve problemet, men maner til korrekt fagforståelse. I likhet med Lindquist (se over) utdypet de også den flerkulturelle problemstillingen ved å vise til at barn med religiøs minoritetsbakgrunn eller deres foreldre ikke er sjablonger av verdensreligioner, men bærer på sin individuelle religiøse tro eller tvil eller også mangel på tro. Dette, hevdet Lindholm og Borchgrevink, løses ikke innenfor rammen av KRL-faget. Gravem imøtegjikk kritikken i artikkelen *Religions- og livssynsundervisning i en flerkulturell skole* (2007).

Grunnskoleloven fra 1998 er i endring som følge av dom mot KRL-faget i Den europeiske menneskerettsdomstolen i 2007. Dommen slo fast at faget i utgangspunktet oppfyller Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen, som krever at religionsundervisningen skal formidles på en objektiv, kritisk og pluralistisk måte, men mente likevel at KRL-faget har for sterk vektning av kristendommen og at bindingene mellom faget og formålet i opplæringsloven fra 1998 ikke er i samsvar med konvensjonen. Forarbeidene til lovendringene, Ot.prp. nr. 54 (2007–08), viser til at formålsparagrafen for grunnskolen vil bli endret og at KRL-faget som følge av endringer får nytt navn.

Verdikonflikter mellom barn og foreldre – utenfor skolen

Det har vært vanskelig å få oversikt over det konkrete arbeidet som gjøres ved de enkelte skolene når det gjelder dialogarbeid og hjem-skole-samarbeid i relasjon til verdikonflikter i form av for eksempel FoU-prosjekter. Det eksisterer få tilgjengelige skriftlige evalueringer og rapporter i forbindelse med slikt arbeid. I tillegg til litteratursøket har vi søkt gjennom nettsidene til blant annet Kunnskapsdepartementet, Utdanningsdirektoratet, skolenettet.no og Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring (NAFO) for å finne FoU-prosjekter tilknyttet dialogarbeid og verdikonflikt ved enkeltskoler.

På videregående skoler ser det ut til at dialogprosjekter og konfliktløsningsprosjekter i all hovedsak er relatert til eventuelle konflikter elevene imellom. Det eksisterer enkelte prosjekter relatert til elever som har konflikter med familien, men disse prosjektene involverer i liten grad foreldrene. Et eksempel er Sandaker videregående skole, som har samarbeidet med MiRA-senteret³¹ siden høsten 2002. Samarbeidet innebærer blant annet at skolen har en rådgiver fra senteret til stede på skolen en fast ukedag. Jenter som går på skolen, kan oppsøke denne rådgiveren for å få råd og veiledning i forbindelse med problemer og konflikter av ulike slag eller problemstillinger som har med jentenes rettigheter å gjøre. Rådgiveren informerer også om MiRA-senterets aktiviteter, og mange av jentene benytter seg av de ulike tilbudene på senteret i fritiden, ifølge skolens nettsider³². Videre kan det nevnes at prosjektet *Tvangsekteskap 2007* er utarbeidet av Kriesesenteret i Follo. Prosjektet er finansiert med støtte fra Barne- og likestillingsprosjektet og består av produksjon av en undervisnings-CD til bruk i skolene fra 6. klasse til og med videregående skole.

I Sverige har skolen i større grad enn i Norge vært involvert i arbeidet mot æresrelatert vold. Myndighetene for skoleutvikling i

Sverige har blant annet utviklet ulike typer materiell som skolene kan bruke til å komme i gang med langsiktig forebyggende arbeid mot æresrelatert vold og undertrykkelse.³³ Kontakt med foreldrene, og det å ta opp og forklare skolens holdninger til likestilling mellom kjønnene på foreldremøter og i undervisningen av elevene, er poenger som trekkes frem. Dette arbeidet gjøres på tre nivåer:

1. Grunnlagsarbeid: Læreplanen må sørge for at elevers rett til å få informasjon om seksualitet, samliv og likestilling blir oppfylt.
2. Ha et blikk for utsatthet: Skolepersonalet må ha blikk for elevers utsatthet.
3. Når situasjonen er akutt: Skolen må ha et velutbygd samarbeid med sosialtjeneste, barnevern osv. for å kunne takle akutte situasjoner.

Videre eksisterer det ulike prosjekter ved svenske videregående skoler knyttet til æresrelatert vold. Et slikt prosjekt er *Flera kulturer ett liv*, et treårig prosjekt som ble gjennomført ved tre videregående skoler i Stockholms-området i samarbeid med Kvinnoforum. Formålet med dette prosjektet var i større grad å kunne møte og hjelpe jenter fra familier med æresrelaterte normer til å håndtere de eventuelle problemene de møter i forsøk på å skaffe seg høyere utdanning og/eller arbeid. Prosjektet inneholdt flere ulike komponenter, blant annet direkte arbeid med elevgrupper, kompetanseutvikling for skolepersonalet, foreldregrupper samt kontakt med blant annet sosialtjenesten. Et annet prosjekt som Länsstyrelsen i Stockholm har utviklet sammen med Odysseeteateret, er teatersatsing *Den fjärde månaden* i 2007. Dette prosjektet blir beskrevet som et holdningsendrende prosjekt om kjønnsroller, likestilling, integrasjon og æresrelatert vold, og inngår i Länsstyrelsens forebyggende arbeid mot æresrelatert vold. Prosjektet består av et teaterstykke som er blitt vist for elever i 9. klasse og på videregående skoler, for lærere, fritidsledere og skolehelsetjenesten og andre som møter ungdom i

31 Ressurscenter for innvandrere- og flyktningkvinner
32 http://www.sandaker.vgs.no/default.asp?V_DOC_ID=968

33 Dette ligger tilgjengelig på www.skolutveckling.se, myndighetene for skoleutvikling sin nettside.

hverdagen. Teaterstykket etterfølges av en publikumssamtale, og elevene har fått tildelt informasjon om steder de kan kontakte hvis de har problemer. I 2008 har prosjektet fortsatt med et nytt teaterstykke som bygger videre på det første. Videre kan arbeidet ved Rinkeby ungdomsskole nevnes. Rinkeby ungdomsskole ligger utenfor Stockholm i en bydel der 97 prosent av innbyggerne har minoritetsbakgrunn. I løpet av noen år ble

Rinkeby endret fra en «katastrofeskole» til å bli en mønsterskole både når det gjelder sosialt miljø og faglige resultater og ambisjoner. Utover faglige tiltak har skolen satset på et sterkt skole-hjem-samarbeid, en heldags-skole hvor alle fritidstilbud som barna bruker, ligger under skolen, åpen skole på kvelden og en jentekafé hvor jentene blant annet har hatt besøk av en sexolog som de kan snakke med og stille spørsmål til.

6 Jevnaldrende

I dette kapitlet vil vi se på hva forskningslitteraturen sier om betydning av jevnaldrende relasjoner i ungdomstiden i relasjon til livsvalg og verdikonflikt. I mye av forskningen på unge med innvandrerbakgrunn og arenaer hvor ungdom samles, er det opplevelse av diskriminering og det å være annerledes enn majoriteten som står sentralt.

Ungdomstiden som Other-time

Flere forskere trekker frem at det for mange unge med innvandrerbakgrunn foregår en endring i ungdomstiden når det gjelder hvem de unge søker mot. Østberg beskriver en tendens til at norsk-pakistansk ungdom som hadde norske majoritetsvenner i barndommen, nå søker sammen med annen ungdom med pakistansk bakgrunn (Østberg 2003). Andre som Prieur (2004), Jacobsen (2002, 2006) og Aarset (2006) beskriver en tendens til at unge søker sammen i multietniske fellesskaper under felles identifiseringer som «black», «utlendinger» og «muslimer». ³⁴

Relasjonen til det annet kjønn og forholdet til alkohol blir trukket frem som elementer som er med på å gjøre det vanskeligere å beholde vennskap med ungdom med majoritetsbakgrunn. Ungdomstiden er en periode hvor forskjeller i oppdragelse og hverdag mellom en del jenter med minoritetsbakgrunn og majoritetsjenter oppleves som vesentlig. For flere jenter med innvandringsbakgrunn er puberteten en periode hvor enkelte religiøse og sosiale regler trer i kraft, spesielt knyttet til omgang med det annet kjønn. Samtidig er

ungdomstiden en periode hvor mange norske majoritetsungdommer får større frihet, blant annet lengre «ute-tider» på kveldene, og de begynner å feste, ha kjærester og prøve ut alkohol. Disse ulike sosiale praksisene i forhold til det annet kjønn og alkohol mellom deler av majoritetsbefolkningen og deler av minoritetsbefolkningen, kan bidra til å gi ungdom med innvandrerbakgrunn en opplevelse av «annerledeshet». Undersøkelsen *Ung i Oslo i 2006* (Øia 2007) viser at norske ungdommer drikker mer sammenliknet med innvandrerungdom. 47,8 prosent av norsk ungdom og 46,7 prosent av unge der den ene av foreldrene er norsk og den andre født i utlandet, har drukket seg tydelig beruset det siste året. Når det gjelder ungdom med innvandrerbakgrunn, er tallet 16 prosent. Blant innvandrerungdom er det gutter som drikker mest. En studie fra 2005 utført ved norske skoler har samme funn: en mindre andel av innvandrerelever drakk alkohol sammenliknet med elever med norsk bakgrunn (Amundsen, Rossow og Skurtveit 2005). Studien viser også at inntak av alkohol var mindre vanlig blant nylig ankomne innvandrere og muslimske elever. Videre kommer det frem at jo større andel muslimer ved skolen, desto større andel av norske elever som ikke drakk.

En rekke studier belyser hvordan ungdomstiden er en periode hvor unge med innvandrerbakgrunn i stor grad blir konfrontert med egen annerledeshet og med diskriminering. Flere studier beskriver ungdommenes opplevelser med rasisme og rasistisk vold, og de konsekvensene dette har for deres identitetsutforming. Det er både beskrivelser av eksplisitt rasisme og den daglige, ofte implisitte, diskrimineringen som Prieur beskriver som «summen av små krenkelser» (Prieur 2004) og som Gullestad betegner som «de små tilsynelatende harmløse drypp» (Gullestad 2002). Prieur finner en tydelig kjønnsforskjell i sin studie, hvor guttenes erfaringer med rasisme var flere og gjerne av grovere karakter enn jentenes (Prieur 2004). Ifølge

³⁴ Samtidig viser en sammenlikning av resultatene fra Ung i Oslo 1996 og Ung i Oslo 2006 en økning i antallet venner med norskfødte foreldre blant ungdom med innvandrerforeldre (Øia og Vestel 2007). Videre øker antallet venner som har bakgrunn fra andre land enn dem selv, blant disse ungdommene. Ung i Oslo 2006-undersøkelsen finner ingen tendens blant unge med innvandrerbakgrunn til å isolere seg og utvikle vennskapsmønstre der de kun har venner med samme bakgrunn som dem selv. Det kan være at dette er endringer som er så pass nye at de ikke har blitt fanget opp i de kvalitative studiene, men det kan også være at det er ulike parallelle utviklingstendenser.

Prieur kan det skyldes at gutter med innvandrerbakgrunn tilbringer mer tid ute på offentlige arenaer og dermed også har flere erfaringer derfra, og at etniske norske tillater mer rasisme overfor menn enn overfor kvinner med innvandrerbakgrunn.

Mette Anderssons doktorgradsavhandling *'All five fingers are not the same'. Identity work among ethnic minority youth in an urban Norwegian context* (Andersson 2000) er en studie av ungdom med innvandrerbakgrunn på tre ulike arenaer: en idrettsklubb, en studentorganisasjon og gjenger i indre Oslo eller «byvanker»-arenaen. Teoretisk sett har avhandlingen et kulturanalytisk perspektiv som transcenderer skillet mellom postmoderne og moderne tilnærminger til identitetskonstruksjon. Andersson bruker begrepet identitetsarbeid (identity work) om en kontinuerlig prosess av tilpasning til, refleksjon over, og motstand mot de moralske krav som stilles oss som situerte aktører, og som subjekter tilskrevet en «medlemstatus» i ulike typer grupper/miljøer. Andersson ser på betydningen av anerkjennelse og mangel på anerkjennelse. Hun beskriver hvordan ungdommene opplever å bli tillagt kategoriske imperative identiteter, at de følte seg redusert til et objekt og at deres potensial for endring og kreativitet ikke blir anerkjent. Andersson mener at slik anerkjennelse og mangel på anerkjennelse er fundamentale aspekter ved identitetsarbeid, spesielt for individer som er utsatt for det stigma det er å bli sett på som annerledes. Ifølge Andersson lider minoritetsjenter oftere under stille ekskludering fra majoriteten enn minoritetsgutter. Det fører til at det å være en flittig og smart elev anerkjennes av både hjemmet og lærere. For gutter blir machonormer og -idealer, og dermed tøffhet, viktig å vektlegge i selvpresentasjonen.

Ifølge Andersson vet ungdommene at i den sene ungdomstiden kan hudfarge, sosial bakgrunn og andre tegn på annerledeshet resultere i at de blir ekskludert fra det (forestilte) kulturelle fellesskapet av dem som regnes som «norske». Denne kunnskapen

har de fra opplevelser av mangel på anerkjennelse allerede tidlig i barndommen og oppover. I barndommen og tidlig ungdomstid blir disse erfaringene i liten grad reflektert over i en større moralsk sammenheng. De ulike strategiene for å takle mangel på anerkjennelse («misrecognition») har utviklet seg fra posisjoner og måter som var tilgjengelig i kontekster som for eksempel skoleklasser. Senere i ungdomstiden blir disse erfaringene del av et større moralsk prosjekt i leting etter seg selv. Andersson bruker begrepet «other-time» for å beskrive det punktet hvor bevissthet om egen annerledeshet innlemmes i deres egenforståelse.

Islam som fellesskap

Sosialantropologene Christine Jacobsen (2002, 2006) og Monica Five Aarsets (2006) studier av unge muslimer i Oslo tilknyttet to muslimske ungdoms- og studentorganisasjoner undersøker hvorvidt og på hvilken måte kontinuitet og endring i unge muslimers religiøse praksis og religionsforståelse kan relateres til immigrasjonssituasjonen (Jacobsen 2002, 2006). De unge muslimene tilhører en generasjon muslimer som har vokst opp i Norge. Dette er en generasjon som aktivt utforsker og skaper nye former for tilhørighet på tvers av etablerte kategorier som «det norske» versus «det utenlandske» og «det tradisjonelle» versus «det moderne». Studiene viser at unge norske muslimers religiøse identitet ikke kan forstås uavhengig av deres erfaringer med å vokse opp i Norge. Disse erfaringene var medvirkende til at de søkte kunnskap om islam og fellesskap med andre unge muslimer. Ungdommene i Aarset og Jacobsens studier beskriver ungdomstiden som en periode hvor innholdet i og relasjonene mellom identitetskategorier som «norsk», «muslim», «innvandrer» og for eksempel «pakistaner» ble aktualisert. Erfaringer de unge muslimene gjorde seg i løpet av ungdomstiden, var viktig for konstitueringen av deres muslimske identitet. De beskrev at det var i ungdomstiden at erfaringen med å være «annerledes» var sterkest og at de ble kategorisert som «muslimer» av andre.

Jacobsen og Aarset beskriver hvordan de unge etablerer et fellesskap på tvers av etniske og nasjonale skiller, et fellesskap som er basert på at de er muslimer. Organisasjonene var også en del av et fellesskap med muslimer i andre land. Gjennom organisasjonsnettverk og konferanser knyttet de unge muslimene bånd til, utviklet fellesskap og delte erfaringer med unge muslimer fra Sverige og andre europeiske land. Blant unge muslimer ser båndet mellom religion og etnisk identitet ut til å bli svakere. Garbi Schmidt (2002) har skrevet om tilsvarende utvikling i Sverige. Når det gjelder Danmark, har Jørgen Bæk Simonsen (2001), Karen-Lise Johansen (2002) og Søren Chr. Larsen og Kate Østegaard (2006) beskrevet tilsvarende utvikling. De unge muslimene fremhever at de hadde «valgt islam», dvs. at de ikke kun er muslimer fordi de var født muslim gjennom å ha muslimske foreldre, men at de var muslimer fordi de bevisst hadde valgt det. Mange var opptatt av å skille sitt forhold til islam fra foreldregenerasjonens, som de mente var preget av «hjemlandets» tradisjoner og kultur. Reforhandlingen av muslimsk versus etnisk identitet faller sammen med reforhandling av forholdet mellom islam og kultur. Referanse til «sann islam» blir en posisjon der kulturelle tradisjoner og stereotyper av muslimer kan reflekteres over og forhandles om.

Organisasjonene var også en del av et fellesskap med muslimer i andre land. Gjennom organisasjonsnettverk og konferanser knyttet de unge muslimene bånd til, delte erfaringer og utviklet et fellesskap med unge muslimer fra Sverige og andre europeiske land. I likhet med Anderssons beskrivelse av unge jenter i Pakistansk Studentsamfunn beskriver Jacobsen og Aarset hvordan ungdommene opplevde at det å ha islam som ståsted ga dem en posisjon hvor de kunne argumentere mot majoritetens stereotyper og fordommer mot islam som en aggressiv og kvinnefiendtlig religion og mot det de oppfattet som negative og kvinneundertrykkende tradisjoner i deres/ deres foreldres kulturelle bakgrunn, og hvor det var mulig å være norsk og muslim på samme tid. Gjennom referanse til islam opp-

levde spesielt jentene og de unge kvinnene at en muslimsk identitet ga dem et bredere potensial for anerkjennelse som individer enn det en etnisk identitet, som «pakistansk» eller «tyrkisk», ga dem (Andersson 2000).

Studiene beskriver også den økende bruken av hijab blant unge muslimske jenter. Dette er et tema som også belyses i flere andre studier (Førde 2006, Kristensen 2003, Staunæs 2004). Det pekes blant annet på at jentene som bruker hijab, er opptatt av at det å bruke hijab var et eget og selvstendig valg. Samtidig viser studiene også at det for noen kan føles som et indirekte press. Studiene viser at hijab innebærer flere dimensjoner på en og samme tid – religiøsitet, identitetsmarkering, protest mot majoritetens stereotypiske bilde av islam, lojalitet med mødre som bruker hijab, protest mot mødre som ikke bruker, normer for kvinnelig seksualitet, skjønnhet og mote. Staunæs (2004) beskriver tilsvarende erfaringer i sin studie av en ungdomsskole utenfor København. På skolen hun gjorde feltarbeid, signaliserte bruk av hijab at jenta var mer ærbar og således ikke kan «tafses» på av gutter. Jentene som bruker hijab, ble behandlet med større respekt, samtidig kunne de stå i fare for ikke å bli invitert på fest, og at de utdefineres fra en del sosiale sammenhenger.

Hybrid ungdomskultur

Viggo Vestels doktoravhandling (Vestel 2003) omhandler hvordan kulturelle forskjeller håndteres og inngår i relasjoner og livsløp blant ungdom i et flerkulturelt drabantbyområde på Oslos østkant. Studien tar utgangspunkt i en ungdomsklubb med en høy andel av unge med innvandrerbakgrunn. Studien retter blant annet oppmerksomhet mot den rollen ulike populærkulturelle uttrykk har spilt i konflikt- og integreringsprosesser. Studien gir et annet bilde av ungdom med innvandrerbakgrunn enn det som dominerer i media, hvor de ofte assosieres med vold, kriminalitet, atferdsproblemer og liknende. Miljøet som beskrives, som også inkluderer unge med norskfødte foreldre, er preget av positive sosiale relasjo-

ner og sterke vennskapsforhold ungdommene imellom. Ungdommene på ungdomsklubben hadde ulike erfaringsbakgrunn og familietradisjoner, samtidig som de levde i samme oppvekstmiljø. Ut fra en blanding av det de brakte med seg av familietradisjoner, egne erfaringer, impulser fra popkultur og trekk fra majoritetskulturen som de kunne identifisere seg med, skapte de seg en plattform for samhandling og fellesskap. Ungdommene fra «Rudenga» søkte etter det som ga resonans, samtidig som forskjellene ble akseptert og til en viss grad trukket inn i fellesskapet.

Vestel argumenterer for at disse ungdommene har utviklet en vesentlig kompetanse og smidighet i håndteringen av sosiale og kulturelle forskjeller seg imellom.

Bildet må likevel korrigeres noe ettersom jenter fra mer konservative muslimske familier ikke deltok i dette fellesskapet. Det som ifølge Vestel ga størst potensial for konflikt, var kjønn og kjærlighetsrelasjoner spesielt i det han beskriver som konservative muslimske familier.

Når det gjelder spørsmålet om dette er noe de unge vil ta med seg videre i livet, peker Vestel på noen hindringer de unge kan møte. På den ene siden kan det dreie seg om en overdreven etnifisering og tilbaketrekning blant innvandrergrupper som en måte å takle stereotypisering og mangel på anerkjennelse; de har prøvd å få innpass i det norske, men har møtt motstand. Tilsvarende peker Fangen (2007) på at å overdrive de etniske identiteter som somalisk, muslimsk, afrikansk, kan ses på som en motreaksjon til opplevelsen av utstøting i det norske samfunnet. På den andre siden skjer det en tilsvarende overdreven etnifisering av den norske majoriteten, hvor grensen for hva som godtas som norskhet, blir strengere.

Vestels studie går inn i et forskningsfelt som har vektlagte hybride identiteter og ungdomskulturelle uttrykk som blant annet hip hop og rap. I Sverige er Ove Sernhede (2001) og Alexandra Ålund (1991, 1997) sentrale

forskere innenfor dette feltet. Ålund undersøker hva den transkulturelle tilværelsen betyr for dem som lever den ut. Boka hennes viser ungdommer som på ulike måter takler og arbeider med sine opplevelser av den kulturelle kompleksiteten. Ålund skriver blant annet om Rinkeby, en forstad til Stockholm som i media betegnes som en «getto». Ålund mener dette bildet stemmer dårlig overens med den virkeligheten som hun møtte der i sitt feltarbeid. Selv om bydelen har konflikter og interne stridigheter, løses disse for det meste med fortløpende og skapende dialoger på tvers av grenser, skriver Ålund.

Idrett, kropp og kultur

Undersøkelser viser at ungdom med innvandrerbakgrunn har svakere tilknytning til den organiserte idretten enn unge fra majoritetsbefolkningen (Strandbu og Bjerkeset 1998, Krange og Strandbu 2004, Friberg 2005). Men selv om ungdom med innvandrerbakgrunn sjeldnere enn unge fra majoritetsbefolkningen er med i et idrettslag, er idrett likevel den største organiserte fritidsaktiviteten også blant innvandrerungdom.

Åse Strandbus doktorgradsavhandling *Idrett, kjønn, kropp og kultur. Minoritetsjenters møte med norsk idrett* (Strandbu 2006) viser at selv om ungdom med innvandrerbakgrunn sjeldnere enn unge fra majoritetsbefolkningen er med i et idrettslag, er idrett likevel den største organiserte fritidsaktiviteten også blant innvandrerungdom. Ifølge Strandbu viser *Ung i Norge*-undersøkelsen at kultur, tradisjon og religion har betydning for om jenter blir medlemmer i et idrettslag. Strandbu stiller imidlertid spørsmål om hvordan dette skal forstås. Hennes teoretiske utgangspunkt er *kroppsliggjøring*, det vil si hvordan kulturelle verdier og tradisjoner internaliseres og «sitter i kroppen». Hennes datamateriale utfordrer en forestilling om at grunnen til at færre unge med innvandrerbakgrunn deltar i idrett, er at foreldrene holder dem borte. Strandbu skriver blant annet om jenter som forteller at foreldrene har støttet dem på at de skulle trene, de møter opp som

ivrig publikum og er stolte av dem. Jentene selv har imidlertid hatt en følelse av ubehag ved å trene sammen med gutter. Ifølge Strandbu henger dette sammen med kroppslige fornemmelser av hva som passer og ikke passer for dem. Ubefagfølelsene er uttrykk for kroppsliggjorte sider ved deres identitet. Strandbu mener at disse erfaringene i liten grad er forståelige i lys av de dominerende samfunnsfaglige forståelsene av unge jenter med innvandrerforeldre.

Sally Andersons doktorgradsavhandling tar utgangspunkt i kampsportklubber i København (Anderson 2003, 2005). Mange unge med forskjellig sosial og etnisk bakgrunn finner en fortrolig plass i disse klubbene, noe Anderson mener er av interesse for studier av migrasjonsprosesser. Tilskrevne identiteter som kjønn, alder og etnisitet som sementeres i andre institusjoner, utviskes ikke, men gjøres uvedkommende i denne sammenhengen. Det åpnes for lokale relasjoner på tvers av sosiale forskjeller. Mye av forskningen på innvandrerbarn orienterer seg mot deres relasjon til familiens opprinnelsessted, samt deres grad av integrasjon i mottakerlandets samfunn. Anderson peker derimot på at barns tilhørighet skapes i de forskjellige livssfærer som de inngår i i deres hverdagsliv og lokale omgivelser. Barns tilhørighet til nabolaget vokser opp i, trekkes også frem av Lidén (2003) og Østberg (2003). Lidén påpeker blant annet at det i hennes studie er barn av innvandrere som bruker nabolagets omgivelser mest, gjennom lek og uformelle sportsaktiviteter (Lidén 2003). Anderson viser at barnas deltakelse i kampsportklubbene er med på å etablere en lokal stedstilhørighet.

Ungdommer, gjengatferd og æresbegrepet

Inger-Lise Lien har gjort feltarbeid ved tre ungdomsskoler med økende grad av vold, konflikter og gjengdannelser både hos gutter og jenter i indre Oslo by (Lien 2002). Dette er skoler der etniske norske elever er i mindretall, og der skolene har problemer med vold, konflikter og gjengdannelser. Lien

forklarer dette med at elevene domineres av en «æresmoral» som dels har resultert i et økende voldsnivå, dels i en sterk kyskhetssnorm for jenter. De hypermoderne guttene frigjør seg fra foreldrenes forventninger, men Lien beskriver dem likevel som tradisjonelle, ettersom deres mentale skjemaer er basert på partikularisme, en kjønnnet moral, og elementer av en kollektivistisk og hierarkisk tenkning. Lien går langt i å forstå unge innvandreres handlinger ut fra foreldrenes kultur, gjennom å hevde at æreskodeksen som benyttes i gjenger av ungdom med minoritetsbakgrunn, har sitt grunnlag i føydale tenkemåter fra Pakistan, og som de har fått overlevert av sine foreldre (Lien 2002, jf. Prieur 2004:25-6). Andre forskere som har sett på ære og respekt i tilsvarende miljøer, legger mer vekt på betydningen av livssituasjonen og omgivelsene disse ungdommene vokser opp i. I forbindelse med sitt doktorgradsprosjekt om unge innvandrer menn og rusmisbruk hadde Geir Moshuus (2004) samtaler med gjengmedlemmer i Oslo sentrum. Moshuus har et prosessuelt perspektiv og ser på betydningen av den videre konteksten som andregenerasjonsungdom vokser opp i, og viser æreskodeksens relasjon til amerikansk «gangsta-rap» og tidligere gjenger i Oslo. Prieur (1999, 2004) skriver også om ære og respekt i sine analyser av innvandrerungdom. Hun påpeker at æresbegrepet har sammenheng med en maskulinitetsform hun finner i noen urbane miljøer med mye minoritetsungdom. I likhet med Moshuus hevder hun at denne æresforståelsen har mer å gjøre med inspirasjon fra hip hop, rap og amerikansk «gangsta»-kultur enn føydale tenkemåter i Pakistan. Willy Pedersen og Sveinung Sandberg har studert unge med afrikansk bakgrunn som selger hasj langs Akerselva (Pedersen og Sandberg 2006). Pedersen og Sandberg argumenterer for at guttenes aktiviteter står i en lang gate-kulturtradisjon med røtter i gamle arbeiderklassegjenger i Oslo, og at det ikke handler om at de har tatt med seg æresbegrepet og føydale strukturer fra opprinnelseslandet.³⁵

³⁵ <http://www.culcom.uio.no/aktivitet/seminar/gatekapital.html>

7 Avslutning

Avslutningsvis sammenfatter vi hovedpunkter i litteraturen og intervjuene med ungdommene. På slutten av dette kapitlet vil vi komme med noen anbefalinger i forhold til IMDis arbeid mot tvangsekteskap i videregående skoler.

I kapittel 2 presenterte vi hovedpunktene fra den kvalitative delundersøkelsen. Vi trakk frem temaer i forbindelse med verdikonflikt, normdannelse og livsvalg som ungdommene diskuterte og var opptatt av. I hvilken grad er temaene ungdommene trakk frem, temaer som står sentralt i forskningslitteraturen vi har gjennomgått? Hvilke spørsmål og områder er det som ikke, eller i liten grad, belyses i litteraturen? Hva peker seg ut som viktige områder det bør forskes videre på?

Samtalene med ungdommene viser at familie, skole og venner er nært knyttet sammen. Venner hjelper til når en har problemer med foreldrene, familiens forhold til skolen har innvirkning på de unges erfaringer med skolen og skolen er en arena hvor relasjoner til jevnaldrende etableres. Som vi også var inne på i innledningen, gjenspeiles det sammensatte og ofte overlappende forholdet mellom disse arenaene kun til en viss grad i forskningen.

Familie

I forskningen på familiefeltet finner vi at forskernes normative ståsted preger problemstillinger og tolkninger i særlig grad. Deler av forskningen har hovedfokus på familien som begrensende på de unges integrasjonsprosess og selvutvikling, og på situasjoner preget av tvang, press og vold. Andre retter oppmerksomhet mot sosialiseringprosesser og langsommere og mindre krisepregede endringsprosesser. Lest samlet gir imidlertid studiene viktige bidrag til å forstå ulike familiedynamikker og livsløpsstrategier, endringer og variasjoner i familiers forhold til landet de har emigrert fra og landet de er bosatt i.

Felles for studiene av familielivet er at de sjelden trekker inn betydningen av skolen eller jevnaldrende for barnas tilværelse.

Familie og nettverk som trygghet og kontroll

Ifølge ungdommene vi snakket med, er familien en svært sentral del av livet deres. Mange tilbringer mye tid med familien, og har et nært forhold til foreldrene – spesielt mødrene. Dette er noe som også reflekteres i deler av forskningslitteraturen. Ungdommene gir uttrykk for at familien og det etniske nettverket rundt er kilder både til trygghet og kontroll. Familie og nettverk gir trygghet, støtte, hjelp og stolthet. Samtidig kan de samme momentene virke begrensende og kontrollerende. I forskningslitteraturen trekkes det frem at familien innebærer både forpliktelse og tilhørighet, og at disse to vanskelig lar seg skille fra hverandre. Familien og nettverket rundt familien kan fungere som et sosialt sikkerhetsnett, men kan også hindre deltakelse på mange norske arenaer.

Kjønnete normer, rykter og sosial kontroll

Ungdommene fortalte om kjønnete normer som foreskriver strengere regler for jenter enn for gutter. Forskningslitteraturen trekker frem kjønn og familie som områder som er trege å forandre. Temaer som seksualitet og kvinners atferd ser ofte ut til å være kjernekonflikter i migrantfamilier, nærmest uansett kulturell eller religiøs bakgrunn. Behovet for kontroll over kvinners seksualitet kan bli forsterket i situasjoner med endring og utsatthet, som for eksempel ved migrasjon. Der noen studier viser hvordan jenter og unge kvinner forholder seg til uforenelige kjønns- og seksualitetsnormer, synliggjøres det i andre studier at det også kan være mulig å forhandle frem kompromisser.

Ungdommene fortalte om hvordan sladder og ryktespredning blant de voksne i de ulike etniske miljøene bidrar til å begrense deres bevegelsesfrihet. Flere studier belyser hvordan grensen mellom å være en ærbar jente og å være hore eller «fornorska» voktes og opprettholdes gjennom bakvaskelse. Det trekkes frem hvordan rykter og sladder fungerer som sosial kontroll, og hvordan dette er knyttet til forestillinger om kvinnelig seksualitet.

Ungdommene vi intervjuet, fortalte om hvordan «uskyldig episoder» blir «krydret» og omgjort til store skandaler gjennom en ryktespredningsprosess. Dette påpekes også i deler av forskningslitteraturen. Det er det dårlige ryktet, snarere enn hva som «virkelig» har skjedd, som bringer skam over familien. Det spiller med andre ord ingen rolle om kvinnen i virkeligheten har gjort noe som går mot normene.

Ekteskap

Ekteskap i innvandrerbefolkningen er et politisert tema. Forskningen er ofte problemorientert, og mye av forskningen er gjort på statlige oppdrag. Temaer som arrangerte ekteskap, tvangsekteskap og såkalte henteekteskap, og sammenhengen mellom sosial, kulturell og økonomisk integrering og ulike ekteskapspraksiser, er gitt oppmerksomhet i samfunnsdebatten og i forskningen.

Et av funnene i fokusgruppeintervjuene var at spørsmålet om fremtidig ekteskap er noe som preger de unges livssituasjon lenge før det er aktuelt å gifte seg. De forholder seg til spørsmålet om ekteskap blant annet gjennom å ha søstre, kusiner eller venninner som hadde giftet seg eller var i en gifteprosess, gjennom kjønnete normer og praksiser i familien som de mer eller mindre eksplisitt knyttet opp til fremtidig ekteskap, og gjennom den norske innvandrings- og integreringsdebatten. De fleste gir uttrykk for at de selv kan velge ektefelle når den tid kom, men at valgfriheten likevel er begrenset. Ungdommene har vokst opp med at det å gifte seg er en viktig

og naturlig del av det å bli voksen, og med bestemte forventninger til ektefelle.

Et relevant felt, som det formidles lite kunnskap om i litteraturen, er hvordan også tradisjoner for de økonomiske aspektene ved ekteskapsinngåelse og forpliktelser mellom familier spiller en rolle for arrangerte ekteskap.

Ifølge Bredal (2004) ligger det elementer av individualisering og personliggjøring i de unges fortellinger. Samtidig var de unge i Bredals studie opptatt av foreldrenes aksept, og de strakk seg langt for å få denne. De unges opplevelse av innflytelse på situasjonen var relativ innenfor en ramme der familiens betydning for individets identitet og selvopplevelse sto sentralt. I situasjoner hvor de ikke klarte å oppnå foreldrenes aksept, kunne det skape fortvilelse og psykisk krise. I vår litteraturgjennomgang fant vi lite forskning på hvordan de unge løser slike konflikter og oppfølgingsstudier av konsekvensene av denne type psykisk press.

Når tvang er med i bildet

Når det gjelder forholdet mellom arrangerte ekteskap og tvangsekteskap, posisjonerer forskere seg ulikt. Det kan deles inn i tre hovedposisjoner:

1. De som ser på tvang og arrangement som «helt forskjellig».
2. De som mener tvang og arrangement «egentlig er det samme».
3. De som mener det eksisterer en «gråsoner» mellom tvang og arrangement.

For å forstå hvorfor tvangsekteskap oppstår, viser forskning at det er viktig å se på relasjonen mellom de unge og deres foreldre og det «omvendte maktforholdet» som ofte utspiller seg mellom de unge og foreldrenes deres i en migrasjonssituasjon, der noen foreldre føler at de er sine barn underlegne. Å ha kontroll over barna blir viktig, hvis foreldrene vil hevde autoritet innenfor de etniske minoritetsmiljøene. Flere av studiene hevder at katalysatorer for prosesser som fører til

tvangsekteskap, er sosial marginalisering i samfunnet eller nettverket, og at foreldrene har manglende autoritet overfor barna og dermed føler seg sårbare. Dertil er det hovedsakelig i de autoritetsbaserte familiene at tvangsekteskap forekommer.

Videre argumenteres det i flere av studiene for at problemer knyttet til tvangsekteskap må ses i et bredere lys. Når man snakker om konflikter med foreldrene, er det flere unge som har problemer knyttet til fritiden enn med ekteskap. «Tvangsekteskap» blir gjerne et for snevert fokus, og forskerne mener at man må trekke inn et bredere problemkompleks som de kaller «autoritær oppdragelse og kontroll av jenters seksualitet med sikte på å bevare familiens ære» (se f.eks. Bredal og Skjerven 2007). Kontrollen kan bestå i strenge regler, overvåking og sanksjoner ved brudd på normer og frykt for potensielle reaksjoner. Dette kan være knyttet til et bredt spekter av vold, trakassering, følelsesmessig utpressing, krenkelser, og (trusler om) utestenging fra fellesskapet. I tillegg til å bli tvunget til å inngå ekteskap, kan det handle om forbud mot å ha kjærester eller guttevenner i det hele tatt. Foreldrene begrenser således sine barns rett til selvbestemmelse, bevegelsesfrihet og deltakelse i samfunnslivet.

Gutter med innvandrerbakgrunn

Det var hovedsakelig jenter som deltok i fokusgruppeintervjuene. I vår forespørsel til skolene ba vi også om gutters deltakelse. Det var imidlertid svært få gutter som meldte sin interesse. Vi mangler derfor guttenes stemmer. Dette kjennetegner forskningsfeltet som helhet. Hovedvekten av forskningslitteraturen om verdikonflikter, normdannelse og verdivalg omhandler jenter og unge kvinner, mens guttene gis biroller – som brødre, kjærester og ektefelle. Gjennom forskningslitteraturen konstrueres det dermed et bilde av gutter som om de i større grad enn jentene lever sine liv løsrevet fra foreldrene og familien. Endring og utvikling av nye maskulinitetsformer og identitetskonstruksjoner og eventuelle konsekvenser for pardannelser og kjønnsrelasjoner

belyses i liten grad i de studiene vi har gjennomgått. Hvilke endringer finner sted i den generasjonen av gutter som vokser opp i dag, når det gjelder syn på ekteskap, familieliv, likestilling og lokal og transnasjonal tilhørighet? Hvilke implikasjoner har det stereotype bildet av «innvandregutter» som kriminelle og bråkmakere for guttenes utvikling av egen kjønnsidentitet? Flere studier som undersøker gutters relasjoner til foreldrene, og de forpliktelser og lojaliteter guttene preges av, vil kunne utgjøre viktige bidrag til forskningsfeltet.

Foreldrenes stemmer

I kapittel 4, under diskusjonen om ære og æresrelatert vold, pekte vi på at samtidig som foreldrenes stemmer i stor grad er fraværende, er det en tendens til at forskning fra opprinnelseslandet eller andre land brukes til å si noe om foreldrenes holdninger. Hvis forskningslitteratur fra opprinnelsesland brukes for å representere foreldrenes fraværende stemmer uten at eventuelle endringsprosesser og betydning av ulike kontekst problematiseres, vil dette kunne føre til en homogenisering og essensialisering av foreldregenerasjonens praksiser og holdninger. Det er viktig at det også fokuseres på foreldrenes erfaringer og opplevelser når det gjelder verdikonflikter og livsvalg. Hvilke endringstendenser i barneoppdragelse gir de endrede betingelser som migrasjonen fører med seg?

Minoritetsforeldre er ikke en homogen gruppe. Når det gjelder skolen, har enkelte forskere funnet det formålstjenlig å dele innvandrereforeldrene inn i kategorier ut fra strategiene de bruker i møtet med skolen. De tre kategorier foreldre de finner, er: foreldre med en hjemlandsvendt strategi, de som har en tolandsstrategi og de som har en norskvendt strategi (se f.eks. Ericsson og Larsen 2000). En slik tilnærming er også relevant når det gjelder andre studiefelt.

Transnasjonale relasjoner og praksiser

I gruppeintervjuene fortalte ungdommene om nære relasjoner til familie og slektninger som

ofte befant seg i andre land – det kunne være i opprinnelseslandet, men også i andre land i Europa eller Nord-Amerika. Mye av forskningen er rettet mot hvordan innvandrerbakgrunn, familien, identitet og deltakelse hindrer eller fremmer ulike former for integrasjon i landet de nå bor i. Studiene avgrenses derfor ofte til nasjonalstaten, og det er foreløpig få studier som ser på betydningen av transnasjonale relasjoner og praksiser. Som vi var inne på i kapittel 4, har mange migrantfamilier forpliktelse til slekt i opprinnelseslandet eller i andre land. Avgjørelsesprosessene kan være forankret flere steder og hos flere personer enn kun de som befinner seg i Norge. Disse transnasjonale relasjonene utgjør en sentral del av familiedynamikken for mange migrantfamilier. Studier som ser på betydningen av relasjonen til opprinnelseslandet og/eller andre land hvor innvandrere i Norge har slektninger de opprettholder kontakten med, vil være viktige for å forstå de ulike forpliktelsene og avgjørelsesprosessene som er med på å forme og endre livsbetingelsene i migrantfamilier. Kunnskap om nære relasjoner til familie og slekt i andre land er også viktig for skolens rådgivere og for å forstå de unges livssituasjon, og kunne gi råd og hjelpe i eventuelle konfliktsituasjoner.

Når det gjelder ekteskapspraksiser, vil studier med et transnasjonalt perspektiv være fruktbare. Foreløpig sier ikke statistikken noe om i hvilken grad de som gifter seg transnasjonalt, gifter seg med en som bor i opprinnelseslandet eller en som bor i for eksempel Storbritannia. Studier som undersøker transnasjonale ekteskap, og hvilke implikasjoner ulike former for transnasjonale ekteskap har for integreringsprosesser og for sosiale endringsprosesser i migrantfamilier, vil være interessante.

Den forskningen som gjøres i opprinnelseslandene på de aktuelle temaene, er viktige bidrag som kan utfylle den forskningen som gjøres i Norden. Vi ser et behov for å gjøre denne forskningen tilgjengelig gjennom en kunnskapsstatus.

Økonomiske og strukturelle perspektiver

Litteraturen fokuserer i liten grad på økonomiske og strukturelle betingelser og prosesser på familiefeltet og forholdet mellom foreldre og barn. Det å vokse opp som etnisk minoritet i Norge betyr at du er plassert i en klassestruktur som definerer tilgang til velferd, makt og kontroll så vel som sosial anerkjennelse. Hvilken innvirkning har dette for unge med innvandrerbakgrunn med tanke på utvikling av personlig autonomi og økonomisk uavhengighet? Og hvilken betydning har økonomiske aspekter for de unges avhengighet av foreldrene og vice versa? Dette er områder som behøver videre forskning.

Skole

Flere forskere har påpekt at i et samfunn som Norge, med lang tradisjon for egalitære relasjoner, har de underliggende verdier og fortolkningsrammer blitt lite utfordret, de er blitt tatt for gitt eller vært normativt begrunnet. Den norske skolen blir i stor grad betegnet som monokulturell. Dette skaper særlige utfordringer i møtet med økt kulturelt og etnisk mangfold. Forskningen fra skolefeltet påpeker faren for reproduksjon av sosial ulikhet.

Nærstudiene av skolehverdagen på enkelt-skoler beskriver utfordringene med å anerkjenne de kunnskapstradisjoner barn vokser opp med, i tillegg til å gi barna effektive redskaper til å greie seg godt i skolesystemet. Studier av språklige minoritets elever er i stor grad problematiserende, men er ikke like gode til å vise og undersøke hva suksesskriteriene er. Ungdommene vi snakket med, var stort sett glad i å gå på skolen, og hadde planer om å ta høyere utdanning. Nyere kvantitativ forskning viser at mange innvandrerelever klarer seg godt på skolen. Vi trenger derfor mer forskning som viser hva som bidrar til at en stor andel av unge med minoritetsbakgrunn fullfører videregående skole og fortsetter på videre utdanning.

Hjem-skole-samarbeid

Gjennomgangen av litteratur om hjem-skole-samarbeid viser at samarbeidet først og fremst handler om lesetrening, språkutvikling, og om tiltak fra skolens side for å få kontakt med foreldre og få foreldre til å komme på foreldremøter o.l. Det meste som er skrevet om hjem-skole-samarbeid og dialogprosjekter, er på grunnskolenivå. Foreldrenes posisjon i videregående skole gjenspeiler elevenes økende uavhengighet og autonomi. Det finnes svært lite forskning på foreldresamarbeid på dette skoletrinnet. Det eksisterer enkelte prosjekter relatert til elever som har konflikter med familien, men disse prosjektene involverer i liten grad foreldrene. Dialogprosjekter og konfliktløsningsprosjekter i all hovedsak er relatert til eventuelle konflikter elevene imellom. Forskning belyser i liten grad betingelser for å skape dialog mellom skole og foreldre når det gjelder verdikonflikter knyttet til oppdragelse, livssyn og livsvalg. I UDI-rapporten *Rapport om rasisme og diskriminering* fra 2002 påpekes det at det eksisterer lite forskning som kan belyse hvordan samarbeidet mellom skole og innvandrere foreldre fortøner seg i Norge. Selv om det de senere år er gjort noe mer forskning, er dette fremdeles et underbelyst felt.

Håndtering av aktuelle konfliktsituasjoner

Ungdommene vi har intervjuet, hadde delte opplevelser når det gjaldt skolens holdninger til hijab, obligatorisk svømmeundervisning o.l. Det eksisterer relativt få studier av hvordan skolen i praksis håndterer dilemmaer og konflikter som skolen møter i skjæringspunktet mellom ulike verdier og rettigheter, som for eksempel jenters bruk av hijab, krav om kjønnssegregert svømmeundervisning og konflikter i forbindelse med klassefester og -turer. Som vi var inne på i kapittel 5, eksisterer det ikke noen uttalt statlig politikk på området, og slike spørsmål løses dermed lokalt i skolen. Her vil det være store variasjoner blant annet som følge av at skolene har ulike elevsammensetninger. Den forskningen som er gjort, består gjerne av mindre

casestudier fra enkeltskoler. Det kan derfor være behov for studier som belyser variasjonsbredden rundt måten ulike skoler håndterer slike situasjoner på, hvilke retningslinjer som gjelder ved de ulike skolene, og hvordan disse praktiseres. Hvordan har skolen kommet frem til gode løsninger, og hvordan begrunner skolen sine tilnæringsmåter? Har skolene en prinsipiell eller en pragmatisk tilnærming til slike spørsmål? Og hva er i så fall fordelene og ulempene ved de ulike tilnærmingene?

Ungdommene pekte på at skolen har en forståelse av at det er foreldre som presser igjennom hijab-bruk, krav om å få fri fra svømmeundervisning eller om separat svømmeundervisning. Ungdommene selv beskriver derimot dette som valg de i hovedsak selv tar og er stolte av. Vi trenger derfor mer kunnskap om hvordan de unge selv navigerer mellom flere normsystemer og forventninger.

Videre vil det være viktig med flere studier som undersøker i hvilken grad rammene rundt dialogarbeidet i skolen er gode nok. Hvordan fungerer rådgivere og lærere i dette arbeidet? Og hvilke funksjon har KRL-faget for felles verdidrøftinger for eksempel? I hvilken grad virker prinsipielle diskusjoner inn på løsningen av reelle spørsmål og konflikter i skolehverdagen? Hvilken rolle har den enkelte lærer når det gjelder verdikonflikter mellom jevnaldrende? Hvordan løses mobbing og disiplineringspraksiser de unge tar i bruk overfor hverandre, som for eksempel «horestempling» av jenter som ikke underordner seg bestemte koder for hvordan «ordentlige jenter» skal være? Dette er spørsmål som i liten grad er tematisert i den forskningen vi har gjennomgått.

Rådgivning

I fokusgruppeintervjuene kom det frem at ungdommene i liten grad føler at rådgivningstjenesten ved skolene har kompetanse til å hjelpe dem i eventuelle konflikter med foreldrene. Og det er få som sier at de benytter seg av denne tjenesten. Enkelte av

studiene vi har gått igjennom, peker på at unge som har problemer i familien sin, ikke søker hjelp hos helsesøster, lærer eller rådgiver. Mer forskning trengs på dette området, bl.a. om hvorfor de ungdommene som kan ha behov for råd og støtte bl.a. om verdi- og livsvalg, ikke tar i bruk rådgivningstjenesten ved skolene (Larsen 2004 og Sosialstyrelsen 2007). Ungdommene etterlyser økt kompetanse hos rådgivningstjenesten om minoritetsungdom og minoritetsfamiliers livssituasjon og om ulike kulturelle og religiøse tradisjoner. I tillegg ønsker de seg flere rådgivere med minoritetsbakgrunn. Ungdommene har behov for rådgivere med spisskompetanse på deres livssituasjon, og da særlig rådgivere som viser en forståelse for de sammensatte forventningene som de forsøker å håndtere til daglig. Samtidig gir ungdommene sterkt uttrykk for at de vil bli betraktet som en del av den «normale» elevgruppen, og ikke som en del av en «minoritetskategori». Flere er i denne sammenheng skeptiske til minoritetsrådgiverordningen, nettopp fordi de mener at dette er med på å plassere dem i en egen kategori atskilt fra majoriteten. Denne ambivalensen gjenspeiles i mye av de unges livssituasjon. Mange gir for eksempel uttrykk for at foreldre er for strenge og at den sosiale kontrollen i de etniske miljøene er sterk, samtidig er de redd for at storsamfunnet og skolen skal operere ut fra stereotype forestillinger om at «alle innvandrereforeldre er strenge» osv. Videre omtaler ungdommene for eksempel seg selv som «utlendinger» samtidig som de argumenterer for at mennesker ikke skal grupperes ut fra deres bakgrunn. Det er viktig at lærere og rådgivere er kjent med og forstår denne ambivalensen og kompleksiteten i de unges livssituasjon, tilhørighet og selvforståelse, og at de har dette som utgangspunkt i møtet med elevene.

Noen få ungdommer har i møtet med lærere i forbindelse med valg av fag og planer om fremtidig utdanning, blitt møtt med forutinntatte holdninger til innvandrerelevens kapasitet. Dette kunne resultere i at de mistet troen på at de kunne ta den utdanningen

de ville, de mistet tiltro til skolen og vurderte å droppe ut av videregående. Skolens posisjonering av «innvandrer gutter» og «innvandrere jenter» som bidrar til å begrense deres handlingsmuligheter, gjenkjennes også fra enkelte studier vi har gjennomgått.

Jevnaldrende

Vennskap

Ungdommene vektlegger betydningen av nære vennskap med jevnaldrende. Venner er viktige støttespillere i eventuelle konfliktsituasjoner med familien eller skolen. Venner forstår dem på en annen måte enn foreldre, lærere og rådgivere. Ungdommene forteller om akutte kriser og tvangsgifte der det er vennene som stiller opp og finner løsning på situasjonen. Ungdommenes vektlegging av vennskap står i kontrast til hvor lite betydningen av jevnaldrende venner trekkes inn i forskningslitteraturen på familie- og ekteskapsfeltet.

Sosial endring og ungdommenes identitetspolitiske prosjekter

Er de ulike arenaene ungdommene møtes på, og det fellesskapet som oppstår der, med på å gi styrke og hjelp når viktige livsvalg skal tas? Sosial endring tar tid, samtidig kan det være større sjanse for at varig endring finner sted når det er flere som går sammen om å endre praksis. Kan jevnaldrende fellesskap være med på å lette endringsprosesser gjennom å sette fokus på den motstand og de endringene som finner sted som del av et større ungdomsopprør, snarere enn som konflikter i enkeltfamilier? Vi har ikke funnet svar på disse spørsmålene i forskningen. Her kan det være relevant å hente inn kunnskap fra andre land og forskningsfelt.

Diskriminering og rasisme

I gruppeintervjuene forteller ungdommene om møter med diskriminering og rasisme. I forskningslitteraturen er det hovedsakelig i studier av ulike jevnaldrende fellesskap at

møter med diskriminering og rasisme trekkes frem. En rekke av disse studiene belyser hvordan ungdomstiden er en periode hvor unge med innvandrerbakgrunn i stor grad blir konfrontert med egen annerledeshet og med diskriminering. Disse opplevelsene kan ha store innvirkninger på selvforståelsen, på hvem man identifiserer seg med, og på hvilke fellesskap man føler tilhørighet til. I studiene som hovedsakelig omhandler familiefeltet, er det en tendens til at ungdommenes (og resten av familiens) opplevelse av annerledeshet og eventuell diskriminering i liten grad trekkes inn. Dermed synliggjøres ikke hvilke innvirkninger erfaringer med ekskludering og diskriminering vil kunne ha på forholdet til familien og skolen.

Mangfoldige og sammensatte

I samtalene med ungdommene kommer det tydelig frem hvordan de unge tar i bruk flere ulike forståelsesrammer og praksiser på en og samme tid. De forholder seg ikke enten til individuelle eller kollektive identitets- og familieforståelser, men tar i bruk og blander ulike forståelser i arbeidet med å forme sin hverdag og sin selvforståelse. Forskningslitteraturen som ensidig stiller det autonome individ opp mot kollektivet, gir lite rom for det kompliserte og sammensatte individet.

Forskningslitteraturen trekker frem kjønn og familie som områder som er trege å forandre. Det pekes på at det for mange unge kan være vanskelig, om ikke umulig, å forhandle frem kompromisser mellom de ulike kjønns- og seksualitetsnormene ungdommene må forholde seg til. Samtidig viser en rekke av studiene at det også forhandles frem kompromisser, og at det foregår endringsprosesser som ikke fører til brudd eller dramatiske konflikter. Å finne en middelvei mellom ulike normsystemer gjøres imidlertid gjennom individuelle strategier og gir dermed også individuelle bekostninger.

De kvantitative undersøkelsene gir i stor grad et samsvarende bilde av livssituasjonen for unge med innvandrerbakgrunn. De viser at

flertallet av ungdommene klarer seg bra og har et godt forhold til familien sin. Det ser ut til at tilknytning til familienettverk og kulturelle tradisjoner ikke nødvendigvis er et hinder for vellykket integrering, snarere tvert imot. *Ung i Oslo*-undersøkelsen viser at flertallet av unge med innvandrerbakgrunn legger vekt på å leve i samsvar med kultur og tradisjoner i foreldrenes opphavsområder. Videre viser den også at det har blitt vanligere å bruke enten norsk eller norsk i kombinasjon med morsmålet hjemme. Disse resultatene ser ut til å vise at kategorien «norsk» er i ferd med å utvide seg. Det å definere seg som «norsk» utelukker ikke at man også oppfatter seg som «utlending» eller at man er opptatt av foreldrenes kultur og tradisjon. Videre innebærer ikke en økt bruk av norsk språk i hjemmene et uttrykk for at kulturelle tradisjoner fra opprinnelseslandene blir mindre viktig.

I forbindelse med *Ung i Oslo 2006*-undersøkelsen utviklet forskerne tre ulike samlemål som beskriver ulike familietyper ut fra kommunikasjon og samhandling. Samlemålene kalles sosial kontroll, tillit og familiekonflikt. De etniske forskjellene er gjennomgående små når det gjelder disse tre samlemålene. Likevel er det en signifikant tendens til at etniske majoritetsforeldre har best oversikt over barna, og at de etniske majoritetsfamilier preges av minst konflikter. Undersøkelsen viser også at det eksisterer forskjeller mellom jenter og gutter når det gjelder sosial kontroll, både blant majoritetsbefolkningen og blant innvandrerbefolkningen. Jenter opplever mer sosial kontroll, og de blir passet bedre på. De opplever samtidig færre familiekonflikter, og har mer tillit til og nærhet til foreldrene enn det gutter har. Videre viser dataene at en ikke ubetydelig andel unge med innvandrerbakgrunn opplever forskjellsbehandling og diskriminering, sliter med dårlig psykisk helse og opplever mer sosial kontroll.

Hvite felter

I vår gjennomgang av forskningslitteraturen har vi sett på forskningsfeltets «hvite felter», det vil si på hvilke spørsmål som ikke stilles,

og på områder som er lite belyst. Avslutningsvis vil vi oppsummere noen av disse:

- *Gutter og menn.* Guttene er underrepresentert i studier som har fokus på familiefeltet. Kjønnede normer for menn, endring av disse, og forming av ulike maskulinitetsformer finner vi få studier av.
- *Foreldrene.* Foreldrenes situasjon i verdikonflikter i familien, f.eks. ved ekteskap, er underbelyst. Videre eksisterer det lite forskning om samarbeid mellom hjem og skole i forbindelse med verdikonflikter.
- *Transnasjonal tilhørighet og praksiser.* Mye av forskningen er rettet mot hvordan innvandrerbakgrunn, familien, identitet og deltakelse hindrer eller fremmer ulike former for integrasjon. Studiene avgrenses derfor ofte til nasjonalstaten.
- *Økonomiske og strukturelle dimensjoner.* Når det gjelder forklaringer og perspektiver, er det også påfallende at økonomiske og strukturelle dimensjoner nedtones til fordel for ulike perspektiver på identitet og kultur.

Anbefalinger til arbeid mot tvangsekteskap i videregående skoler

- Vi anbefaler at minoritetsrådgivere får et vidt mandat der de ikke kun fokuserer på tvangsekteskap, men også på autoritær oppdragelse (jf. Bredal og Skjerven 2007). Flere av studiene påpeker at de unges konflikter med foreldrene gjerne handler om fritiden – det vil si at foreldrene begrenser deres rett til selvbestemmelse, bevegelsesfrihet og deltakelse i samfunns livet. Et fokus på tvangsekteskap kan dermed bli for snevert for å ha en beredskap som støtter ungdom i verdikonflikter.
- Flere av studiene anser at sosial marginalisering og/eller autoritetsbaserte familier er katalysatorer for tvangsekteskap. Vi har imidlertid ikke nok kunnskap for å si at det er slik. Den kunnskapen som eksisterer, er fragmentert og i stor grad case-basert. Vi mener det er viktig at rådgivere kan gjenkjenne fellestrekk for autoritetsbaserte familier, men mener samtidig at de ikke må låse blikket på disse. Også unge som

har hatt en oppvekst preget av få restriksjoner, kan møte på autoritær kontroll og/eller utsettes for tvangsekteskap ved inngangen til voksenlivet.

- Enkelte av studiene påpeker at en rekke av de unge som har problemer knyttet til autoritær oppdragelse og tvangsekteskap, ikke søker hjelp. Dette kan også leses ut av de intervjuene vi har utført. Vi anbefaler i denne sammenheng at det iverksettes undersøkelser som kan forklare hvorfor unge ikke søker hjelp hos f.eks. skolens rådgivningstjenester, og som kan si noe om hvilke betingelser som må være til stede for at flere skal benytte seg av slike tjenester.
- I denne rapporten har vi trukket frem en av de betingelsene som må være til stede for å få elever til å bruke rådgivere og skolen: Rådgivere må vise overfor de unge at de er kvalifiserte samtalepartnere med kunnskap om de unges sammensatte livssituasjon. Rådgivere bør ha en forståelse av hvordan unge tar i bruk og forholder seg til flere ulike forståelsesrammer og praksiser på en og samme tid. En «valg vs. tvang»- og «individ vs. kollektiv»-tilnærming, som mye av den norske debatten preges av, rommer ikke kompleksiteten i de unges livssituasjon.
- Elevene må være rådgivernes målgruppe. Det er med utgangspunkt i elevene at foreldrene eventuelt kan trekkes inn i et dialogarbeid. Hvordan dette kan gjøres, eksisterer det foreløpig lite kunnskap om.
- I Sverige er, i større grad enn i Norge, arbeid for likestilling og mot æresrelatert vold trukket inn i skolen – i læreplanen, i undervisningen og i skoleprosjekter. Vi anbefaler at det systematisk hentes inn erfaringer fra arbeidet i Sverige. Det bør undersøkes om, og i så fall hvordan, foreldre inkluderes i konkrete konfliktsituasjoner som dukker opp.
- Foreldrenes stemmer er i stor grad fraværende både i forskningslitteraturen og i FoU-arbeider ved enkelt skoler. Vi anbefaler at det skaffes mer systematisk kunnskap om foreldrenes løsningsforslag og samarbeid med skolen om verdikonflik-

ter, bl.a. gjennom FoU-prosjekter ved de enkelte skolene.

- Forskning om verdikonflikt og livsvalg omhandler i stor grad jenter og unge kvinner, noe som fører til at vi har relativt liten kunnskap om guttenes situasjon. Vi anbefaler at det gjøres mer forskning for å belyse gutters situasjon. Det er også viktig at rådgivere er observante når det gjelder gutter.
- Betydningen av jevnaldrende venner trekkes i liten grad inn i forskningslitteraturen om verdikonflikt og livsvalg i familien. Derimot viser forskning på arenaer hvor jevnaldrende møtes, at vennskap og venner har stor betydning for de unge. Det samme kan leses ut av intervjuene vi har utført i forbindelse med dette prosjektet. Vi anbefaler at rådgivere forholder seg til at venner er viktige for de unge, og tar henvendelser fra unge på vegne av venner alvor.

Litteraturliste

Aarset, Monica Five (2006): *Å skape nye handlingsrom – konstituering av kvinnelig, norsk, muslimsk identitet*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi. Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo

Aarset, Monica Five (2008): "Man skal ikke fortelle alt da' Unge med innvandrerbakgrunn og fremtidige ekteskap" i *Integreringskart 2008. Tvangsekteskap – en kunnskapsstatus*, IMDi-rapport 6-2008

Akpinar, Aylin (2003): "The Honour/Shame Complex Revisited: Violence against Women in the Migration Context" i *Women's Studies International Forum* 26 (5)

Amundsen, Ellen J. og Ingeborg Rossow og Svetlana Skurtveit (2005): "Drinking pattern among adolescents with immigrant and Norwegian backgrounds: A two-way influence?" i *Addiction* vol 100 10/2005. Blackwell Publishing

Anderson, Sally (2005): "Vi kender hinanden alle sammen, hvor vi så end er fra.": At leve lokalt gennem global sport i København" i *Lokale liv, fjerne forbindelser. Studier af børn, unge og migration*. Laura Gilliam, Karen Fog Olwig og Karen Valentin (red.), København: Hans Reitzels Forlag

Anderson, Sally (2003): *Civilizing Children: children's Sports and Civil Sociality in Copenhagen, Denmark*. Pf.d-afhandling. Institut for Antropologi, Københavns Universitet

Andersson, Mette: (2000): *All five fingers are not the same. Identity work among ethnic youth in an urban Norwegian context*. Senter for samfunnsforskning, University of Bergen

Aretun, Åsa (2007) *Barns "växa vilt" och vuxnas vilja att forma: formell och informell socialisation i en muslimsk skola*. Dr.gradsavhandlingen. Linköping: Tema Barn, Linköping universitet

Bakken, Anders (1998): *Ungdomstid i storbyen*. NOVA-rapport 7/98, Oslo: NOVA

Bakken, Anders (2003): *Minoritetsspråklig ungdom i skolen – reproduksjon av ulikhet eller sosial mobilitet?* Oslo: NOVA

Bakken, Anders (2007): *Virkninger av tilpasset språkopplæring for minoritetsspråklige elever – en kunnskapsoversikt*. Oslo: NOVA

Bakken Anders (2008): "Er kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner avhengig av klassebakgrunn og minoritetsstatus?" pp. 85–93 i *Tidsskrift for ungdomsforskning*, Vol 8. nr. 1

Barne- og likestillingsdepartementet (2008): *Handlingsplan 2008–2011. Handlingsplan mot tvangsekteskap*

Jean S. Phinney, David L. Sam og Paul Vedder (2006): *Immigrant Youth in Cultural Transition. Acculturation, Identity and Adaptation Across National Contexts*. New Jersey and London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah

Blom, Svein og Kristin Henriksen (red.) (2008): *Levekår blant innvandrere i Norge 2005/2006*. Rapport 2008/5. Statistisk sentralbyrå

Borchgrevink, Tordis (1999): *Multikulturalisme: tribalisme, bløff, kompromiss?* ISF-rapport 99:3

Borchgrevink, Tordis (2002): "Likestilling. Det flerkulturelle demokratiets hodepine" i Brochmann, Grete, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad (red.): *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Borchgrevink, Tordis og Grete Brochmann (2003): "Det generøse forræderi" i *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Nr 1/2003

Bourdieu, Pierre (1995): *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*, Oslo: Pax Forlag A/S

Bredal, Anja (1998): *Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap blant ungdom med innvandrerbakgrunn*. Oslo: Kompetansesenter for likestilling

Bredal, Anja (1999): *Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap i Norden*. Nordisk Ministerråd. TemaNord 1999:604

Bredal, Anja (2002): "Sviket mot minoritetsungdommen" i *Embla*, fagtidsskrift for barnvernpedagoger, sosionomer og vernepleiere nr. 7 2002

Bredal, Anja (2006): *"Vi er jo en familie". Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiatere*. Oslo: Unipax

Bredal, Anja og Lill Salole Skjerven (2007): *Tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer*. Rapport Senter for kvinne- og kjønnsforskning, UiO http://www.stk.uio.no//til_nedlasting/Rapport_Anja%20Bredal.pdf

Bredal, Anja (2007): "Den 'spesielle' volden. Vold mot minoritetsjenter på sidelinjen" i *Bjørnen sover. Om vold i familien*. Knut Storberget og Beret Bråten, Ellen Rømming, Kristin Skjørten og Astri Aas-Hansen (red.). Oslo: H. Aschehoug & Co.

Brekke, Idunn (2006): "Betydningen av etnisk bakgrunn for overgangen fra høyere utdanning til arbeid" i *Søkelys på arbeidsmarkedet* 2/2006

Brekke, Jan-Paul (1999): *Barn og ungdoms levekår i Norden – barn og unge med innvandrerbakgrunn – innvandring og barnevern*. TemaNord Social Nordisk Ministerråd

Brekke, Jan-Paul og Tordis Borchgrevink (2007): *Talking about integration. Discourses, alliances and theories on labour market integration in Sweden*. ISF-rapport 2007:9

Bremner, Sevil, Monica Brendler-Lindqvist og Björn Wrangsjö (2006): *Ungdomar och hederrelaterat våld. Om transkulturellt behandlingsarbete*. Rädda Barnen. Fälth och Hässler

Brochmann, Grete (2006): *Hva er innvandring?* Oslo: Universitetsforlaget

Brochmann, Grete og Anniken Hagelund (2005): *Innvandringens velferdspolitiske konsekvenser. Nordisk kunnskapsstatus*. TemaNord 2005:506. Nordisk Ministerråd, København

Bæck, Unn-Doris Karlsen (2007): *Foreldreinvolvering i skolen*. Delrapport fra forskningsprosjektet "Cultural encounters in school. A study of parental involvement in lower secondary school". Tromsø: Norut.

Bæck, Unn-Doris Karlsen og Inger Marie Kileng (2005): *Evaluering av prosjektet: "Minoritetsspråklige foreldre – en ressurs for elevenes opplæring i skolen"*, NORUT Samfunnsforskning AS, Rapport nr. 09/2005

Carlborn, Aje (2003): The imagined versus the real Other: Multiculturalism and the representation of Muslims in Sweden. Lund: Sociologiska instituten, Lunds Universitet

Daugstad, Gunhild (2006): *Grenseløs kjærlighet. Familieinnvandring og ekteskapsmønstre i det flerkulturelle Norge*. Rapport 2006/39, Statistisk sentralbyrå

Delany, Carol (1991): *The Seed and the Soil. Gender and Cosmology in Turkish Village Society*. California: University of California Press

Eide, Kristin Eli Voie (2006): *Integrering på norsk. En studie av morsmålsundervisningen i Oslo skolen og norsk integreringspolitikk*. Masteroppgave i statsvitenskap. Oslo: Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo

Engebrigtsen, Ada og Øivind Fuglerud (2007): *Ungdom i flyktningfamilier. Familie og vennskap – trygghet og frihet?* NOVA. Rapport 3/07, Oslo: NOVA

Engebrigtsen, Ada (2007): "Perspektiver på autonomi, tilhørighet og kjønn blant ungdom" i *Tidsskrift for ungdomsforskning*. Årgang 7, Nr. 2-2007

Engelsen, Britt U. (2003): *Ideer som formet vår skole*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Engen, Thor Ola (2003): "Enhetsskolen og flerkulturell nasjonsbygging" i Østerud, Per og Jan Johnsen (red.): *Leve skolen! Enhetsskolen i et kulturkritisk perspektiv*. Oplandske bokforlag

Engen, Thor Ola og Kulbrandstad, L.A. (2005): *Tospråklighet, minoritetsspråk og minoritetsundervisning*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Ekerwald, Hedvig (2004): *Leva sitt liv med familien i behåll*. Rädda Barnen. Fälth och Hässler

Eldén, Åsa (2003): *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Avhandling, Faculty of Social Science Uppsala University, ACTA Universitatis Upsaliensis, Uppsala

Ericsson, Kjersti og Guri Larsen (2000): *Skolebarn og skoleforeldre. Om forholdet mellom hjem og skole*. Oslo: Pax forlag

Eriksen Thomas Hylland og Torunn Arntsen Sørheim (1994): *Kulturforskjeller i praksis. Perspektiver på det flerkulturelle Norge*. Oslo: Ad Notam Gyldendal

Fangen, Kartrine (2006): "Assimilert, hybrid eller inkorporert i det etniske? Tilpasning og identifikasjon blant somaliere i Norge" i *Sosiologisk tidsskrift*. Årgang 14 1/2006

Fangen, Katrine (2008): *Identitet og praksis. Etnisitet, klasse og kjønn blant somaliere i Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Fangen, Katrine og Cecilie Thun (2007): "Unge somaliske kvinner snakker om omskjæring" i *Sosiologi i dag*, årgang 37 nr. 3-4/2007 s. 107-141

Fekjær, Silje N. (2007): *Nye forskjeller, nye forklaringer? Etniske ulikheter i utdanningsvalg. Doktoravhandling i sosiologi*. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Oslo: Universitetet i Oslo

Francia, Guadalupe (1999): *Policy som text og praktik: En analyse av likværdighetsbegreppet i 1990-talets utdanningsreform för det obligatoriska skolväsendet*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

Friberg, Jon H. (2005): *Ungdom, fritid og deltakelse i det flerkulturelle Oslo*. Oslo: Fafo

Fuglerud, Øivind (2001): *Migrasjonsforståelse. Flytteprosesser, rasisme og globalisering*. Oslo: Universitetsforlaget

Fuglerud, Øivind (2003): "Generøst forræderi, eller sosialantropologisk vådeskudd" i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1/2003, årgang 44

Førde, Kristine Engh (2006): *Eget valg eller patriarkalsk tvang? Hijab blant muslimske skolejenter i Oslo*. Masteroppgave i sosialantropologi, Sosialantropologisk institutt, UiO

Gilliam, Laura (2005): "'Det er os, der laver ballade': Etniske minoritetsbørns erfaringer i en københavnsk folkeskole" i *Lokale liv, fjerne forbindelser. Studier af børn, unge og migration*. Laura Gilliam, Karen Fog Olwig og Karen Valentin (red.) København: Hans Reitzels Forlag

Gilliam, Laura (2006): *The impossible children and the proper person. A study of identity, troublemaking and Muslim communities among ethnic minority children in a Danish school*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet

Gitz-Johansen, T. (2006): *Den multikulturelle skole*. Roskilde: Roskilde universitetsforlag

Gravem, Peder (2004): *KRL – et fag for alle? KRL-faget som svar på utfordringer i en flerkulturell enhetsskole*. Vallset: Oplandske bokforlag

Gravem, Peder. (2007): "Debatt: Religions- og livssynsundervisning i en flerkulturell skole". Pp. 65-68 i *Nordisk Tidsskrift for Menneskerettigheter* Vol. 25 nr. 1.

Gullestad, Marianne (2002): *Den norske sett med nye øyne*. Oslo: Universitetsforlaget

Hagelund, Anniken (2007): "But they are Norwegians! Talking about culture at school" i *Ethnography and Education* Vol. 2, nr. 1. mars 2007

Hagesæter, Gunhild, Sandsmark, Signe og Bleka, Dag-Askil (2000): *Foreldres, elevers og læreres erfaringer med KRL-faget*. Bergen: NLA-forlaget

Hedegaard, Marianne (2003): *At blive fremmed i Danmark*. Århus: Klim

Henriksen, Kristin og Lars Østby (2007): *Etterkommerne – integreringens lakmustest*. Plan 5/2007 Statistisk sentralbyrå http://www.ssb.no/innvandring/henriksen_ostby.pdf

Hillborn, Ingegärd (2003): *Flickor med burqa/niqab i skolan*. PM 23.10.03 www.skolverket.se

Höem, Anton (2007): *Fra noaidiens verden til forskerens: misjon, kunnskap og modernisering i sameland 1715–2007* Oslo: Novus forlag

Høstmælingen, Njål (2004): *Hijab i Norge*. Oslo: Abstrakt forlag

Högdin, Sara (2007): *Utbildning på (o)lika villkor. Om kön och etnisk bakgrund i grundskolan*. Doktorsavhandling i socialt arbete. Stockholm: Stockholms universitet

Jacobsen, Christine M.(2002): *Tilhørighetens mange former. Unge muslimer i Norge*. Oslo: Unipax

Jacobsen, Christine M. (2006): *Staying on the Straight Path. Religious Identities and Practices among Young Muslims in Norway*. Dissertation for the degree of doctor rerum politicarum (dr. polit.) University of Bergen, Norway

Jemteborn, Annika (2005): *”Å stå på sig, på egna ben! – et fallstudie om en flicka i en hederskultur och hennes motstånd mot att inordna sig efter släktens krav*, Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan

Jensen, Tina Gudrun, Garbi Schmidt, Karin N. Jareno og Maria Roselius (2006): *Indsatser mod æresrelateret vold. En undersøgelse af indsatsen i seks europæiske lande*. Socialforskningsinstituttet 06:23, København

Jensen, Tina Gudrun og Anika Liversage (2007): *Fædre, sønner, ægtemænd. Om maskulinitet og manderollen blandt etniske minoritetsmænd*. SFi – Det nationale forskningscenter for velfærd, København

Johannessen, Kai Ingolf og Aadnanes, Per (2000): *Et fag for enhver smak? En evaluering av KRL-faget*. Diaforsk rapport 2/2000

Johansen, Elise (2006): "Experiences and perceptions of pain – can genitals change their gender? On concepts and experiences related to female genital cutting among Somalis in Norway" I Hernlund, Ylva K. og Bettina K. Shell-Duncan (eds.) *Transcultural bodies: female genital cutting in global context*, Rutgers University Press

Johansen, Karen-Lise (2002): *Muslimske stemmer. Religiøs forandring blandt unge muslimer i Danmark*. Viborg: Akademisk Forlag

Johansson, Bo (1999): *Islamska friskolor: Lyckat integrering eller hot mot mångfalden?* i I. Svanberg og D. Westerlund (red.) *Blågul Islam?: Muslimer i Sverige*. Nora: Nya Doxa

Johnsdotter, Sara (2007): "Persistence of Tradition or Reassessment of cultural Practices in Exile?" I: Hernlund, Y. og Shell-Duncan, B. (eds.) *Transcultural Bodies*. New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press

Jørgensen, Martin Bak (2006): "Dansk realisme og svensk naivitet? En analyse af den danske og svenske integrationspolitik" i *Bortom Stereotyperna? Invandrare och integration i Danmark och Sverige*. Ulf Hedetoft, Bo Petersson og Lina Sturfelt (red.). Göteborg: Makadam Förlag

Kaur, Lavleen (2004): *Frihetens pris på godt og vondt. Relasjoner til primære miljøer, etter et utradisjonelt ekteskapsvalg i det flerkulturelle Norge*. Hovedfagsoppgave i kriminologi. Institutt for kriminologi og rettssosiologi. UiO

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1995): Identitet og dialog. Kristendoms-kunnskap, livssynskunnskap og religionsundervisning. NOU 1995: 9. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet

Kommunal- og arbeidsdepartementet (1972): Innvandringspolitikk. NOU 1973: 17. Oslo: Kommunal- og arbeidsdepartementet

Kommunal- og arbeidsdepartementet (1984): Unge innvandrere i Norge. NOU 1985: 29. Oslo: Kommunal- og arbeidsdepartementet

Kommunal- og regionaldepartementet (2004): Mangfold gjennom inkludering og deltakelse. Ansvar og frihet. St.meld. nr. 49 (2003–04). Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet

Korsnes, O., Andersen, H. og Brante T. (red.) (2004): *Sosiologisk leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget

Kunnskapsdepartementet (2007): Formål for framtida. Formål for barnehagen og opplæringen. NOU 2007: 6. Oslo: Kunnskapsdepartementet

Kränge, Olve og Åse Strandbu (2004): Ungdom, idrett og friluftsliv. Skillelinjer i ungdomsbefolkningen og endringer fra 1992 til 2002. Oslo: NOVA

Kristensen, Guro Korsnes (2003): *Hijab – islams fakkell*. Hovedoppgave ved sosialantropologisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige fakultet.

Langvasbråten, Trude (2006): *Likestilling i det flerkulturelle Skandinavia. Flerkultur i dansk, svensk og norsk likestillingspolitikk 2000–2005*. Masteroppgave ved institutt for statsvitenskap, UiO

Langvasbråten, Trude (2008): "A Scandinavian Model? Gender Equality Discourses on Multiculturalism" i *Social Politics* 15 (1):1–21, 2008

Larsen, Lena (1996) "Å være muslim i norsk skole – et overordnet perspektiv" i *Schola* 4, <http://odin.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/nedlagt/kuf/1996/publ/014005-991413/dok-bn.html>

Larsen, Marianne Nøhr (2004): *De små oprør. Tanker og metoder i arbeidet med minoritetspiger*. : Aarhus: Aarhus Universitetsforlag

Lidén, Hilde (2001): "Underforstått likhet. Skolens håndtering av forskjeller i et flerkulturelt samfunn i Marianne Lien, Hilde Lidén, Halvard Vike (red.) *Likhetens paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*, Oslo: Universitetsforlaget

Lidén, Hilde (2002): "Ungdom i Oslo øst". *Nytt Norsk Tidsskrift* 2/2002

Lidén, Hilde (2003): "Common Neighborhoods – Diversified Lives: Growing up in Urban Norway" i *Children's Places. Crosscultural perspectives*. Karen Fog Olwig og Eva Gulløv (red.) London: Routledge

Lidén, Hilde (2005): *Mangfoldig barndom. Hverdagskunnskap og hierarki blant skolebarn*. Oslo: Unipax

Lidén, Hilde (2005): *Negotiating Autonomy: Girls and Parental Authority in Multiethnic Norway*. Goldsmiths Anthropology Research papers, London: University of London,

Lidén, Hilde og Tonje Bentzen (2008): *Kjønnslemlestelse i Norge*. ISF-rapport 2008:008

Lien, Inger-Lise (2002): "Ære, vold og kulturell endring i Oslo indre by" I *Nytt Norsk Tidsskrift* 1/2002

Lindholm, Tore og Tordis Borchgrevink, (2006): "En koherent rekonstruksjon, til beste for alle?" Pp. 170–177 i *Nordisk Tidsskrift for Menneskerettigheter* Vol. 24 nr. 2

Lindquist, Helene (2007): "Usynliggjøring av det nære? Islam i grunnskolens KRL-fag". Pp. 43–48 i *Tidsskrift for Religionslærerforeningen i Norge* Vol. 19 (2).

Loe, Mette (2004): *Forholdet mellom kvinners menneskerettigheter og religionsfriheten – belyst gjennom jentebarns vern mot diskriminering under utdanning*. Spesialavhandling til juridisk embetseksamen ved Det juridiske fakultet. Oslo: Universitetet i Oslo

Lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringsloven)
LOV-1998-07-17-61

Lødding, Berit (2003): *Frafall blant minoritetsspråklige. Frafall og norsk som andrespråk blant minoritetsspråklige elever i overgangen fra 10. klasse til videregående opplæring*. NIFU skriftserie nr. 29/2003. Oslo: Nifu

Løwe, Torkil (2008): *Levekår blant unge med innvandrerbakgrunn: Unge oppvokst i Norge med foreldre fra Pakistan, Tyrkia og Vietnam*. Statistisk sentralbyrå Rapport 2008/14. Oslo-Kongsberg: Statistisk sentralbyrå

Ministry of Children and Equality (2007): *Action Plan against Forced Marriages*

Moldenhawer, Bolette (2001): *En bedre fremtid*. København: Hans Reitzels Forlag

Moshuus, Geir (2004): "Samtalen med Aki. Det jeg lærte om gangsta-rap" I *Andre bilder av "de andre"*. *Transnasjonale liv i Norge*. Øivind Fuglerud (red.) Oslo: Pax Forlag A/S

Moshuus, Geir (2005) *Young immigrants of heroin: an ethnography of Oslo's street worlds*. Dissertation. Oslo: Institute of Anthropology, University of Oslo

Mørck, Yvonne (1998): *Bindestreks-Dansker. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. København: Forlaget Sociologi

Nordahl, Thomas (2000): Samarbeid mellom hjem og skole – en kartleggingsundersøkelse. NOVA rapport nr. 8. Oslo: NOVA

Opsal, Jan og Skauge, Inger Lise (1996): *Muslimske elever i norsk skole. En ressursbok for lærere*. Oslo: Kulturbro forlag

Otterbeck, Jonas (2000): *Islam, muslimer og den svenska skolan*. Studentlitteratur

Pastoor, Lutine de Wal (2008) *Learning discourse: Classroom learning in and through discourse. A case study of a Norwegian multiethnic classroom*. Dr.gradsavhandling. Psykologisk institutt. Oslo: Universitetet i Oslo

Pedersen, Willy og Sveinung Sandberg (2006): *Gatekapital*. Oslo: Universitetsforlaget

Pihl, Joron (1998): *Minoriteter og den videregående skolen*. Avhandling til dr.polit.-graden. Oslo: Det utdanningsvitenskapelige fakultet/Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo

Pihl, Joron (2005). *Etnisk mangfold i skolen. Det sakkyndige blikket*. Oslo: Universitetsforlaget

Prieur, Annick (2004): *Balansekunstnere. Betydningen av innvandrerbakgrunn i Norge*. Oslo: Pax forlag A/S

Rudie, Ingrid (2001): "Om kohorter og kulturelle generasjoner" i *Norsk Antropologisk Tidsskrift* 2001 vol 12 nr. 1-2

Rytter, Mikkel (2003): "*Én som os*" – ægteskaber blandt pakistanere i Danmark. AMID Working Paper Series 33/2003

Rytter, Mikkel (2006): "Ægteskabelig integration: Pakistanske og danske arrangerede ægteskaber" i *Den stille integrationen. Nye fortællinger om at høre til i Danmark*. (red.) Marianne Holm Pedersen og Mikkel Rytter. København: C.A Reitzels Forlag

Sareen, Manu (2003): *Når kærlighed bliver tvang. Generationskonflikter og tvangsægteskaber i Danmark*. København: People's Press

Schmidt, Garbi (2002): "Dialectics of Authenticity: Examples of Ethnification of Islam Among Young Muslims in Sweden and The United States". *The Muslim World* 92

Schmidt, Garbi og Vibeke Jakobsen (2004): *Pardannelse blandt etniske minoriteter i Danmark*. København: Socialforskningsinstituttet

Seeberg, Marie Louise (2003): *Dealing with difference: Two classrooms, two countries. A comparative study of Norwegian and Dutch processes of alterity and identity, drawn from three points of view*. Doctoral dissertation, NOVA Rapport 18/03, Oslo: NOVA

Sejersted, Francis (2005): *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre.* Oslo: Pax

Simonsen, Jørgen Bæk (2001): *Det retfærdige samfund. Om islam, muslimer og etik.* København: Samleren.

Skarsaune, Elise (2006): *Mann og muslim i "Likestillingslandet". En studie av maskulinitetsforestillinger blant muslimske menn i Oslo.* Masteroppgave i religionshistorie. Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Oslo: UiO

Slagstad, Rune (1998): *De nasjonale strateger.* Oslo: Pax

Socialstyrelsen (2007): *Frihet och ansvar. En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv.* www.socialstyrelsen.se

Strandbu, Åse (2006): *Idrett, kjønn, kropp og kultur. Minoritetsjenters møte med norsk idrett.* Dr.polit.-avhandling. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Oslo: UiO

Strandbu, Åse og Tormod Øia (red.) (2007): *Ung i Norge. Skole, fritid og ungdomskultur.* Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

Svanberg, Ingvar og David Weserlund (red.) (1999) *Blågul Islam?: Muslimer i Sverige.* Nora: Nya Doxa

Talle, Aud (2003). *Om kvinneleg omskjering. Debatt og erfaring.* Trondheim: Det norske samlaget

Talle, Aud (2007a): "Female circumcision in Africa and beyond. The Anthropology of a Difficult Issue" i *Transcultural Bodies*, i Y. Hernlund og B. Shell-Duncan (red.), New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press

Talle, Aud (2007b): "From 'Complete' to 'Impaired' Body: Female Circumcision in Somalia and London" i *Disability in local and global worlds*, i B. Ingstad og S. R Whyte (red.), Berkeley: University of California Press

Talle, Aud (2008): *Kvinnelig omskjæring: holdninger og praksis blant somaliske kvinner i Norge.* Rapport pr. 1. oktober 2007. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet

Telhaug, Alfred O. og Mediaas, Odd A. (2003): *Grunnskolen som nasjonsbygger: fra statspietisme til nyliberalisme.* Oslo: Abstrakt forlag

Thorbjørnsrud, Berit (2003): "En skråsikker bok om ære. For Ærens skyld. Fadime til ettertanke". I *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 2/2003

Thun, Cecilie (2004): *I spenningen mellom "ekteskapsnormen" og kjærlighetsnormen". Norsk-somaliske jenter om samliv, intimitet og seksualitet.* Hovedfagsoppgave i sosiologi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo

Utlendingsdirektoratet (UDI) (2002): *Rapport om rasisme og diskriminering i Norge 2001–2002.* Oslo: UDI

Van der Wel, K. (2007): *Skolereform som identitetspolitikk: enhet og mangfold i mønsterplanene av 1974 og 1987*. Hovedoppgave i idéhistorie. Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk. Oslo: Universitetet i Oslo

Vedøy, Gunn (2002): *KRL i flerkulturelle klasser*. Hovedoppgave i flerkulturell og utviklingsrettet utdanning ved Avdeling for lærerutdanning, Oslo: Høgskolen i Oslo

Vestel, Viggo (2003): *A Community of Differences – hybridization, popular culture and the making of social relations among multicultural youngsters in "Rudenga", East side Oslo*. Doctoral dissertation, Institute of Social Anthropology, Faculty of Social Science, University of Oslo

Vestel, Viggo (2004) "'Napajiri Geographic', norske flagg og 'wolla'-stilen: semiotisk kreativitet blant unge menn i et flerkulturelt ungdomsmiljø på Rudenga, Oslo øst" i *Andre bilder av "de andre"*. *Transnasjonale liv i Norge*. Øivind Fuglerud (red.) Oslo: Pax Forlag A/S

Walle, Thomas M. (2004): "Menn og maskuliniteter i en minoritetskontekst" i *Andre bilder av "de andre"*. *Transnasjonale liv i Norge*. Øivind Fuglerud (red.) Oslo: Pax Forlag A/S

Weigård, Ellen M. (2007). "Ei kristen og moralsk oppseding?" En fagdidaktisk undersøkelse av religions- og livssynsminoriteters holdninger til grunnskolefaget kristendoms-, religions- og livssynskunnskap. Masteroppgave ved Institutt for pedagogikk. Oslo: Universitetet i Oslo

Wik, Gustav og Karen Galta og Siri Lerstøl Olsen (2005): *Mord-selv mord i nære relasjoner*. Oslo: Universitetsforlaget

Wikan, Unni (1976): *Fattigfolk i Kairo*, Oslo: Gyldendal

Wikan, Unni (1982): *Behind the veil in Arabia: Women in Oman*. Chicago: University of Chicago press

Wikan, Unni (1984): "Shame and Honour: A Contestable Pair". *Man* nr. 19

Wikan, Unni (2002): *Generous betrayal. Politics of Culture in the New Europe*. Chicago and London: The University of Chicago Press

Wikan, Unni (2003): *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*. Oslo: Universitetsforlaget

Wikan, Unni (2006): "Når bror dreper søster" Kronikk i *Aftenposten* 4/10-2006

Øia, Tormod (2007): *Ung i Oslo. Levekår og sosiale forskjeller*. NOVA Rapport 6/07 Oslo: NOVA

Øia, Tormod og Viggo Vestel (2008): *Møter i det flerkulturelle*. NOVA Rapport 21/07 Oslo: NOVA

Østberg, Sissel (2003): *Muslim i Norge. Religion og hverdagsliv blant unge norsk-pakistanere* Oslo: Universitetsforlaget

Østerud, P. og Johnsen J. (red.) (2003) *Leve skolen! Enhetskolen i et kulturkritisk perspektiv*. Vallset: Oplandske bokforlag

Ålund, Alexandra (1997) *Multikultiungdom. Kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.

Ålund, Alexandra og Carl-Ulrik Schierup (red.) (1991): *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury

Att möta flickor og pojkar i starkt patriarkala familjer – teori og praktik.
Stiftelsen Allmänna Barnhuset (2005)

Integrerings- og mangfoldsdirektoratet

Postadresse: Postboks 8059 Dep, 0031 Oslo

Besøksadresse: Hausmannsgate 23, Oslo

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 24 16 88 01

E-post: post@imdi.no

Bestilling av rapporter: bestilling@imdi.no

Pressetelefon: 917 55 351, e-post: presse@imdi.no

www.imdi.no

IMDis regionale enheter:

IMDi Indre Øst

Storgt. 10, 6. etg., Postboks 1253, 2806 Gjøvik

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 61 17 08 95

IMDi Midt-Norge

Peter Egges plass 2 (inngang Kjøpmannsgata),

7005 Trondheim

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 73 89 24 31

IMDi Nord

Havnegata 28 (inng. t. høyre), Postboks 83, 8502 Narvik

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 76 96 58 38

IMDi Sør

Slottsquartalet, Tordenskjoldsgate 9

Postboks 647, 4666 Kristiansand

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 38 02 04 80

IMDi Vest

Bugården 8, Postboks 159 Sandviken, 5812 Bergen

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 55 30 09 88

IMDi Øst

Hausmannsgate 23, Postboks 8059 Dep, 0031 Oslo

Telefon sentralbord: 24 16 88 00

Telefaks: 24 16 88 01

ISBN 978-82-92757-69-7

9 788292 757697